

I hode på en utenriksminister

En historisk analyse av utenriksminister Halvard Manthey
Langes tenkning 1902-1953

CHARLOTTE W. SOMA

VEILEDER

Øyvind Tønnesson

Universitetet i Agder, 2020

Fakultet for humaniora og pedagogikk
Institutt for religion, filosofi og historie

Førord

Først og fremst vil jeg rette en stor takk til min veileder gjennom hele arbeidet, Øyvind Tønnesson. Ved siden av faglig og konstruktiv vurdering av arbeidet, har han bidratt med optimisme og positivitet. Dernest vil jeg takke Even Lange for hyggelige samtaler og for at han har stilt Halvard M. Langes private arkiv ved Nobelinstituttet bibliotek til disposisjon. Takk også til Helge Pharo for faglig samtale. Jeg vil fremheve bibliotekarene ved Nobelinstituttets bibliotek for bistand med informasjon, bøker og arkivmaterialer. Endelig vil jeg rette en stor takk til alle som har lest diverse utkast og diskutert Lange og utenrikspolitikk med meg, jeg er sikker på at alle har lært litt mer om Norges lengst sittende utenriksminister. Takk til min søster Cecilie som har bidratt med den største innsatsen av gjennomlesning i innspurten. Takk også til mine foreldre for støtte gjennom hele perioden. Takk til Vegard for at han har holdt ut.

Charlotte W. Soma

Oslo, juni 2020

Innholdsfortegnelse

Kapittel 1. Oppgavens ramme.....	1
Teoretiske perspektiver	2
Historiografi.....	4
Kilder og metode	6
Avgrensning og struktur.....	8
Kapittel 2. 1902-1945: Internasjonalist	10
Oppvekstår.....	10
I pasifismens tjeneste – på søken etter en verdensanskuelse.....	13
Langes fredsperspektiver	19
Intellektuell sosialdemokrat	23
Internasjonalismens primat	25
Liberal pedagogikk – Opplysning, kunnskap og rasjonalitet	28
Internasjonal solidaritet	32
Motstand og konsentrasjonsleir	36
Avslutning	38
Kapittel 3. 1946-1947: Brobygging eller tilpasning?.....	39
Lange blir utenriksminister.....	40
Brobyggingspolitikk	42
Langes forhold til det fascistiske regimet i Spania.....	48
FN og borgerkrigsspørsmålet i Hellas	55
FN i fare? Sosialdemokratisk opptreden i FN	60
Avslutning	67
Kapittel 4. 1948-1949: Atlanterhavspakten: Vendepunkt eller milepæl?.....	69
Utenriksminister Bevins vesteuropeiske idé	70
Vinterkrisen	73
Felles skandinavisk nøytralitet?	77

Nøytralitet eller solidaritet?	78
Forsvarsministerens innspill	79
Tilnærming til arbeiderbevegelsen	83
Norge i Sikkerhetsrådet?	85
Avslutning	87
Kapittel 5. 1949-1954: Et nordatlantisk samfunn	88
Krigen i Korea – global kald krig	89
Spørsmålet om Tyskland	90
Europeisk integrasjon	93
NATO: alle former for samarbeid	96
Et demokratisk NATO	103
Ideer om de underutviklede landene	104
Avkolonisering	106
Forsvarsfelleskapet og den hjemlige opposisjonen	107
Betydningen av De forente nasjoner	109
Avslutning	110
Kapittel 6. Langes utenrikspolitiske tenkning: kontinuitet eller brudd?	111
Bibliografi	114

Kapittel 1.

Oppgavens ramme

Utenriksminister Halvard Manthey Lange spilte en avgjørende rolle for utformingen av norsk utenrikspolitikk i etterkrigsårene og under den kalde krigen. Han ble en del av Einar Gerhardsens Arbeiderpartiregjering som utenriksminister i februar 1946, da Trygve Lie ble De forente nasjoners (FN) første generalsekretær. I denne posisjonen satt han i fram til 1965, med noen ukers avløsning av John Lyngs høyreregjering i 1963. Lange er med det Norges lengst sittende utenriksminister. Denne oppgaven er en avgrenset biografisk fremstilling av Halvard M. Lange, med vekt på hans tenkning om internasjonal politikk og utenrikspolitikk.

Lange var en intellektuell sosialdemokrat. Han gikk inn i utenriksministerstillingen med stor faglige tyngde i internasjonale forhold, og ble av samtidens aktører ansett mer som en akademiker enn politiker.¹ Oppgaven følger Lange fra hans tidligere år, gjennom de første 10 årene av hans 20-års karriere som utenriksminister. Oppgavens hovedmål er å analysere og tolke Langes ideologiske orientering og utenrikspolitiske tenkning, og forklare utviklingen av hans tenkning over tid. Jeg tar utgangspunkt i årene før han ble utenriksminister, og går så inn på viktige saker som han arbeidet mest med som utenriksminister fram til omtrent 1953.

Som utenriksminister er Lange en sentral aktør i norsk utenrikspolitisk historiografi. Hans holdninger, beslutninger, betydning og rolle for norsk utenrikspolitikk er godt dekket i den ellers omfattende historiefaglige litteraturen.² Av historikere har han blitt vurdert som en utenriksminister med omfattende kunnskap og med bred oversikt over de fleste utenrikspolitiske saksfelter.³

Tyngden i den historiefaglige litteraturen har i stor grad vært preget av den realistiske tradisjonen innenfor faget internasjonal politikk. Den har vært opptatt av å forklare utenrikspolitiske beslutningsprosesser, med forklaringer knyttet til Norges geopolitiske plassering, økonomisk interesser og historiske forklaringer.⁴ I nyere tid har det vært en utvidet

¹ Haakon Lie 1985: 114.

² Sverdrup 1996; Eriksen og Pharo 1997; Se Løvland og Leira 2006 for en bibliografisk oversikt.

³ Eriksen og Pharo 1997: 20.

⁴ Pharo 2005. Eriksen og Pharo 1997: 17.

forskningsinteresse for utenrikspolitiske aktørers verdensanskuelser, ideer og forståelse av internasjonale og utenrikspolitiske spørsmål.⁵

Denne oppgaven fremstiller utenriksminister Langes ideologiske orientering og tenkning om utenrikspolitikk og internasjonale forhold. Oppgaven følger Lange gjennom tiden før han ble utenriksminister og fram til midten av 1950-tallet. Oppgaven etablerer et grunnlag for å kunne diskutere om det lå forutsetninger for bestemte utenrikspolitiske tilnærminger hos Lange.

Hvilken forståelse for internasjonale forhold stod han for? Kan vi snakke om en gjennomgående linje i Langes måte å tilnærme og forholde seg til internasjonale og utenrikspolitiske problemer og spørsmål? Hvordan forestilte han seg sammenhengen mellom verdier, idealer og normer på den ene siden og nasjonale sikkerhetspolitiske interesser på den andre siden?

For å studere utenriksminister Langes utenrikspolitiske tilnærming og forståelse av internasjonale forhold, er det behov for et analytisk begrepsapparat. Vi skal i det følgende diskutere ulike anskuelser av forholdet mellom stater, og hvordan ulike ideologiske orienteringer setter bestemte føringer på hvordan man stiller seg i spørsmålet om årsaksforhold og prinsipper knyttet til krig og fred. Deretter skal jeg gjøre rede for den tidligere forskningen som er særlig relevant for denne studien.

Teoretiske perspektiver

Idealisme og realisme er sentrale begreper i studier av internasjonal politikk. I statsvitenskapelige lærebøker blir begrepene idealisme og realisme stilt opp mot hverandre som to ulike ideologiske orienteringer. De danner ulike perspektiver og tilnærminger til å spore motiver og avdekke årsaksforhold i internasjonale relasjoner. Den realistiske tilnærmingen er den mest dominerende retningen innenfor studiet av internasjonal politikk. Her er det særlig makt og nasjonale interesser som bestemmer forholdet mellom stater. Den andre retningen er den idealistiske, liberale eller internasjonalistiske.⁶ Denne tilnærmingen legger vekt på at normer og institusjoner spiller en rolle mellom stater.⁷ Der realister legger vekt på at maktforhold mellom stater setter rammer for utøvelsen av utenrikspolitikk, vil internasjonalister hevde at en mer tillitsbasert internasjonal verden er

⁵ Pharo 2005; Tønnesson 2013; Knutsen et al 2016; Gram-Skjoldager 2012; se Goldstein og Keohane 1993, for utenrikspolitiske aktørers verdensanskuelser betydning i utenrikspolitiske beslutningsprosesser.

⁶ Alle disse begrepene blir brukt i studier av internasjonal politikk og utenrikspolitikk, også den teoretiske litteratur. Se: Carr 2001; Østerud 2007;

⁷ Østerud 2007: 236.

oppnåelig, gjennom internasjonal lov, utveksling, samhandling og kommunikasjon, mellom statene.⁸

Begrepene realisme og idealisme blir dermed sett på som to ulike perspektiver som ikke lar seg forene. Nyere studier av historiker E. H Carrs verk *The Twenty Year's Crisis*, ansett som en grunntekst i realistisk tenkning, har stilt spørsmålsteget til hva Carr faktisk mente med begrepet realisme, og om han selv kan regnes som en realistisk tenker.⁹ Carr begynner sin analyse med å skille skarpt mellom en realistisk og det han kaller for en utopisk tilnærming til internasjonal politikk, og viser hvordan mellomkrigstidens utopiske tilnærming skapte en illusjon om en fredelig verdensorden. Dette bidro til at man var ute av stand til å hindre utbruddet av andre verdenskrig. Den økende nylesningen av Carr, har derimot sett at han forsøkte å forene realisme og idealisme. Selv skriver Carr:

The utopian who dreams that it is possible to eliminate self-assertion from politics and to base a political system on morality alone is just as wide of the mark as the realist who believes that altruism is an illusion and that all political action is based self-seeking.¹⁰

I utviklingen av den teoretiske forståelsen av internasjonal politikk, ble andre verdenskrig et paradigme skifte, fra en idealistisk tilnærming til en mer maktpolitisk og interessebasert tilnærming. Det var imidlertid stor grad av kontinuitet knyttet til de personene som arbeidet med internasjonale spørsmål. Lange vokste opp i et idealistisk, fredspolitisk miljø. Hans Christian Lous Lange, arbeidet både før, under og etter første verdenskrig med fredssaken. I 1921 fikk han Nobels fredspris for sitt arbeid med Den interparlamentariske union, der han var generalsekretær. For Halvard var han en viktig veileder, og gjorde at han ble interessert i fredsarbeidet.¹¹

Idealisme, eller internasjonalisme, er et begrep som blir brukt til å betegne et mangfold av politiske fenomener. Det har vært brukt til å betegne blant annet den kommunistiske visjonen om proletariatets verdensrevolusjon, og Hitlers plan om et europeisk «Stortyskland». Jeg skal imidlertid bruke begrepet i den fredspolitiske konteksten. Her blir idealisme og internasjonalisme gjerne brukt om hverandre. I denne oppgaven blir begrepet

⁸ Goldmann 1994: 2.

⁹ Knutsen 2007: 9-39. Dunne 2002: 353-366. se introduksjonen til Carr 2016, skrevet av Michael Cox. s. xxv-Ixxxvii Tønnesson 2013.

¹⁰ Carr 2016: 92.

¹¹ HL-intervjuet. Bånd

internasjonalisme brukt til å betegne: at sikkerhet og fred kan og burde fremmes gjennom internasjonal lov, institusjoner, samhandling og kommunikasjon.¹²

Martin Ceadel påpeker i *Thinking about peace and war* at politiske ideologier har vært en sentral variabel i innenrikspolitikken i den nasjonale konteksten, men har uteblitt som forklaringsfaktor i den internasjonale konteksten.¹³ Ifølge Ceadel er oppfatninger av årsaker til krig og betingelser for fred betinget av aktørers ideologiske orientering. Han har derfor utviklet et teoretisk rammeverk som karakteriserer og fanger opp de ulike ideologiene. Han deler *war-and-peace* debatten inn i fem analytiske begreper, med utgangspunkt i aktørenes respektive oppfattelse av makt/tvang og forestillinger av det internasjonale systemet: på den ene ytterkanten er «militarism» og «crusading» med en positiv holdning til bruken av makt/tvang, og på den andre ytterkanten finner vi pasifisme som avstår fra all bruk av makt/tvang. I spennet mellom «militarism» og «pasifism» ligger, «defensism» og «pacificism».¹⁴ De ulike tilnærmingene/ideologiene vil fremme ulike metoder for å minimere og eliminere krigsrisikoen, basert på ulike anskuelser av det internasjonale systemet.

I denne oppgaven argumenterer jeg for at Lange tilhører pacificism. Vi skal også se at han var tilhenger av den pasifistiske retningen i tidlig 20-årene. Pacificism betegner en reformistisk fredspolitisk tenkning, som forsøker å forebygge krig gjennom institusjonelle reformer. Lange vokste opp med internasjonalistiske ideer om fredspolitikk, hans pasifistiske bakgrunn, og var senere utenriksminister før og under den kalde krigen. Vi kan på mange måter si at han ble idémessig formet av brytningen mellom idealismens krav og realistiske hensyn.

Historiografi

Den historiefaglige litteraturen som behandler Norges utenrikspolitik etter andre verdenskrig og under den kalde krigen, er et bredt historisk forskningsfelt. Det dekkes blant annet i flerbindsverkene *Norsk Utenrikspolitikks historie*, *Norsk forsvarshistorie* og *Norsk Utviklingshjelpshistorie*. Lange opptrer som en av hovedaktørene i bind 4 og 5 av *Norsk utenrikspolitikks historie*.¹⁵ Som tidligere nevnt, er hans beslutninger og utenrikspolitiske holdninger dekket i disse verkene. I det følgende skal jeg vurdere hvordan forskningen står, og vise hvordan en studie av Langes tenkning kan være et nyttig bidrag til forståelsen av

¹² Winter 2006: 1-2. Winter skiller mellom «minor utopiens», som forestilte seg en bedre verden, og «major utopians»

¹³ Ceadel 1987.

¹⁴ Ceadel 1987: 4-6; 9-20.

¹⁵ Bind 4: Sverdrup 1996; bind 5: Eriksen og Pharo.

norsk utenrikspolitisk historie. Det eksisterer enda ikke en helhetlig biografisk fremstilling av Lange som utenriksminister.¹⁶ Jeg har ikke en ambisjon om å fylle dette hullet, men denne masteroppgaven kan bidra med et bestemt perspektiv til en mer omfattende biografi.

Den norsk historiefaglige litteraturen som behandler Norges utenrikspolitikk er, som tidligere nevnt, i stor grad preget av det realistiske perspektivet. I det realistiske perspektivet er statene de viktigste aktørene, med bestemte interesser som determiner for statens utenrikspolitiske posisjon. Der er særlig historiker Olav Ristes forskning som har lagt grunnlaget for forståelsen av norsk utenrikspolitisk historie. Hallvard Tjelmeland argumenterer for at vi kan snakke om en egen ristetradisjon.¹⁷ I Ristes forskning fremstår sikkerhet som det grunnleggende utgangspunktet i utformingen av utenrikspolitikk. Han finner tre hovedelementer i norsk utenrikspolitisk tradisjon: Isolasjonisme/nøytralisme, misjonærimpuls og internasjonalisme. Det siste er forstått som aktiv deltagelse i internasjonal maktpolitikk. Dette kom særlig til uttrykk gjennom norsk deltagelse i NATO. For Riste er norske uttalelser om fred et utslag av misjonærimpulsen og ikke av et forpliktende engasjement for fred.¹⁸ I denne oppgaven blir det sentralt å se hvilken forståelse Lange hadde av internasjonal maktanvendelse og sikkerhet.

Statsviterne, Torbjørn Knutsen, Iver Neumann og Halvard Leira har i *Norsk utenrikspolitisk idéhistorie: 1890-1940*, undersøkt norsk utenrikspolitiske idétradisjon.¹⁹ De reiser spørsmål om hvilke ideer som har formet og utviklet norsk utenrikspolitikk og hvor ideene kom fra. De undersøker aktører, som direkte syslet med norsk utenrikspolitikk og aktører som var knyttet til Det Norske Nobelinstituttet eller/og Folkeforbundet. Det de finner, er at disse aktørene var preget av en liberal internasjonalistisk idépolitiske tradisjon, importert særlig fra anglosaksiske land. Forfatteren diskuterer imidlertid ikke hvordan den liberale internasjonalismen kommer til uttrykk eller forenes med realpolitisk tenkning.²⁰

Historiker Jakob Sverdrup skriver i sin introduksjon av Lange i *Inn i storpolitikken*, at de viktigste utenrikspolitiske hendelser under Langes tid som utenriksminister, var at Norge

¹⁶ Gidske Anderson har skrevet boken (1981) *Halvard Lange: Portrett av en nordmann*. Her følger Anderson fra barn- og ungdomsår til norsk medlemskap av Atlanterhavspakten. Fremstillingen er imidlertid ikke en empirisk studie, men baseres seg i hovedsak på et intervju av Lange som ble tatt av Per Monsen. Til dels er det en skjematisk fremstilling, som forsøker å forstå Langes personlige utvikling fra «idealistisk pasifist» til «maktpolitiker».

¹⁷ Tjelmeland 2009: 72.

¹⁸ Riste 2003: 54-

¹⁹ Knutsen et al. 2016.

²⁰ Se f.eks. Pharo 2016, for en kritisk analyse.

dreide vekk fra isolasjon og nøytralitet, og valgte å spille en aktiv rolle i internasjonal politikk.²¹ Norges utenrikspolitikk gjennomgikk en internasjonalisering i årene etter andre verdenskrig. I tillegg til å være medlem av den universelle organisasjonen FN, ble landet en del av en lang rekke regionale organisasjoner på det politiske, militære og økonomiske området. Det jeg vil gjøre er å stille spørsmålstegn ved dette, og se etter tegn på en høyere grad av kontinuitet når det gjaldt Langes utenrikspolitiske tilnærming.

Kilder og metode

Denne oppgaven skal forsøke å kartlegge utenriksminister Langes forståelse av og tenkning om internasjonal politikk og utenrikspolitikk. Viktig i denne oppgaven blir da å studere utenriksministerens resonnementer, av den internasjonale og utenrikspolitiske konteksten og hvilken utenrikspolitisk kurs han meislet ut. Hva kan sies å være uttrykk for en politisk realisme og/eller en liberal idealistisk tenkning? Tidligere tolkninger blir her vurdert som interessante diskusjonsmuligheter.

Oppgaven bygger på og utnytter et velkjent kilder. Det som er nytt er kildematerialet fra Langes private arkiv på Nobelinstituttet. Dette materialet har vært kjent, men ikke blitt tatt fullt i bruk. I tillegg til kildematerialet fra Langes private arkiv, har jeg forsøkt å utnytte det velkjente kildematerialet på nye måter. Jeg har tidligere redegjort og diskutert perspektiver og teorier for dette. Den forståelsen av internasjonal politikk og utenrikspolitikk som ble forsøkt skrevet fram der, danner min tilnærming til studieobjektet og min lesekompetanse.

Når det gjelder Langes virke som utenriksminister og norsk utenrikspolitikk foreligger det et omfattende kildemateriale i *Utenriksdepartementets arkiv* (UD) ved *Riksarkivet* (RA) og *Stortingsarkivet*. Norsk utenrikspolitikk er grundig studert. Det å skille mellom etablerte fremstillinger mellom norsk utenrikspolitisk historie og det mer personfokuserte, som denne oppgaven behandler, er krevende. Den etablerte utenrikspolitiske fremstillingen bidrar med kontekst til å behandle Lange. Imidlertid vil også en framstilling som behandler Langes tenkning, kaste et annet lys på norsk utenrikspolitisk historie. Kapittel 3, 4 og 5 er i stor grad basert på arkivmaterialet i Utenriksdepartementet og fra utenriksministerens eget arkiv, som ligger under Utenriksdepartementets arkiv. En av utfordringene med denne oppgaven har derfor vært å skille mellom utenriksminister Langes egne vurderinger og hva som var Arbeiderpartiets og/eller utenriksdepartementets vurderinger. At Langes offisielle uttalelser

²¹ Sverdrup 1996: 207.

utgjør en sentral del av oppgavens kildemateriale, byr også på noen metodologiske utfordringer. Hans redegjørelses og uttalelser utgjør ikke i seg selv grunnlag til å konkludere at det var uttrykk for personlige overbevisninger. I oppgaven har jeg forsøkt å gi en adekvat vurdering om hva som kunne sies å være uttrykk for Langes egne preferanser, vurderinger og ønsker.

Lange har privatarkiv i følgende arkiver: Utenriksdepartementets arkiver ved *Riksarkivet*; *Det norske Nobelinstituttets Bibliotek (NNI)*; *Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek*.²² Det siste består av kildemateriale som også finnes ved Langes arkiv i UD så vel som på Nobelinstituttets bibliotek. Langes privatarkiv i utenriksdepartementets så vel som Nobelinstituttet, er omfattende. Samtlige bokser er gjennomgått. Særlig er Langes foredrag, taler og korrespondanse en sentral del av oppgavens kildegrunnlag.

Kildematerialet jeg anvender for å analysere Langes utenrikspolitiske resonnementer, er hovedsakelig stenografiske referater fra den utvidete utenriks- og konstitusjonskomiteen (UUKK), utenrikspolitiske redegjørelser i Stortinget og Stortingsforhandlinger i Stortingstidende. I perioden 1948 og de første månedene i 1949, ble *Spesialkomiteen for særlig utenrikspolitiske spørsmål og beredskapssaker* etablert.²³ Disse kildene er også grundig analysert og utnyttet som kilde i den foreliggende historiefaglige litteraturen.

Langes private arkiv på *Det norske Nobelinstituttet bibliotek* er mer av privat art enn det som finnes i *Riksarkivet*. For mitt arbeid har Langes private korrespondanse vært en uvurderlig kilde til å få en dypere innsikt i hans tanker og holdninger. Særlig hans korrespondanse med sin nære venn Telemak Fredbärj har gitt viktig innsikt. Brevvekslingen mellom dem begynte i 1921 og var relativt aktivt frem til krigsutbruddet i 1939. Perioden med mest aktivitet var imidlertid da Lange var en del av den pasifistiske bevegelsen i London. Ved å følge korrespondansen fra Lange til Telemak Fredbärj, får man inntrykk av en ung, intellektuell mann som stadig søker etter en verdensanskuelse – en måte å forstå verden på ved å analysere og debattere. Ved å supplementere Telemak Fredbärj-korrespondansen med brevene Lange mottok fra sin far, Christian Lous Lange, i de samme årene, ser vi at faren fungerte som veileder og et visst korrektiv til den sterkt idealistiske tenkningen og pasifistiske virksomheten unge Lange var opptatt av. Farens veiledning og korrektiv er lett å forstå ved å

²² Referanser til Langes private arkiver forkortes i denne oppgaven med HL-arkiv. Henvisningen til hvilket institutt materialet ligger blir angitt foran. F.eks.: UD. HL-arkiv; NNI. HL-arkiv.

²³ Forkortet med «Spesialkomiteen» i noteregisteret.

lese historiker Øyvind Tønnessons PhD-avhandling som behandler Christian Lous Lange fredspolitiske engasjement og tenkning i årene 1899-1919.²⁴ Tønnesson fremstiller Christian Lous Lange som en intellektuell venstremann, internasjonalist som arbeidet med fredssaken organisatorisk og analytisk. Fredssaken var en politisk og intellektuell virksomhet.

I tillegg har jeg gjennomgått ulike arkivserier under UD's arkiv. Her har notelisten til oversiktsverket Norsk utenrikspolitikk historie bind 5 og 6 vært veiledende for hvor i UD's omfattende arkivserie Lange særlig har uttrykt seg. Jeg har også gjennomgått sentrale utenrikspolitiske aktørers dagbøker: Arne Ordning, Konrad Nordahl, og Gunnar Jahn. Den første var Langes nærmeste rådgiver frem til 1950. Nordahls og Jahns dagbøker har først og fremst vært midler for å danne et bilde av samtidens oppfatning av den internasjonale situasjonen.

Avgrensning og struktur

Studieobjektet i denne oppgaven er utenriksminister Lange og hans tilnærming til et avgrenset utvalg av de internasjonale og utenrikspolitiske spørsmål og dilemma han stod overfor gjennom hans ti første år som utenriksminister. Som utenriksminister stod han som overfor en rekke utenrikspolitiske saker og måtte stadig ha oversikt over den internasjonale situasjonen. Denne oppgaven har valgt å belyse de sakene som han arbeidet mest med og hadde sterkt engasjement i. Ved å gjøre denne avgrensningen, er det mulig med større grad av fordypning i både de ulike sakene Lange stod overfor og den historiske perioden.

Langes engasjement i Arbeiderpartiets utvikling og med innenrikspolitiske spørsmål og saker, blir nedprioritert med hensyn til hans engasjement med internasjonale spørsmål. Siden denne oppgaven er interessert i Langes tenkning, har det noen steder vært fristende med en redegjørelse av den idemessige konteksten hans holdninger og synspunkter står i. Dette gjelder særlig i kapittel 2. Med hensyn til plass og relevans har jeg holdt meg til å peke på litteratur med teoretisk diskusjon.

Oppgaven som helhet er kronologisk organisert. Skillet mellom kapitlene er valgt på bakgrunn av den internasjonale utviklingen og endringer i Norges offisielle utenrikspolitikk. Inndelingen gjenspeiler til dels også bind 5 og 6 i *Norsk utenrikspolitikk historie*.²⁵ Kapittel 2 følger Lange i tiden frem til han ble utenriksminister, og legger et grunnlag for å kunne drøfte

²⁴ Tønnesson 2013.

²⁵ Bind 4: Sverdrup 1996; bind 5: Eriksen og Pharo 1997.

om hans ideer og preferanser ble endret i posisjonen som utenriksminister. De tre neste kapitlene fremstiller Lange som utenriksminister. Skillet mellom dem faller sammen med brudd på den offisielle utenrikspolitiske linjen Lange førte på vegne av den norske regjeringen. Kapittel 3 fremstiller de første årene av Langes periode som utenriksminister i etterkrigstiden frem til 1947, der den såkalte «brobyggingspolitikken» satt retningslinjer for norsk utenrikspolitikk. Kapittel 4, er avgrenset fra 1948 til 1949. Disse årene er i norsk utenrikspolitisk historiografi fremstilt som en omstillingsfase fra en norsk alliansefrihet til medlemskap i den militære alliansen Atlanterhavspakten, senere NATO (North Atlantic Treaty Organization). Kapittel 5 fremstiller årene 1950 til 1953. Denne perioden bærer preg av intensivering av den kalde krigen med utbruddet av Koreakrigen. Kapitlet vektlegger Langes tilnærming til dilemmaene og sakene som oppstod i kjølvannet av innmeldelsen i Atlanterhavspakten, og Lange bidrag til konstruksjonen og vedlikeholdet av NATO.

Kapittel 2. 1902-1945: Internasjonalist

Det er deilig aa ha far her hos os og jeg gleder mig forferdelig til aa være hos ham i Genève i to hele maaneder – da kommer jeg nokk til aa lære en masse om politikk og internasjonale forhold – for ingen steds faar jeg saa god greie på det som hos far og de bøkene han gir mig aa lese.²⁶

Dette skrev 19 år gamle Halvard Manthey Lange til sin bestemor, våren 1921. Da han skrev dette brevet, visste han neppe at han om kort tid skulle reise rundt til sentraleuropeiske hovedsteder og møte ulike parlamentarikere, professorer og andre intellektuelle, som sin fars, Christian Lous Lange, privatsekretær. Lange var sterkt knyttet til sin far og hans internasjonale engasjement for fredssaken, men i hvilken grad var han selv opptatt av fredssaken? I ung alder soknet Lange til den pasifistiske delen av den internasjonale fredsbevegelsen. Hans aktive engasjement varte imidlertid bare et par år. Lærervirksomhet og et vitenskapelig arbeid innenfor historie, i tillegg til et politisk engasjement som sosialdemokrat, skulle bli Langes løpebane fram til den tyske okkupasjonen av Norge 9. april. 1940.

Siden dette kapittelet dekker en relativt lang historisk periode, over halvparten av Langes liv, er det følgende en summarisk fremstilling som først og fremst tar sikte på å danne et forståelsesgrunnlag for utenriksminister Langes tenkning. Kapittelet følger ham helt kort gjennom barne- og ungdomsårene og frem til han nådde voksen alder. Kapittelet behandler det som særlig kan ha hatt betydning, og lagt grunnlaget for Langes verdensanskuelser da han som utenriksminister skulle lede arbeidet med å utforme den norske Arbeiderpartiregjerings politikk overfor omverden. Kan vi spore en begynnende utenrikspolitisk tenkning og/eller tenkning om internasjonale spørsmål hos Lange, allerede i helt unge år?

Oppvekstår

Halvard M. Lange ble født i Kristiania 16. September 1902. Han var nummer tre i rekken av fem søsken, to eldre søstre og to yngre brødre. Langes mor, Bertha Manthey Lange, var lærer, og datter av byfogden Ludvig Johan Carl Manthey og Sophie Maria Nielsen. Faren, Christian Lous Lange, var sønn av Oberst Halvard Lange og Thora Marie Lous Lange. Han var utdannet innen historie og filologi og arbeidet etter studiene, i likhet med sin kone, som lærer i Kristiania. Bare 30 år gammel, i 1899, ble han hyret inn som konferansesekretær for

²⁶ NNI. HL-arkiv. Brev fra Lange til sin bestemor. 27.03.1921.

Stortingets interparlamentariske gruppe for så å bli sekretær for Stortingets Nobelkomité. I 1909, da sønnen Halvard var 8 år gammel, fikk Christian L. Lange stillingen som generalsekretær for Den interparlamentariske union (IPU) og familien flyttet dermed til Brussel.²⁷ Der fikk Halvard og hans søsken viktige oppvekstår i et fransktalende, internasjonalt miljø.

Familiens tilhørighet i et venstreradikalt embetsmiljø, innebar for Halvard en oppvekst med tidens borgerlige opplysningsidealer. Da Lange-familien flyttet til Brussel begynte barna på skolen til den belgiske psykologen Ovide Jean Decroly, en av tidens internasjonalt fremtredende reformpedagoger der fri utfoldelse som ledd i barns læring stod sentralt.²⁸ Artium tok Halvard imidlertid i Norge, ved privatskolen Halling på Frogner i Kristiania. Der gikk han sammen med både Nansen-barna og kronprins Olav. Utbruddet av første verdenskrig i 1914 førte nemlig til at faren måtte flytte IPU's hovedkvarter fra Brussel, som ble okkupert av Tyskland, til Kristiania. Odd Nansen, sønnen til den aktede naturviteren, humanisten og nasjonalhelten Fridtjof Nansen, var en av Halvards nærmeste venner i Norge. Halvard og Odd var jevngamle og gikk på samme skole.²⁹ Siden moren til Odd døde da han var barn, bodde han hos Lange-familien da Fridtjof Nansen var i Amerika og forhandlet om matforsyninger i Norge under krigen. Det kunne også hende at unge Halvard bodde hos Nansen-familien på Polhøgda da foreldrene var i Genève.³⁰

Halvard var, som nevnt, nært knyttet til faren. Christian L. Lange stod for en politisk internasjonalsisme og arbeidet både før, under og etter krigen for et mer velorganisert internasjonalt samfunn. Det var farens analyser av og perspektiver på samtidens internasjonale begivenheter den senere utenriksminister vokste opp med. Han leste for eksempel farens rapport til den private Carnegie-stiftelsen for internasjonal fred. Dette var ofte skarpe analyser og observasjoner av forholdet mellom ulike nasjonale og internasjonale prosesser. Senere, da han reflekterte over sine ungdomsår under krigen, mintes han sine sterke sympatier med den amerikanske president Woodrow Wilsons 14 punkters fredsprogram. I studentersamfunnet holdt han foredrag med tittelen «slå dørene opp mot vest».³¹ De liberale

²⁷ Tønnesson 2005: 93.

²⁸ SNL. Ovide Jean Decroly. (2009, 14. februar). I Store norske leksikon. Hentet 25. november 2019 fra https://snl.no/Ovide_Jean_Decroly

²⁹ NNI. HL-arkiv. Brev fra Lange til Telemak. 14.12.1922. Her skrev Lange at han så på Odd Nansen som sin egen bror.

³⁰ Dette skrev både Christian L. Lange og Halvard i sin korrespondanse. NNI. HL-arkiv. Brev fra Lange til Telemak. 21.12.1922.

³¹ «Halvard M. Lange intervjuet med Per Monsen». Bånd I. s. 3. Heretter: HL-intervjuet. Intervjuet med ble tatt på et tidspunkt i løpet av de siste årene av Langes liv. Jeg har fått fotokopi av intervjuet fra et eksemplar av

fredsidealene til President Wilson ble imidlertid ikke fulgt opp med fredsavtalen i Versailles i 1920, noe han oppfattet som en fornektelse av de fredsidealene som ble proklamert av vestmaktene under krigen og som skulle ligge til grunn for fredsoppgjøret.³² Denne reaksjonen falt sammen med en generell misnøye med fredsslutningen som gjorde seg gjeldende for store deler av den politiske venstresiden i Europa.³³

Gidske Anderson har følgende kapitteloverskrift i sin bok om denne perioden i Halvard liv: «Inn i Wilsons eventyrland og ut igjen».³⁴ Det kan nok diskuteres om det var andre «eventyrland» unge Halvard beveget seg ut eller inn i, for siden å komme ned på jorda – eller hva det nå var som skjedde. Det er i hvert fall tydelig at han som ungdom var preget av sterk indignasjon over tidens politiske realiteter. I ettertid kunne han fortelle at han slukte vestmaktens slagord om fred, rett og demokrati, «temmelig rått»,³⁵ men forlot han noen gang «Wilson's eventyrland»?

De første årene etter gymnaset tilbrakte Halvard med familien på reise rundt i Europa, først i Italia, der veien var kort til fra Genève der Christian L. Lange hadde flyttet hovedkvarteret, for deretter å være i Genève.³⁶ Her fikk Halvard mulighet til å følge forsamlingene i Folkeforbundet. Hans far hadde nå blitt en del av den norske Folkeforbundsdelegasjonen samtidig ble han en fast representant i Folkeforbundets nedrustningskomité. Da Halvard tok forberedende studier i Norge sommeren og høsten 1922, mottok han brev fra sin far om Folkeforbundets nedrustningsdebatter og militære garantier, som selv hadde blitt tilhenger av den pasifistiske tenkning om krig og fred. Kort tid etter at to nordmenn mottok Nobels fredspris, avbrøt Halvard universitetsstudiene for å engasjere seg i sterkt idealistisk, internasjonalt fredsarbeid. Den første fredsprismottakeren var hans egen far, som mottok prisen i 1921 for sitt arbeid med den interparlamentariske unionen. Året etter mottok Fritjof Nansen, faren til Odd Nansen, som var hans nærmeste venn, Fritjof Nansen, fredsprisen for sitt humanitære arbeid for russiske flyktninger.

Øyvind Tønnesson. Intervjuet er også arkivert i Langes private arkiv på Utenriksdepartementet. UD. HL-arkiv. Dc-L0004/0002.

³² HL-intervjuet. Bånd I. s. 4.

³³ Tønnesson 2005: 112. Reaksjonen til norske studenter se for eksempel Bull 1987: 10-11.

³⁴ Andersson 1981. Overskriften er gjenbrukt i Tønnesson 2005.

³⁵ HL-intervjuet. Bånd I. s. 3.

³⁶ HL-intervjuet. Bånd I. s. 2-3.

I pasifismens tjeneste – på søken etter en verdensanskuelse

Lange var 20 år da at han vinteren 1923 flyttet til London og tok steget inn i aktivt fredsarbeid i det engelske pasifistforbundet *Fellowship of Reconciliation* (FoR). Sommeren 1922 hadde han deltatt på en av forbundets kongresser i Østerrike. Språkmektig som han var, ble han tilbudt stillingen som «assistant secretary» for forbundets generalsekretær, Oliver Dryer. Lange takket ja til stillingen og i samråd med sin far ble det bestemt at han skulle arbeide i FoR i to år for deretter å fortsette studiet.³⁷ Mot slutten av sitt liv sa Lange at «Den perioden som vel har betydd med for min oppfatning og holdning til internasjonale problemer, er årene i London fra jeg var 20 til jeg var 22 år.»³⁸ Her skal vi se hvilke ideer FoR stod for, og i hvilken grad Lange selv var i overenstemmelse med FoRs pasifistiske orientering. Hvilke erkjennelser utviklet han og tok med seg videre?

Pasifisme ble etablert som begrep i 1901, som et paraplybegrep for den internasjonale fredsbevegelsen. Den moderne bruken av begrepet utviklet seg under første verdenskrig til å gjelde dem som tok av avstand fra all maktanvendelse, særlig på et moralsk, religiøst og til dels politisk grunnlag.³⁹ Det forbundet Lange ble en del av ble dannet på et religiøst grunnlag i hovedsak for *kristne* pasifister. Forbundet ble opprettet i løpet av 1914 som en reaksjon mot pasifister som ved utbruddet av krigen hadde trosset den absolutte pasifismen til fordel for forsvaret av nasjonalstaten.⁴⁰ Dets formål og metode var nedfelt i en fem-punkters erklæring som blant annet innebar en visjon om en samfunnsorden basert på kjærlighet og lojalitet til «menneskeheten».

I de to årene som fulgte, gikk Lange i lære hos Oliver Dryer som sekretær og tolk. Oliver Dryer var fra Skottland. Han var frikirkeprest, og ble først sekretær for FoR for så å bli generalsekretær for FoRs internasjonale forening, *Movement Towards a Christian International*, som i 1923 byttet navn til *International Fellowship of Reconciliation*, med kontor i London.⁴¹ Som sekretær og tolk var Lange med Oliver Dryer på foredragsreiser rundt i Europa. Målet var å overvinne fiendtlighetene krigen hadde skapt gjennom forsoning.

³⁷ NNI. HML-arkiv. Brev fra Christian L. Lange til HML. 09.12.1922. Under oppholdet i London fulgte Lange imidlertid kveldsseminarer på London School of Economics.

³⁸ NB. *Aftenposten*. 22.07.1967. s. 5.

³⁹ Cortright 2008: 8-9; Ceadel 1980: 135.

⁴⁰ Ceadel 2001: 214. Boggende 1986: 26. En fremstilling av FoRs historie se Boggende 1986. Om FoRs ideologiske orientering i spørsmålet om krig og fred se Ceadel 1980: 32-37; 64-69 og 2000, se *Fellowship of Reconciliation* i *Index* s. 467.

⁴¹ Boggende 1986: 281.

Reisene gikk blant annet til Tyskland og Frankrike. Vinteren 1925 var «paret» imidlertid i Norge.⁴² Avisreferatene gir innblikk i hva Oliver Dryer og tolken Lange formidlet: «Spørsmålet om krig eller fred i Europa var hverken et politisk eller juridisk spørsmål, burde ikke være det.» Freden kom gjennom forsoning mellom folkene. Det var «du og jeg» som hadde ansvaret for å skape fred. «Fredsproblemet er ikke noget internasjonalt, heller ikke noget økonomisk eller sosialt. Det er et personlig problem mellom dig og et annet menneske.»⁴³ Sentralt i den pasifistiske tenkningen var forestillingen om at fred kunne skapes gjennom å endre menneskers mentalitet.⁴⁴ Det trengtes en «transvaluation of values», som en av grunnleggerne av FoR uttalte det.⁴⁵

Til sin venn Telemak Fredbärj skrev Lange at FoR formidlet budskapet om «at vi alle er brødre og kan rekke hverandre hånnen.»⁴⁶ Oppgavene for FoR var, slik Lange så det, å «vise dem at kjærlighetens vilje til å tjene og hjelpe er sterkere enn hatet og selvisheten, da vilde de komme – vilde de prøve den veien selv – der ligger vår oppgave – vise at vi kan tjene.»⁴⁷ I korrespondansen reflekterte han blant annet om hva en mer «menneskeverdig» verden innebar, om kjærlighet i stedet for hat og om samarbeid i stedet for konflikter mellom mennesker.⁴⁸ Langes yngste bror, August Lange, misunte hans evne til å sette sin egen egoisme til side, hans innsats for å gjøre gode gjerninger for og blant mennesker. Han mente at storebroren hadde verdenssamvittighet og tenkte som et medmenneske.⁴⁹

Et av temaene som Lange skrev mest om til sin venn Telemak Fredbärj, var den kristne troen, som FoR bygde sin pasifisme og sitt fredsarbeid på. Han fulgte de religiøses puritanske levemåter,⁵⁰ og henviste med positive fortegn til mennesker som hadde brutt med all konvensjonell levemåte. Religiøs var han imidlertid ikke, men skrev at han hadde «fått en dypere forståelse av hva virkeli kristendom er, og en dypere ærbødighet for de kristne menneskene jeg lever og arbeider sammen med.»⁵¹ Samtidig: «ingen har rett til å nekte kristendommen verd som skapende kraft, når vi har så overveldende bevis for den som i

⁴² Da Oliver Dryer var i Norge holdt han foredrag i Stavanger, Trondheim og Oslo. At Lange var med som tolk kommer frem blant annet i avisen *Nidaros* 04.02.1925.

⁴³ NB. *Dagbladet*. 05.02.1925. s. 4.

⁴⁴ Ceadel 1987: 135.

⁴⁵ Ceadel 2000: 216.

⁴⁶ NNI. HL-arkiv. Brev fra HML til Telemak Fredbärj. 06.02.1923.

⁴⁷ NNI. HL-arkiv. Brev fra HML til Telemak Fredbärj. 06.02.1923.

⁴⁸ NNI. HL-arkiv. Brev fra HL til Telemak Fredbärj. 06.02.1923; Lange brukt selv begrepet «menneskeverdig» han skrev det imidlertid på denne måten: «menneskeverdi»

⁴⁹ NNI. HL-arkiv. Boks 1. Brev fra August Lange til Halvard. 14.10.1924.

⁵⁰ HL-intervju. Bånd 1. side 9.

⁵¹ NNI. HL-arkiv. Brev fra HL til Telemak Fredbärj. 25.03.1923.

kvekernes storslagne arbeide.»⁵² Det var mulig å tro på det godes makt, som han kalte det, uten å være kristen. I dette hadde han nok funnet den kristne brorskapstanken sentral og kvekernes sosiale og humanitære innsats som viktig. Denne sympatien gikk imidlertid ikke lenger enn at han til tider skrev at forbundets kristne fundament og religiøse medlemmer hindret et virkelig fredsarbeid. Da han vendte tilbake til Norge i 1925 meldt han seg ut av statskirken,⁵³ men fant tilhørighet sammen med liberale kristne studenter og ble styremedlem i Kristelig studenterforbund. I Arbeiderpartiet fremmet han den liberale tilnærmingen til enkeltmenneskets religionsfrihet.⁵⁴

Mange år senere fortalte Lange at hans sympati med den pasifistiske tenkningen hadde sammenheng med en oppvekst i en pasifistisk *atmosfære*.⁵⁵ Fredstanken stod sentralt i Lange-hjemmet. Christian L. Lange var, som tidligere nevnt, slett ikke fremmed for å diskutere internasjonale spørsmål og begivenheter med sine barn. Han fulgte sønnens arbeid i FoR tilsynelatende tett. Fra sin far mottok Lange brev der det stod at arbeid i FoR kom til å få betydning for sønnens videre orientering i livet, og at arbeidet på mange måter var beslektet med sitt eget fredsarbeid.⁵⁶ De var opptatt av spørsmålet tilknyttet fred, men tilnærmingene og svarene var ulike. I tillegg var Christian L. Lange ingen pasifist. I foredraget han holdt da han mottok og delte Nobels fredspris med Sveriges statsminister Hjalmar Bratning høsten 1921, trakk han et skille mellom pasifisme som en moralsk teori og internasjonalisme som en sosial og politisk teori, og markerte at han selv stod for det siste.⁵⁷ Kort tid etter at Lange kom til London mottok han følgende refleksjon fra sin far: «Er det ikke litt for meget ord i det arbeide dere bedriver?» Det var utvilsomt en «stor og smukk misjon» å forsøke å knytte vennskapsbånd tvers over Rhinland og å mobilisere til militærnekting i Tyskland og Frankrike, men man burde etablere noen positive mål som vennskapsbåndene kunne tjene, skrev Christian L. Lange til sønnen. Det å oppfordre til militærnekting var slik Christian L. Lange så det, ikke av «praktisk betydning i Tyskland nu, og- kanskje derfor – har en bismak i Frankrike som kan være farli, for «La Réconciliation´s» framtid.»⁵⁸ Dette var ikke bare et kritisk blikk på pasifistisk tenkning, det kan også leses som en veiledning om hvordan man

⁵² NNI. HL-arkiv. Brev fra HL til Telemak Fredbärj. 10.03.1923.

⁵³ Anderson 1981: 97.

⁵⁴ NNI. HL-arkiv. Brev fra Halvard til Bertha Lange. 31.05.1933. Til sin mor skrev Lange at han, sammen med Kaare Fostervoll, arbeidet med et forslag til programendring i partiets holdning til religion. Se Arbeiderpartiets landsmøte protokoller. 1933. s. 67-68. Det var Fostervoll som fremmet programendringen.

⁵⁵ HL-intervjuet. Bind 1. s. 4.

⁵⁶ NNI. HL-arkiv. Brev fra Chr. L. Lange til HML. 12.09.1922.

⁵⁷ Tønnesson 2005: 109-110.

⁵⁸ NNI. HL-arkiv. Brev fra Chr. L. Lange til Halvard. 18.03.1923.

burde tenke over fredspolitiske spørsmål. Christian L. Lange var ikke fredsaktivist, men arbeidet med fredsspørsmålet som analytiker og praktisk organisator. Spørsmålet om internasjonal fred var for Christian L. Lange en politisk sak, som nødvendigvis måtte behandles deretter.⁵⁹

Krigen og dens sosiale og politiske konsekvenser nådde Lange i en formativ, kanskje vi kan si følsom, alder. Muligens fremstod FoRs visjoner om en medmenneskelig samfunnsorden, pasifisme og hjelpearbeid, ikke minst Fritjof Nansens tale om at «nestekjærlighet er realpolitikk», som mer meningsfullt enn hans far til dels kompliserte analyser av sikkerhetspolitiske forutsetninger og garantier for nedrustning. Vi skal imidlertid se at brevene Lange sendte til Telemak Fredbärj og mottok fra sin far, fikk en litt dystre karakter da han etter hvert beveget seg over i et miljø av det vi kan kalle for *pessimistiske pasifister*.⁶⁰

Fra årsskiftet 1923/24 begynte Lange å skrive i sin korrespondanse om en kvinne han hadde møtt. Denne kvinnen het Maria Eva og var fra Ungarn. I brevene beskrev Lange Maria Eva som visjonær og med svært pessimistiske anskuelser. Hun mente, ifølge Lange, at den vestlige sivilisasjonen var dømt til selvutslettelse i løpet av noen få generasjoner. Hennes misjon var å reise til Sør-Afrika og etablere en koloni av foreldreløse europeiske barn. Hun skulle oppdra dem til å nå kosmisk bevissthet, for så å reise tilbake til Europa etter ødeleggelsen og forkynne for de overlevende. Hun skulle overbevise dem om at den materielle ødeleggelsen var en befrielse, og på den måten skape en ny samfunnsorden.⁶¹

Denne intuisjonen og misjonen fikk Lange til å reflektere. Maria Evas forestillinger kunne forklares som en følge av opplevde lidelser: «et følsomt sinn som har levet gjennom krigens og revolusjonens redsler imellom Europa.»⁶² Så hun hele «sannheten»? Han var sikker på at hun var mer realistisk «enn mine snille goe optimistiske venner i FoR». Det var umulig at menneskene kunne nå sant liv uten en følelse av frigjørelse fra «vår mekaniske, nevrotiske sivilisasjon.» Videre skrev han:

⁵⁹ Tønnesson 2005.

⁶⁰ Ceadel 1987: 6, 136-137. På side 6 karakteriserer Ceadel denne retningen følgende: «believes that pacifism is a faith rather than a political strategy: it can merely bear witness to those profound values which will be widely adopted only in the very long term when men eventually undergo a change of heart».

⁶¹ Giske Anderson skriver også om Langes møte med Maria Eva. Hun skriver imidlertid at hun var Irsk, og beskriver det nærmest som et kjærlighetsforhold. Det kommer ikke klart frem hvor hun har fått informasjonen fra. (Anderson 1981: 85). Men i brevene Lange skriver til Telemak Fredbärj og de brevene Chr. L. Lange skriver til sin Halvard, kommer det klart frem at dette var en ungarsk kvinne, ved navn Maria Eva. NNI. HL-arkiv. Brev fra Lange til Telemak Fredbärj.

⁶² INN. HL-arkiv. Brev fra Lange til Telemak fredbärj. Datert «juledag» 1923.

Det hjelper lite å snakke om kjærlighet å holde rørte taler, formulere resolusjoner, gi varme håntrykk, senne mat og klær til dem som sulter, spre opplysning om hvad som virkelig foregår i folks politiske og sosiale liv, arbeide for forsoning mellom sosiale klasser, mellom folk, når vi ikke virkelig vet hvilke sosiale krefter som arbeider i os selv eller når det alt sammen bare er forsøk på å støtte op en sivilisasjon, en kultur som må gå til grunne.⁶³

Han bestemte seg for å tilbringe sin sommerferie i Ungarn, sammen med Maria Eva, «til å prøve hennes ideer», som han skrev det. Trolig var det et forsøk på å finne «hvilke sosiale krefter som arbeider» i ham selv.⁶⁴

Kanskje kan vi her si at Lange stod overfor pasifistens dilemma, var den pasifistiske ideologien forenlig med hvordan samfunnet *egentlig* fungerte? En streng tolkning av den pasifistiske ideologien tilsier, ifølge Ceadel, at man burde trekke seg ut av samfunnets offentlige aktiviteter. Han tilføyde imidlertid: “if the pacifist withdraws in this way he denies himself the chance of educating society in the direction of adopting either pacificist views on minimizing war or even, ideally, the complete pacifist position.”⁶⁵ Fra faren mottok Lange overbevisende resonnementer om at det siste var den beste måten å arbeide med fredssaken på. Vi skal se kort på hva fredsprisvinneren forsøkte å si til sin sønn. Det som kommer frem i disse brevene fikk trolig innvirkning på hvordan Lange senere kom til å orientere seg i livet og hans egen tilnærming til fred, krig og generelle politiske spørsmål.

Brevene Lange mottok fra sin far om disse spørsmålene, reiste kritikk på to punkter. Det ene var at sønnen ønsket å isolere seg fra det siviliserte samfunnet og etablere en koloni. Det andre var at det historiesynet som lå til grunn for en slik tankegang, var slik Christian L. Lange så det, i grunnen irrasjonelt. Tross kritikk, var farens tilnærming forståelsesfull og hadde karakter av veiledning og et forsøk på å se annerledes på de problemene sønnen stod overfor.

«Ditt og Maria Evas syn er dypest sett et dommedagssyn, eschatologisk», skrev Christian L. Lange, «stadig möter vi den betraktning i historien at helbredelse er håblöst; det må komme en katastrofe för noget nyttig kan gjöres. Det spiller en stor rolle i kristendommen til alle tider.» Han kunne ikke godta sønnens synspunkter om å melde seg ut av samfunnet for å

⁶³ Ibid.

⁶⁴ NNI. HL-arkiv. Brev fra Lange til Telemak Fredbärj. 12.02.1924.

⁶⁵ Ceadel 1980: 15.

redde en del av menneskeheten for derved å vende tilbake og forkynne de overlevende etter ragnarokk. «Du har rett i meget av din kritikk, «civilisasjonen» er langt på avveier: den er utvortes, ensidig intellektuell og skaper ulykke og uendelige konflikter.» Samtidig: «vi må regne med civilisasjonen som et uavvendelig faktum, som en tilstand vi må igjennom».⁶⁶ At sønnen tenkte på å trekke seg ut fra samfunnet for å oppdra hjemløse barn, så Christian L. Lange på som «romantikk» og det var en flukt fra det ansvaret som «påhviler oss alle».⁶⁷ «Man helbreder ikke en patient ved å preke om hans sykdom utenfra og bare påskynder utviklingen for at han hurtigs mulig skal dø. «Han døde, det er sant: men feberen han forlot.»⁶⁸ Christian L. Lange fortalte om sitt og mange andre sitt arbeid med fredsspørsmålet under krigen. Han innrømmet at det var vanskelig, håpløst til tider, men det bidro til at da freden endelig kom, var spørsmål om en fremtidig fredsordning allerede gjennomdrøftet. Det var langt modigere å arbeide enn i «romantikk å slå spillet over ende og løpe fra det hele i den overlegne betraktning at det er håbløst». Hvis han hadde rett i at det var håpløst, hadde han dermed rett til å «gå fra det [arbeidet] og avvente tidens nærvær i en plettfri bryllupskledning?»⁶⁹ Det siste var hentet fra Ibsen, et budskap unge Lange bar med seg og hentet frem igjen da han som utenriksminister holdt tale for ungdommen, i en ny etterkrigsperiode.⁷⁰ Vi skal komme tilbake til det i neste kapittel.

Lange reiste aldri til Sør-Afrika. Hvor reelle tanker han hadde om å reise, vites ikke, men spørsmålene han trengte svar på var reelle og vanskelig nok. Hvordan burde han nå ordne seg for å bidra og å gjøre en innsats i og for samfunnet? Til sin far foreslo han å bli arbeider og en slags oppdrager. Farens råd var imidlertid «utdanning: det er de som ennå mangler den som straks og uten videre vil anlegge det absoluttes målestokk på tilværelsen.» Bare da kunne man ha «rett til å dømme om de problemer – de dypeste og største vi har å kjempe med – som du tror du kan løse nu ved nogen tids refleksjoner.»⁷¹

Lange fulgte farens råd. Han var 22 år gammel da vendte tilbake til Norge. Han gjenopptok universitetsstudiene og meldte seg inn i Norges Sosialdemokratiske Ungdomsforbund. I studentverdenen markerte han seg etter hvert som den mest fremtredende sosialdemokraten,⁷²

⁶⁶ NNI. HL-arkiv. Brev fra Christian L. Lange til Halvard. 14.10.1924.

⁶⁷ NNI. HL-arkiv. Brev fra Christian L. Lange til Halvard. 14.10.1924.

⁶⁸ NNI. HL-arkiv. Brev fra Christian L. Lange til Halvard. 14.10.1924.

⁶⁹ NNI. HL-arkiv. Brev fra Christian L. Lange til Halvard. 14.10.1924.

⁷⁰ NB. NRK. «Utenriksminister Halvard Lange: Innlegg til ungdomsprogrammet «Over grensene».» 09.05.1946.

⁷¹ NNI. HL-arkiv. Brev fra Christian L. Lange til Halvard. 11.11.1924.

⁷² Bull: 1968: 98.

i et miljø der den kommunistiske organisasjonen *Mot Dag* dominerte.⁷³ Som representant for *Norges Sosialdemokratiske Ungdomsforbund* (NSU) holdt han taler og skrev avisartikler for avrustning og om pasifistisk tenkning.⁷⁴ Nå skal vi se hvordan Lange som sosialistisk pasifist argumenterte for sitt fredsstandpunkt, og hvordan dette kom i et særlig konkurranseforhold med andre sosialister.

Langes fredsperspektiver

At Lange identifiserte seg med arbeiderbevegelsen, bunner nok i flere forhold. Vi kan regne med at sosialismen for Lange ga forklaring på hvorfor forholdene var som de var, i tillegg var sosialismen en normativ teori, som pekte på en vei fremover og ga håp og tro på fremtiden. I ettertid fortalte han at han gikk inn i arbeiderbevegelsen under inntrykket av de skjerpede sosiale motsetningene som første verdenskrig hadde ført til.⁷⁵

Langes første store offentlige fremtreden var på det Nordiske Studentermøte i Oslo, sommeren 1925. Han satt i komiteen for den kommende konferansen sammen med blant annet, sosialdemokratene Anders Plauto Willy, Kaare Fostervoll og motdagisten Arne Ording.⁷⁶ Sistnevnt kom til å bli den senere utenriksministerens nærmeste rådgiver. Det ene temaet på konferansen var forbeholdt fredssaken. Innledningsforedraget skulle egentlig holdes av Christian L. Lange, men da det viste seg at han ikke rakk frem i tide, fikk hans eldste sønn tilbudet og tilliten til å holde foredraget. Unge Lange beholdt imidlertid foredragets tittel: *Hvordan kan vi arbeide for internasjonal fred – uten spørsmålstegn*. Foredraget ble senere det samme året publisert av NSU.⁷⁷ Fra studentermøtet meldte Dagbladet at den unge taleren «var sin nobelprisfars uttrykte billede, i forynget form, hadde også farens stemme og rolige fremstillingsmaate.»⁷⁸ De følgende avsnittene tar jeg utgangspunkt i Langes foredrag, og ser på hvilke prinsipper Lange stod for, og hvordan han argumenterte for dem. Deretter vurderer jeg hvor vi kan plassere hans tenkning om internasjonale spørsmål.

Så hvordan burde man arbeide for internasjonal fred, ifølge Lange? Veien til fred gikk igjennom to spor. Som sosialist var det sosialistiske samfunnet idealet: «Det grundigste og mest positive fredsarbeidet er derfor arbeidet på å bygge op samfundslivet nasjonalt og

⁷³ Om *Mot Dag* se Bull: 1968.

⁷⁴ Vis til avisartiklene.

⁷⁵ NNI. HL-arkiv. «Tilbakeblikk og refleksjon.» «Foredrag holdt i N.R.K 16. september 1962.»

⁷⁶ Liste over komitémedlemmer for det nordiske studentermøtet, se for eksempel *Dagbladet* 18.05.1925.

⁷⁷ Lange 1925.

⁷⁸ NB. *Dagbladet*. 16.06.1925. s. 8.

internasjonalt på felleskapet og solidaritetens grunn – arbeidet for et sosialistisk samfund.»⁷⁹ Siden omorganisering til det sosialistiske samfunnet *måtte* ta lang tid, var det nødvendig å finne måter å løse konflikter på fredelige vis, avrustning, meglings og voldgift var «brostener på den fredens vei vi må bygge og gå frem», sa Lange.⁸⁰

Folkeforbundet og dets underorganisasjoner, Den internasjonale domstolen i Haag og Den internasjonale arbeiderorganisasjonen (ILO), var positive holdepunkt for det fredspolitiske arbeidet. Han rettet flere innvendinger mot Folkeforbundet, men fremhevet også mange positive trekk ved dem. Hovedpoenget til Lange var at institusjonene var redskapet. Handlingsevnen og den videre utformingen av Folkeforbundet var avhengig av hvordan institusjonene av ble brukt av og av hvem: «De [konservative regjeringene] nytter Folkeforbundet som redskap for sine interesser. Får arbeiderne regjeringsmakten rundt om i landene vil vi kunne bruke redskapen i vårt arbeide.»⁸¹

Internasjonalt hjelpearbeid var et annet viktig element av det positive fredsarbeidet, mente Lange.⁸² Preget av tankegangen fra kvekermiljøet, ikke minst fra Fridtjof Nansen, uttalte han at midler som ble brukt på forsvaret burde i stedet for brukes på å hjelpe andre land. Dette hjelpearbeidet burde særlig gå til land som ble opplevd som truende. Internasjonalt hjelpearbeid var et middel til å skape «taknemlighet» til fremmede og til tidligere fiender. Han var klar over at internasjonalt hjelpearbeid som ble organisert av eller finansiert av staten kunne skape mistenksomhet. Men dersom det ble organisert i det «stille» og med en «åpenbar godvilje», var han sikker på at det kunne skape tillit mellom stater. «For militærnektene vilde en slik tjeneste være ganske anderledes tilfredsstillende enn sivilt arbeide i landet selv», understrekte Lange. Internasjonalt hjelpearbeid var en verdi, ved at det bidro til internasjonal fred og sikkerhet.⁸³

Lange avsluttet sitt foredrag med påstanden om at Norge ikke hadde noen linje i sin «optreden utad» siden Norge hadde levd i fred og derfor var «henfalt til fantasier», selv mente han at «Vi har ikke hatt fred» men «uvirksomhet, sløvhet», fred var «byggende positivt arbeide», videre sa han: «og om vi henfaller til forsvarsfantasier, er det fordi vi går omkring med lukte øine og ikke ser de lærdommene krigen og dens fortsettelse i den såkalte fred har å gi oss.»⁸⁴

⁷⁹ Lange 1925: 4.

⁸⁰ Lange 1925: 4.

⁸¹ NB. *Arbeider-ungdommen*. Nr.13 12.1925.

⁸² Lange 1924: 12.

⁸³ Lange 1925: 13.

⁸⁴ Lange 1925: 16.

Denne «sløvheten» er et viktig poeng hvis vi skal forstå Lange. Han vokste opp i en tid og i et miljø, der opplysningsvirksomhet var kjerne for å komme bort fra irrasjonell virksomhet som fordommer, hat og mistillit som skapte krig og diktatur. Dette gikk Lange inn med i arbeiderbevegelsen, der hans mål må kunne sies å være opplysning på et vitenskapelig grunnlag.

Det nordiske studentermøtet utviklet seg til at Mot Dags leder Erling Falk, fremmet ideen om et samarbeid mellom de som hadde gitt sin støtte til Langes militærnektelsesstandpunktet. De kom imidlertid til å vise seg at dette standpunktet ikke var basert på et felles premiss.⁸⁵ Falk uttalte selv at den eneste veien til fred var en avvæpning av borgerklassen og en bevæpning av arbeiderklassen. Lange svarte Erling Falk med at pasifistene, som han selv, var motstandere av *kommunistenes metode* fordi det ikke kunne føre til målet: «Et samfund bygget på samfølelse og solidaritet kan ikke naaes ved voldsmidler,» sa Lange.⁸⁶ En bevæpning av arbeiderklassen betydde at man bygde på en militaristisk mentalitet, det stikk motsatte av solidaritetstankens, mente Lange. Solidaritetstanken stod som et viktig prinsipp for Lange. I den internasjonale arbeiderbevegelsen var internasjonalisme synonymt med en internasjonale klassesolidaritet. For Lange synes imidlertid solidaritetsprinsippet å være universelt.

Lange påpekte selv at hans pasifistiske overbevisning var bestemmende for at han sognet til den sosialdemokratiske retningen innenfor arbeiderbevegelsen, og ikke til dem som stod lenger til venstre. Veien til politikken hadde gått gjennom det pasifistiske sosialistpartiet i Storbritannia, Independent Labour Party. Under parlamentsvalget i 1924, agitert han for Archibald Fenner Brockway.⁸⁷ Brockway var sosialist og pasifistisk fredsaktivist.⁸⁸ «Mahatma Gandhi – ved siden av Lenin vår tids største revolusjonære skikkelser og i vesentlig trekk hans diametrale motsetning,» skrev Lange i *Den nye Social-Demokraten* høsten 1925.⁸⁹ Grunnen for at han ikke kunne følge de revolusjonære sosialistene var følgende: «Om vi går løs med militære midler og diktatur blir vi uvegerlige militarister og herskesyke og mister både evnen og viljen til å nå målet – et socialistisk samfund - hvor felleskap og fornuftige samarbeide trer istedenfor maktstyre [o]g alles kamp mot alle.»⁹⁰ Med denne holdningen til diktatur og militæret, stod Lange på siden av hovedstrømmen av den

⁸⁵ Se referat av debatten f.eks. i *Dagbladet*. 22.06.1925. s.6

⁸⁶ NB. *Dagbladet*. 22.06.1925. s. 6.

⁸⁷ HL-intervjuet. Bånd I. s. 5.

⁸⁸ Ceadel 2000: 211.

⁸⁹ NB. *Den Nye Social-Demokraten*. 17.12.1925. s. 2.

⁹⁰ NB. *Arbeider-ungdommen*. 1925.

norske arbeiderbevegelsen og Det norske Arbeiderpartiet som på denne tiden hadde væpnet revolusjon på sitt partiprogram.

Det endte med at Lange i samarbeidet med den liberale teologen og pasifisten Kristian Schjelderup, etablerte et militærnektorforbund. Forbundet fikk navnet *Norsk pasifistisk Militærnektorforbund*, som markerte klar avstand fra organisasjonens Mot Dags eget forbund: *Militærstreikerforbundet*. I det nye pasifistiske militærnektorforbundet ble Lange formann, og forbundet fikk støtte av pasifisten Ole Fredrik Olden så vel fra lederen for Det Sosialdemokratiske Ungdomsforbundet Kaare Fostervoll.⁹¹ Formålet var å samle alle som nektet militærtjeneste ut fra den overbevisning om at all krig og forberedelse til krig mellom samfunnsklasser så vel som mellom folk, var *forkastelig*. I tillegg ble det slått fast at alle *sosialistiske militærnektore* ikke kunne bli medlem, siden de ikke var pasifister.⁹² Forbundet oppfordret ikke til militærstreik, slik som Motdagistene gjorde. Militærnektelse fikk sin verdi ved at det var en personlig overbevisning: «Vi ber hver og en av årets vernepliktige ungdom om ikke å ta militærtjeneste som en selvfølge, men tenke disse spørsmålene grundig før de personlig tar standpunkt for dem,» skrev Lange.⁹³ Etter nye bestemmelser for militærnekting fra 1922, var det blitt mulig å nekte militærtjeneste på bakgrunn av religiøs overbevisning eller andre «samvittighetsgrunner». De som nektet militærtjeneste på et slikt grunnlag, måtte imidlertid tjene i siviltjenesten. For noen ble dette oppfattet som straffarbeid.⁹⁴ Lange skrev imidlertid varmt om ordningen i Arbeider-ungdommen. Han argumenterte også for at siviltjenesten burde være det han kalte for positivt fredsarbeid, nemlig gjensidig internasjonalt hjelpearbeid mellom folkene, «For militærnektore vilde en slik tjeneste være ganske anderledes tilfredsstillende enn sivilt arbeide i landet selv. Samtidig ville dette være et tillitsbyggende alternativ mellom folkene, i stedet for et militærforsvar som bidro til gjensidig ødeleggelse.»⁹⁵

Da Lange begynte på sine studier i 1922, hadde *Mot Dag* en dominerende plass blant intellektuelle embetssønner. Han leste forbundets tidsskrift, men ble aldri tilhenger. «Jeg har forresten blitt skuffet over kommunistene her [i Kristiania] – de har kjørt sig fast i en helt ensidig betraktning av samfunnslivet, ser klassekamp og revolusjon som alfa og omega – ser

⁹¹ Agøy 2000: 95.

⁹² NB. *Social-Demokraten*. 01.10.1925. s. 3; *Social-demokraten*. 27.04.1926. s.

⁹³ NB. *Social-Demokraten*. 27.04.1926. s. 6.

⁹⁴ Harang 2014: 15.

⁹⁵ Lange 1925: 12-13.

ikke individene men bare klasse i skarp klassekamp,» skrev Lange høsten 1922.⁹⁶ Senere ble han bror, Carl Viggo Lange, tilknyttet denne kretsen. Forholdet mellom brødrene var godt, betinget av en bestemt forutsetningen: «at vi ikke kommer inn på politikk – hverken storpolitikk eller studentersamfunds-politikk.»⁹⁷

Intellektuell sosialdemokrat

Etter tiden i London begynte Lange på sine universitetsstudier. Deler av studiene tok han i Genève og London, men det var ved universitetet i Oslo han fullførte sin historisk-filosofiske embetseksamen i 1929. For sin hovedoppgave valgt han et emne som var i tråd med sine politiske interesser. Temaet var det norske arbeiderpartiets historiske utvikling, med tittelen *fra Sekt til parti*.⁹⁸ I 1933 fikk han stipend for ditt doktorgradsprosjekt om den nasjonale partiutviklingen i Norge. Det samlede materialet forsvant imidlertid med den tyske okkupasjonen av Norge, og ble dermed aldri fullført.

Lange fulgte opp sin hovedoppgave på Arbeiderpartiets partiutvikling med en rekke verk om arbeiderbevegelsen, nasjonalt så vel som internasjonalt. Hans formål med sine studier og fremstillinger var å bidra til en oversikt over arbeiderbevegelsens og de oppgavene og midlene arbeiderne hadde til rådighet, understreket han i forordet til sine verk. I 1935 og 1937 utga Lange det 2. og 3. bindet av *Arbeiderreising*, i samarbeid med historiker og Arbeiderregjeringens utenriksminister Halvdan Kohts, som skrev verkets første bind. Langes historiske arbeid er kildenære og tungt saklige fremstillinger av historiske begivenheter og prosesser. Viktig for oss i denne sammenhenger er å bemerke at Lange gjennom sitt arbeid med å følge de ulike nasjonale arbeiderbevegelsene og dens ulike fraksjoner, tilegnet seg bred kunnskap om nasjonale konflikter og ulikheter innad så vel som på tvers av nasjonale grenser. Han studerte like mye de kommunistiske fraksjonene som sosialdemokratiene, som han selv tilhørte partimessig og ideologisk. Ikke minst fremstilte han den internasjonale arbeiderbevegelsens internasjonale organisasjoner, den sosialdemokratiske så vel som den kommunistiske.

I løpet av studieårene var Lange inne på tanken om å bytte studie fra historie til sosiologi, også dette med tanke på å tjene arbeiderklassens vanskelige kår: «i all vår universitets og skoleundervisning – og i vårt politiske sosiale og økonomiske liv trenger vi sårt den hjelp vi

⁹⁶ NNI. HL-arkiv. Brev fra Lange til Telemak Fredbärj. 22.11.1922.

⁹⁷ NNI. HL-arkiv. Brev fra Lange til Telemak Fredbärj. 26.04.1928.

⁹⁸ Lange 1962. Lange hovedoppgave ble publisert i 1962 som en gave på hans 60-årsdag.

kan få fra en bredt anlagt sosiologisk behandling av de problemene vi har å løse.» Selv mente han at han hadde utviklet gode forutsetninger for å drive frem en slik nyorientering. Han behersket de tre europeiske hovedspråkene. Fra utenlandsreiser og arbeidet i FoR hadde han tilegnet seg kjennskap fra ulike europeiske sosiale og kulturelle forhold. Gjennom arbeidet i den norske ungdomsbevegelsen «er jeg kommet inn i sosiale strømninger i politisk arbeide her hjemme.» Gjennom sitt universitetsstudium ønsket han å bidra til å øke kunnskapen og bevisstheten til arbeiderne og arbeiderungdommen om deres sosiale rettigheter:

mit studium ser jeg som en forberedelse til et rent menneskelig arbeide for å hjelpe andre til å bli bevisste personligheter, hjelpe hele vårt sosiale liv frem i bevissthetene så vi ikke lenger driver avgårde uten å vite hvordan det bærer men ser hvor vi går hen, enten det er i vårt individuelle liv eller i den sosiale og politiske kamp – og så vi lærer å gjøre til våre de erfaringer livet byr os – og finne frem til virkelig gjensidig forståelse – og fullere gjensidig tillit.⁹⁹

For Lange var det nok et sentralt poeng at hans universitetsstudier skulle sette han i stand til å etablere og skape anvendt kunnskap til å løse de sosiale problemene han var så opptatt av. På denne tiden var sosiologi en samfunnsvitenskapelig retning som ble assosiert med den positivistiske retningen innenfor universitetet – doktrinen om at sosiale problemer kunne overvinnes gjennom vitenskapelig metoder.

Til dels et ønske om et sosiologisk studium og til dels av private grunner, tok han deler av studiene i Genève og London. Særlig fra London fikk han mulighet til å følge arbeiderbevegelsen tett. Han deltok i møter og konferanser. Kombinasjonen av studier og det politiske engasjementet gjorde at Lange knyttet det sammen: «all min lesning og tenkning får jo mening og innhold netop i relasjon til de arbeidsmuligheter som finnes innen arbeiderbevegelsen. Det aktive arbeidet der er det som gir erfaringsmateriale til enhver diskusjon av teoretisk vitenskapelig art.»¹⁰⁰

Etter endt studium begynte det politiske arbeidet. Lange fikk flere verv innenfor den norske arbeiderbevegelsen, men han spilte ingen avgjørende rolle i den politiske utformingen. Ideologisk sto han på siden av hovedstrømmen i partiet. Det kom derfor som en overraskelse på ham da han ble stemt frem til varakandidat til Arbeiderpartiets sentralstyre i 1933. Selv var han overbevist om at det måtte være noen av hans egne elever som var avgjørende for

⁹⁹ NNI. HL-arkiv. Brev fra Lange til Telemak Fredbärj. 18.05.1926.

¹⁰⁰ NNI. HL-arkiv. Brev fra Lange til Telemak Fredbärj. 13.08.1927.

utfallet.¹⁰¹ I begynnelsen av 30-årene var et vendepunkt for Arbeiderpartiets politikk og tenkning. Det gjennomgikk en dreining fra dogmatisk revolusjonære tenkning over til en pragmatisk, reformistisk tenkning. I denne dreningsprosessen deltok Lange. I 1930 og 1931 publiserte Lange, i samarbeid med Dag Bryn to artikler i tidsskriftet *Det 20de århundre*. Her reiste Lange og den senere utenriksministerens nære rådgiver, spørsmål om partiets partiprogram var tilpasset de nye sosiale realitetene. Den første artikkelen hadde overskrift *Klasse eller folk*, den andre fikk overskriften *Partiet og bøndene*.¹⁰² Artikkelen ble karakterisert av statsviteren Stein Rokkan som *epokeavgjørende*. Historiker Hans Fredrik Dahl plasserer artiklene på linje med Ole Colbjørnsens lansering av Arbeiderpartiets krisepolitikk.¹⁰³ I hvilken grad Langes artikler påvirket til denne dreiningen, er vanskelig å vurdere, men de varslet et vannskille i Arbeiderpartiets historie, fra et revolusjonært klasseparti til et demokratisk folkeparti. Det endelige programendring kom på landsmøtet i 1933.

På landsmøtet i 1933 forlot Arbeiderpartiet sin revolusjonære linje til fordel for demokrati og parlamentariske reformer.¹⁰⁴ Lange deltok på møtet som sentralstyrets representant fra Oslo Arbeiderpartis representantskap. Arbeiderpartiets strategiske vending i 1933 var for Lange en lærdom av valgnederlaget i 1930 og nazistenes overtagelse i Tyskland. Han oppfattet at landsmøtet var preget av en mer ansvarsbevissthet enn det forrige landsmøte i 1930. «Hele møtet fikk sitt preg av den erkjennelse at vi nå står foran en kamp hvor vi av alle krefter må kjempe for å bevare demokratiet og de arbeidsmuligheter det gir oss både politisk og organisatorisk.»¹⁰⁵ Det var tydelig at Lange gledet seg over at partiet hadde rettet oppmerksomheten mot noe som i hans øyne virkelig betydde noe «Selv om Tranmæl og Torp, for å dekke sin svingning, demagogisk pyntet sig med de gamle slitte frasene, blev hovedinntrykket av debatten og vedtak likevel at partiet er langt på vei til å komme ned på jorden.»¹⁰⁶

Internasjonalismens primat

«Det var internasjonalismen i arbeiderbevegelsen som først tiltalte meg», sa Lange i et intervju i 1952.¹⁰⁷ Vi har tidligere sett at Lange stod for et internasjonalt rettssystem gjennom

¹⁰¹ NNI. HL-arkiv. Brev fra Halvard til sin mor Bertha M. Lange. 31.0.1933.

¹⁰² Lange og Bryn 1930: 67-75 (*Det 20de århundre* 31(3)); Lange 1932:283-287. (*Det 20de århundre* 33(9)).

¹⁰³ Rokkan 1987: 76; Dahl 1973: 90-91.

¹⁰⁴ Maurseth 1987: 559.

¹⁰⁵ NNI. HL-arkiv. Brev fra Lange til Bertha M. Lange. 31.05.1933.

¹⁰⁶ Ibid.

¹⁰⁷ *Aftenposten*. 09.16.1952. s. 2.

Folkeforbundet. Arbeiderbevegelsen var en internasjonal bevegelse. De nasjonale arbeiderorganisasjonene var knyttet sammen gjennom den internasjonale organisasjonen Den andre Internasjonale. Organisasjonens var et samlingsted for diskusjoner og for vedtak av resolusjoner for å samordne den arbeiderbevegelsens virksomhet.¹⁰⁸ Etter verdenskrigen ble arbeiderbevegelsens internasjonale organisasjoner delt i en kommunistisk og en sosialdemokratisk organisasjon: Den tredje internasjonale og Sosialistiske arbeiderinternasjonale. Det norske Arbeiderpartiet stod i 1924 utenfor begge internasjonale, mens det sosialdemokratiske partiet stod tilknyttet til den sosialistiske arbeiderinternasjonale. Da partiene i 1927 ble samlet under Det norske Arbeiderpartiet, mistet de norske sosialdemokratiene sin partimessige internasjonale tilknytning. Vi har allerede vært inne på sentrale trekk ved Langes internasjonale orientering. I det følgende skal vi se kort på hva internasjonalsismen betydde for Lange.

Selv ble Lange lærer og sekretær for Den nordiske folkehøgskolen i Genève. Skolen ble opprettet på initiativ, blant annet av Christian L. Lange, og ble opprett i 1931. Formålet var å gi nordiske ungdommer en innføring i internasjonalt samarbeid, spesielt i ILOs virksomhet. Det var opplæring og opplysning om internasjonalsisme, et hovedmål for skolen var slik de selv skrev det: «boost the international spirit and create a feeling of Nordic unity».¹⁰⁹ Katarina Leppänen argumenterer for at den ideologiske grunnoppfatningen til skolen var sosialdemokratisk internasjonalsisme. I kontrast til kommunistiske internasjonalsisme, som fremmet transnasjonalt samarbeid og solidaritet mellom arbeiderklassen, mente sosialdemokratiene at nasjonalstatene måtte samarbeide i spørsmål som ble sett på som internasjonale.¹¹⁰

At arbeiderbevegelsens var en internasjonalt orientert bevegelse, var tydelig i Langes historiske verk. I 1934 publiserte Lange, i samarbeid med Håkon Meyer, et verk som behandlet arbeiderbevegelsen internasjonale organisasjoner. Verket fikk tittelen De politiske internasjonaler 1914-1934. Selv behandlet Lange Den andre Internasjonale under krigsårene, opprettelsen og utbygningen av den Sosialistiske Arbeiderinternasjonale, der han la vekt på organisasjonens forhold og holdning til spørsmålet om krig, fred og Folkeforbundet:

¹⁰⁸ Maurseth 1987: 33.

¹⁰⁹ Sitatet er hentet fra Leppänen 2011: 639

¹¹⁰ Leppänen 2011: 644.

internasjonale sikkerhetsspørsmålet, minoritetsspørsmålet, imperialismen og kolonispørsmålet. I verket *Krise og reaksjon*, skrev Lange at:

så lenge arbeiderpartiene ikke for alvor tar opp arbeidet for å finne veier og midler til å skape et organisert internasjonalt samvirke mellom de nasjonale økonomiske enhetene som er i ferd med å gro opp av ruinene fra liberalismen anarkiske verdenshusholdning, så lenge vil Internasjonalen være en mer drøm enn levende virkelighet.¹¹¹

Gjennom oppholdet i Genève og London så Lange muligheten til å opplyse den norske offentligheten om den nasjonale arbeiderbevegelsen og Folkeforbundsforsamlingene i Genève.¹¹² Lange kritiserte den norske høyre regjeringen for dens avvisning av den internasjonale arbeiderorganisasjonen internasjonale (ILO). Regjeringens hovedargument for å avstå fra deltagelse var at Norge var nådd så langt i sosiallovgivning at man ikke trengte å være med på internasjonale konvensjoner. Langes motargument var at Norge burde være med uansett fordi hele poenget med organisasjonen var at landene gjennom å binde seg til visse minstemål, er med på å støtte hverandre i arbeidet for å bedre arbeidernes sosiale og økonomiske levekår.¹¹³ ILOs formål var å fremme samarbeidstiltak mellom medlemslandene innenfor arbeidslivet og sosialpolitikk.¹¹⁴

Høsten 1931, under forberedelsene til nedrustningskonferansen som ble holdt i begynnelsen av 1932, kom Lange med en oppfordring til sin far. Antagelig skulle faren holde et foredrag som behandlet den kommende nedrustningskonferansen. I brevet oppfordret Lange sin far til å gi det norske publikummet et realistisk syn på hva det overhodet var mulig å oppnå under konferansen. Samtidig skrev han at faren burde legge vekt på betydningen av at det i det hele tatt ble vedtatt en overenskomst, «så kan det iallfall bidra til å hindre en fullstendig negativ innstilling overfor Folkeforbundet.»¹¹⁵ Han satt med inntrykket av at den generelle innstillingen hos folk var at: «kommer det ikke en virkelig nedsettelse i rustningene ut av denne konferansen, er det det endelige bevis for Folkeforbundets ineffektivitet.»¹¹⁶ Slik Lange så det var det vel nødvendig å dempe forventningene til den kommende nedrustningskonferansen blant nordmennene, en svak forventning til nedrustningskonferansens

¹¹¹ Lange 1937: 328.

¹¹² NB. Om Folkeforbundsforamlingene: *Den Nye Social-demokraten*. 11.09.1926. s. 2-3; 18.09.1926. s. 5.; 16.09.1926. s. 4. Om arbeiderbevegelsen i Genève: *Den Nye Social-demokraten*. 16.11.1926. s. 2-3; 09.11.1926. s. 6.

¹¹³ NB. *Arbeiderbladet*. 01.03.1927.

¹¹⁴ Heldal 1994: 9-10.

¹¹⁵ NNI. HL-arkiv. Brev fra HL til Christian L. Lange. 29.11.1931.

¹¹⁶ NNI. HL-arkiv. Brev fra HL til Christian L. Lange. 20.10.1931.

muligheter, ville i neste omgang ikke føre til helt pessimisme overfor Folkeforbundet. Ifølge Lange ville det være en «revolusjon i rettslige henseende om det i det hele blir vedtatt en overenskomst». Ut ifra den holdningen Lange Folkeforbundet og nedrustningskonferansen, kan vi trekke to foreløpige konklusjoner som vil være med inn i de neste kapitlene. For det første hadde ikke Lange høye forventinger til hva som faktisk var mulig å oppnå innenfor et internasjonalt samarbeid. Han hadde altså et realistisk syn på mulighetene og begrensningene. For det andre måtte man balansere mellom en pessimistisk og en optimistisk tilnærming til opinionen.

Liberal pedagogikk – Opplysning, kunnskap og rasjonalitet

Ved siden av det historievitenskapelige arbeidet ble Lange knyttet til Arbeidernes Opplysningsforbund (AOF), under ledelsen av den senere partisekretæren Håkon Lie. Det ble opprettet i 1931 for å fremme et motkulturelt arbeid, organisere agitasjonen og propagandaen for et sosialistisk Norge.¹¹⁷ Da AOF ble opprettet ble Lange først trukket inn som lærer og sekretær, for så å bli Sørmarka Folkehøyskole første bestyrer i 1938. Skolen ble opprettet i regi av Landsorganisasjonen (LO), og åpnet høsten 1939. Et ønske om å bli «oppdrager» var noe han kom fram til allerede under oppholdet i London. Han så på opplysning av kunnskap som et av de viktigste midlene i og for arbeiderbevegelsens frigjøringsprosjekt. Her skal vi se hvilket syn Lange hadde på kunnskap og opplysning.

Sosiolog Rune Slagstad skriver at Lange representerte en alternativ tilnærming til opplysningsarbeidet innenfor den norske arbeiderbevegelsen, og han plasserte Langes opplysningsarbeid i forlengelse av den grundtvigianske tradisjonen. Han introduserte «tanken om utdanning til demokratisk selvorganisering og samfunnsarbeid. I den sosialdemokratiske folkedannelsen var det like viktig hvordan en lærte som hva en lærte», skriver Slagstad.¹¹⁸ Langes tilnærming kom dermed i konflikt med Haakon Lies syn, som innebar i større grad en instrumentell tilnærming til arbeiderbevegelsens opplysningsarbeid, det skulle tjene partiet og bevegelsens sak.¹¹⁹ Etter Andre verdenskrig markerte Lange selv et skarpt skille mellom et saklig opplysningsarbeid og propaganda innenfor LO.¹²⁰ Da satt han i LOs ledelse.

¹¹⁷ Tøsse 1998: 35.

¹¹⁸ Slagstad 1998: 346.

¹¹⁹ Tøsse 1998: 188-189. Se også Slagstad, her blir Lange og Lies tilnærming på opplysning satt mot hverandre.

¹²⁰ NB. *Arbeiderbladet*, 23.07.1945. 3-6.

I tidsskriftet *Klasse og kulturkamp* skrev Lange i 1936 at borgerskapets maktstilling ikke bare hvilte på den økonomiske og politiske makten i samfunnet, men på makten over menneskesinnet. Denne makten var avgjørende i skolen: «skole som helhet betraktet er et av det bestående samfunds mektigste forsvarsverker.»¹²¹ Videre skrev han at «dogmatisk undervisning i trossetninger og moralnormer, autoritær innprenting av en bestemt livs=anskuelse hører overhodet ikke hjemme i sosialistisk opdragelse.»¹²² Ifølge Lange var den borgerlige skolen en autoritær kateterskole som skapte passive og uselvstendige mennesker. Den nye skolen skulle gi kunnskap gjennom erfaring og lærerne skulle fungere som veiledere og hjelpere for elevene. Ferdigheter, kunnskap og allmenndannelse skulle barn og ungdom tilegne seg gjennom aktivt og kritisk arbeid. Lange argumenterte for reformarbeid i kultur og skole på et bredt felt. Både foreldre og lærere hadde en viktig rolle å spille i dette arbeidet. Til tross for at Lange var svært kritisk til det tradisjonelle innholdet i skolen, mente han at tilegningen av borgerlig kulturarv hadde en selvstendig verdi og burde innta en sentral plass i enhver sosialistisk skole. Det var ikke meningen at arbeidsskolen skulle bryte med den borgerlige kulturen, men gi de mulighet til å ta del i den, det var bare virkeliggjøring av sosialismen kunne redde kulturarven fra «undergang i kaos og barbari».¹²³ Målet var å forene en ny sosialistisk kultur og tilgangen til borgerlig kulturgoder.¹²⁴

Disse idealene fikk Lange mulighet til å virkeliggjøre da han ble bestyrer ved Sørmarka Folkehøyskole. Sigvart Tøsse karakteriserer Langes pedagogiske tilnærming under begrepet «liberal education» og deler hans arbeidsmetode i to: for det første skulle skolen være et sted for selvstendig læring, eleven skulle få hjelp til å tilegne seg den kunnskapen den selv var opptatt av å lære og lære arbeidsteknikker til selvstudium. Det viktigste var, ifølge Lange, altså å stimulere elevene til videre læring.¹²⁵ For det andre skulle elevene lære å tenke selv:

Når det gjaldt undervisningen her, så har ikke skolen til oppgave å gi ungdommen ferdige meninger, [...]. Tvert om, det vil nok ikke skade at de får i seg tvil om det er så helt skråsikkerhet alt det de har trudd før. For tvilen kan være fruktbar, den gir grobunn for kritikk og fører til at den saumfarer sine egne og andres meninger. [...] skolen skal ikke prøve å dra dem verken i den ene eller den andre leia, men hjelpe dem

¹²¹ Lange 1935: 36.

¹²² Lange 1935: 39.

¹²³ Lange 1935: 39-40.

¹²⁴ Tøsse 1998: 184.

¹²⁵ Tøsse 1998: 196.

til sjøl å skaffe seg det kunnskapsgrunnlaget de trenger for å komme frem til meninger som er bygd på et holdbart feste.¹²⁶

Langes tilnærming til pedagogikk kan ses som uttrykk for hans egen oppvekst og skolegang. Hans tilnærming var imidlertid ikke radikal, men i tråd den intellektuelle venstresidens syn på opplysningens funksjon. Samtidig falt Langes inngang i arbeiderbevegelsens opplysningsarbeid og liberale tilnærming sammen med 30-tallets økende trussel fra den reaksjonære høyresiden. «Det er forferdende å vite at den mann som har skrevet dette vev av kvasi-filosofi, forloren «historie», formørket antisemit[t]isme og fanatisk nasjonalisme har kunnet bli en helteskikkelse – ja en messias – for millioner av tyskere,» skrev Lange i et brev til vennen Telemak Fredbärj sensommeren 1933, etter å ha lest de første 400 sidene av Adolf Hitlers verk *Mein Kampf*.¹²⁷ Imidlertid observerte Lange at Hitler hadde et skarpt blikk for «massenes mentalitet» og forstått å bruke «den moderne reklamekunstens virkemidler.»¹²⁸ Lange og andre sosialister tolket nasjonalsosialismen i Tyskland som et totalitært uttrykk for borgerskapets herredømme, den fascistiske ideologien og diktaturet var borgerskapets ytterste middel for å bevare sine privilegier mot den stadig fremvoksende arbeiderbevegelsen.¹²⁹ Lange analyserte fremveksten av nazismen og fascismen ut fra den marxistiske forståelsesrammen. Det var borgerskapets forsøk på å bevare kapitalismen og dens privilegier overfor en stadig voksende arbeiderbevegelse, skrev han. Formen kunne skifte fra land til land, og propagandaen var preget av landets historiske og nasjonale forutsetninger. Felles for dem var imidlertid fiendskapet til demokratiet, som ga arbeiderbevegelsen muligheter til å føre kampen med organisatoriske og parlamentariske midler. For det andre at de mobiliserte det lag av folk som enda ikke var samlet om arbeiderbevegelsen og de som hadde blitt hardest rammet av den økonomiske krisen. Det tredje var bruken av antikapitalistisk demagogi, appell til følelser, til nasjonalisme, til autoritetstro, til førerdyrkelse og til utålmodigheten over det parlamentariske demokratiets svakheter.¹³⁰

Demokratiet hvilte på tålmodighet og kompromissvillighet, i virkeligheten en «tro [på] at menneskene er overveiende fornuftsvesener, at vi lar oss lede først og fremst av rasjonelle overveielser og at vi bøier oss for fornuftsgrunner», skrev Lange i artikkelen *Demokrati og*

¹²⁶ *LOs meddelelsesblad*, 1939: 456. Sitert fra Tøsse 1998: 198. Langes tale under åpningen av Sørmarkas Folkehøyskole 30.09.1939.

¹²⁷ NNI. HL-arkiv. Brev fra Lange til Telemak Fredbärj. 15.08.1933.

¹²⁸ *ibid.*

¹²⁹ I 1934 publiserte Lange boken *Nazi og Norge*.

¹³⁰ Lange 1934: 102.

diktatur, i tidsskriftet *Samtiden* i 1934.¹³¹ Under økonomiske krisetider «når våre dyreste interesser trues», tar følelsene over for fornuften, og «massenes psykologi ligger dårlig til rette for den rasjonelle, fornuftsmessig stillingstagen til problemene». Dersom det dannet seg en oppfatning blant folket at deres livssituasjon kunne bedres ved en «gjennomgripende endring i de økonomiske maktforholdene, en omorganisering av næringslivet på nytt grunnlag, desto sterke vil også tendensen bli til å gripe til diktatoriske forholdsregler den dag en har makt til det».¹³² Langes anskuelser om diktaturet og demokratiet rammet både arbeiderklassen og borgerskapet. Det handlet ikke om samfunnsklasse, men om de politiske og sosiale forutsetningene i et hvert land. Det var vanskelig å tenke seg, skrev Lange videre, at land med en opplyst og intellektuelt utviklet befolkning med demokratiske tradisjoner kunne ty til diktaturet. Diktaturet var mulig i Tyskland fordi den demokratiske styreform ble påtvunget utenfra. Den tyske befolkningen fikk på den måten ikke mulighet til å «lære» hvordan man kunne og burde opptre innenfor et demokrati. Lange så derfor ikke bort fra at en demokratisk utvikling kunne vært mulig i Tyskland dersom landet «var forundt en rolig, jevn utvikling», men den økonomiske krisen på 30-tallet forstyrret det hele, «Det tredje rike» kunne dermed bygge videre på Tysklands «makttradisjoner, den prøssiske-militære voldstradisjonen», skrev han.¹³³ Demokratiet var en styreform som krevde visse anstrengelser, sammenhengen mellom en opplyst befolkning og demokrati delte han med faren, Christian L. Lange, som spissformulert skrev: «Folkestyre [...] krever åndelig anstrengelser. Fordi «the price of liberty is eternal vigilance» [...] er diktaturet den åndelige sløvhetens sovepute.»¹³⁴ Lange konkluderte ikke med at diktaturet var uunngåelig i Vest-Europas demokratiske stater, men det var derimot mindre sannsynlig i demokratiske stater, fordi demokratiet forutsatte en opplyst befolkning, og en opplyst befolkning krevde demokratisk styresett.

Langes kunnskapssyn og pedagogiske idealer forstås gjennom arbeiderbevegelsens frigjøringsprosjekt på 30-tallet, men gjennom hans syn på menneskelig fornuft kan vi knytte han opp til et overordnet syn på spørsmålet om krig og fred. Opplysning var et viktig middel for de som stod for en liberal internasjonalisme i mellomkrigstiden. Krig, opprustning og hat

¹³¹ Lange 1934: 582.

¹³² Lange 1934: 583.

¹³³ Lange 1934: 587.

¹³⁴ NNI: HL-arkiv. A. 14. Halvard M. Lange oversatte farens artikkel *demokrati og diktatur i historiens lys* 1934 til norsk. Opprinnelige artikkel finnes ifølge forordet i det svenske tidsskriftet «studiekamraten». Halvard M. Lange publiserte, med noen selvsikre tilleggssavsnitt, artikkelen på nytt i 1940 for AOF. Denne artikkelen formulerte lignende tanker om demokratiets kriser og diktaturets seier som Lange gjorde i tidsskriftet *Samtiden* 1934.

mellom folkene ble oppfattet som irrasjonelt, skapt gjennom inngrodder fordommer og tradisjoner.¹³⁵ En opplyst befolkning ville, ifølge Lange, si en kritisk tenkende befolkning, var frigjort fra irrasjonell dogmatikk som kunne gi rom for å bygge en rasjonell internasjonal orden på lov og orden. I de neste kapitlene blir dermed spørsmålet i hvilken grad og hvordan den unge Langes kunnskapssyn og pedagogiske idealer fikk innflytelse på den eldre utenriksministeren, i stadig nye og skiftende kontekster.

Internasjonal solidaritet

I 1938 ble Lange nestformann i foreningen «Norsk forening for utenrikspolitikk og Folkeforbund». Hovedformålet med foreningen var å tilse at norsk utenrikspolitikk var i overenstemmelse med Folkeforbundspaktens prinsipper.¹³⁶ Det var ikke bare demokratiet som vaklet i mellomkrigstiden, men også den internasjonale rettsorden og det kollektive sikkerhetssystem som Folkeforbundet hadde utviklet ved begynnelsen av 1920-tallet. I 1935 ble den internasjonale dagsorden preget av Italias angrep på Abessinia, dagens Etiopia. Dette utløst en internasjonal krise, ikke minst en krise for Folkeforbundet. I mange land, deriblant Norge, ble det reist spørsmål om hvordan man burde stille seg til Italias invasjon, som var et brudd på daværende folkerett. Sommeren 1935 bestemte Folkeforbundets medlemstater å sette i verk forbundets sanksjonsbestemmelser mot Italia. Sommeren 1936 brøt sanksjonene sammen, noe som markerte at Folkeforbundet ikke klarte å stanse de ekspansive statene og garantere det internasjonale rettsprinsippet. Samme år brøt det ut borgerkrig i Spania, etterfulgt av at Tysklands brudd på Versailles-traktaten og gjenvant sin kontroll over Ruhr-området.

I Norge var det bred enighet om at man stod overfor utsiktene til en ny krig. Det var derimot uenigheter om hva Norge burde gjøre i denne situasjonen.¹³⁷ Norsk utenrikspolitikk gjennomgikk i årene fra 1935 til 1938 en dreiningsprosess vekk fra Folkeforbundets kollektive sikkerhetsforpliktelser til nøytralitetspolitikk. Arbeiderregjeringen, med utenriksminister Halvdan Koht i spissen, mente at Norge kunne holde seg utenfor en eventuell

¹³⁵ Holbraad 2003: 42.

¹³⁶ NB. *Aftenposten*. 05.04.1938. Foreningen ble opprettet i 1937. Jeg har ikke funnet kilder på om han ble medlem fra oppstart, eller var bidragsyter til etaleringen. Han var i hvert fall nestformann i 1938. Foreningens styre var en tverrpolitisk sammensetning. Med venstremannen Wilhelm Keilhau som formann. I øvrige styremedlemmene var Frede Castberg, spesialist i folkerett og arbeidet tett med Lange da han ble utenriksminister. skipsreder Leif Høegh, Johanne Reutz. Arne Ording var varamedlem, han var utenriksminister Lange nærmeste rådgiver fram til midten av 50-tallet. Da Lange ble utenriksminister i 1946, oppfordret han Wilhelm Keilhau til å opprette en norsk forening tilknyttet World Federation of United Nations Associations. Se Wilhelmssen 2008: 48.

¹³⁷ Fure 1997: 202-203; Ørvik 1960: 275-279.

krig ved å trekke seg ut av Folkeforbundets sanksjonsforpliktelser og erklære seg nøytralt. I Arbeiderpartiet fantes det imidlertid en utenrikspolitisk opposisjon, som mente at Norge burde stille seg solidarisk på Folkeforbundspaktens grunn: Norge kunne ikke være nøytrale i kampen mellom demokratiet og fascismen, og dessuten var det en fare for at Norge uansett ville bli dratt inn i en eventuell krig. I denne opposisjon befant Lange seg, med andre Arbeiderparti-personligheter som blant annet Martin Tranmæl, Einar Gerhardsen, Haakon Lie og Finn Moe. Disse fikk også støtte av en annen viktig person, nemlig fredsprisvinneren Christian L. Lange.

Debatten om Norges utenrikspolitiske retning har tidligere blitt behandlet i den historiefaglige litteraturen, der er også Lange nevnt som en del av opposisjon blant Arbeiderpartipolitikere. Det var derimot Finn Moe som sto frem som den toneførende blant opposisjonen.¹³⁸ Langes egne argumenter har dermed ikke blitt tillagt stor vekt. Hovedårsaken er nok at han ikke kan regnes som en drivkraft i opposisjons arbeid med å endre norsk utenrikspolitikk. Han skrev heller ikke artikler om sitt syn i arbeiderbevegelsens tidsskrift *Det 20end århundre*, som blir regnet som opposisjonens talerør. Endelig er det kun gjennom kildemateriell datert fra det kritiske året 1936 at Lange markerer sitt syn.

På Arbeiderpartiets landsmøte våren 1936 kom Lange med kraftig kritikk mot Arbeiderpartiets utenrikspolitisk partiprogram, der det stod at «Norge må føre en politikk som tydelig fastslår landets nøytralitet», dette kunne ikke forenes med Arbeiderpartiets arbeid for å gjøre Folkeforbundet til et effektivt redskap for fredspolitik, mente Lange, og foreslo følgende endring i Arbeiderpartiets partiprogram: «Norge må føre en politikk som tydelig fastslår landets vilje til å være med og skape et effektivt Folkeforbundet og på dette grunnlag søke nærmere samarbeid med de øvrige nordiske land.»¹³⁹ Forslaget var ment til å tvinge den norske Arbeiderpartiregjeringen vekk fra nøytralitetspolitikk, men utenriksminister Koht ønsket ikke å føre en utenrikspolitikk uten sitt eget parti i ryggen. Det endte med at landsmøtet bøyde seg for utenriksministerens krav.

Martin Ceadel identifiserer to ulike retninger i tenkning om krig og fred i Storbritannia i årene 1936 til 1939. I kapittelet med overskriften *Polarization* skriver han at på den ene siden stod *accommodation*: Fredsvenner argumenterte for fredelig forandring. Forsvarsvenner argumenterte for *appeasement* og sosialister stod for *war resistance*. På den andre siden var

¹³⁸ Fure 1996: 202.

¹³⁹ DNAs landsmøteprotokoller. 1936. s. 59-60.

containment: her stod fredsvenner for kollektiv sikkerhet, selv om det innebar opprustning. Sosialister argumenterte for *peace front*, mellom de progressive statene (de vestlige demokratiene og Sovjetunionen) mot de fascistiske statene. Endelig argumenterte forsvarsvenner for militær opprustning.¹⁴⁰

I møte med krigsfaren stod Lange for oppdemningsstandpunktet, gjennom internasjonal solidaritet og kollektiv sikkerhet: «Kan det lykkes innenfor Folkeforbundet å skape en effektiv solidaritet på grunnlag av prinsippet om kollektiv sikkerhet, med bindende plikt for alle til å delta i felles aksjon mot enhver som angriper en av dem,» skrev Lange i artikkelen *Arbeiderbevegelsen og freden* i 1936, «da, og bare da alene, kan det tenkes at de fascistiske makthaverne vil rygge tilbake for å slippe krigen løs».¹⁴¹

Det var frykten for krig blant de vestlige demokratiene som medførte manglende solidaritet og oppslutning om Folkeforbundspakten. Dette økte de fascistiske statenes «pågangsvilje utad», skrev Lange. Det var en kraftig kritikk mot de som oppfattet Folkeforbundets sanksjonspolitikk som en garanti for krig og ikke for fred, og mente til nennsom politikk overfor Tyskland. Konsekvensen av det internasjonalt engasjementet innebar ifølge Lange risikoen for krig:

Så paradoksal er stillingen i verden etter fascismens opmarsj i de siste årene, at arbeiderbevegelsen i de demokratiske land, om den ikke vil se alle sine muligheter for å vinne frem blir tilintetgjort skritt for skritt, må erkjenne at der påkrevd å ta risikoen for krig for å hindre krig. Det er den ubønhørlige konsekvensen av den kollektive sikkerhetspolitikk.¹⁴²

Lange var villig til å forsvare det demokratiske samfunnet med makt. Arbeiderbevegelsen måtte derfor samle alle «anti-fascistiske krefter» til en aktiv internasjonale politikk, som ikke «kjøper fred med undfallenhet». Langes artikkel var en oppfordring til den internasjonale arbeiderbevegelsen til å se trusselen fra de nazistiske og fascistiske diktaturstatene i et internasjonalt perspektiv. Hans hovedargument var at krigen truet fra de fascistiske statene, og krigstrusselen måtte løses gjennom samarbeid mellom alle de stater som ikke ønsket krig. Disse statene måtte organisere en «fredsblokk», sterk nok til å hindre at de nazistiske og fascistiske diktaturstatene kunne virkeliggjøre sitt mål om et tysk herredømme.

¹⁴⁰ Ceadel 2001: 276.

¹⁴¹ Lange 1936: 185.

¹⁴² Lange 1936: 194.

Lange innså at en slik «fredsblokk» var avhengig av Storbritannias tilslutning, «Uten dets medvirkning kan det ikke skapes noen fredsblokk sterk nok til å sette seg i respekt.»¹⁴³

Arbeiderbevegelsen i de andre demokratiske landene måtte derfor gi sin støtte til den britiske arbeiderbevegelsen i kampen for å hindre krig, dette måtte man gjøre ved å erklære seg villige til å ta konsekvensene av den kollektive sikkerhetspolitikken.

Interessant er det at Lange mente at Storbritannias forsvarsinteresser burde gjelde Sentral- og Øst-Europa. Dersom Storbritannia begrenset sitt forsvar til å gjelde Frankrike og Beneluxlandene, betydde det at «Storbritannia kjøper seg fred i øieblikket på bekostning av Tsjekkoslovakia og Sovjet-Samveldet». En slik utvikling måtte arbeiderbevegelsen arbeide for å hindre «For den øker sannsynligheten for at krigen kommer, og kommer med utsikter til ny maktvinning for fascismen, nye nederlag for sosialismen.» Det var nettopp mot denne regionale oppfatningen av statenes gjensidige forpliktelse at «arbeiderinternasjonale så sterkt hevder at «freden er et udelelig hele»», argumenterte Lange.¹⁴⁴

Lange hadde nå forlatt den pasifistiske tenkningen innenfor krig og fred. Hans internasjonalisme fikk en realistisk dimensjon, som innebar at makt var et nødvendig element og en nødvendig forutsetning for å opprettholde freden. Fram til 1930-årene, kan det synes som om Lange stod for det sosialistiske prinsippet om passiv motstand ved et eventuelt brudd på folkeretten og en måte å håndheve freden. Erkjennelsen av at dette ikke lenger var et brukbart middel, bunnet i at krigen truet fra fascistiske stater hvor arbeiderbevegelsen som en organisert og politisk makt var knust.

Lange innså at konsekvensen av dette resonnementet innebar opprustning, men rustningene måtte imidlertid føres ved en felles drøftelse mellom de statene som inngikk i sikkerhetssystemet. Som sosialist innebar rustningsspørsmålet mer enn i fredsspørsmålet, rustning var også et borgerlig instrument i den historiske klassekampen, «enhver styrking av militærvæsenet i en borgerlig stat kan bety styrkning av krefter som, når det kommer til stykke, vil vende sig mot arbeiderbevegelsen». Militære forberedelser, innenfor dette sikkerhetssystemet, kunne øke det borgerlige embetsverkets «maktvilje» og styrke dets «autoritære tilbøieligheter», skrev han videre. Betingelsen for at arbeiderbevegelsen kunne

¹⁴³ Lange 1936: 189.

¹⁴⁴ Lange 1936: 190.

støtte militærforberedelser, måtte derfor bety en demokratisering av militærvesenet og kontroll over næringsgrener som var i direkte forbindelse med krigsproduksjon.¹⁴⁵

I den senere kald krigs-terminologi kom et slik fenomen til å bli kjent som geopolitisk oppdemningspolitikk, særlig gjennom dannelsen av forsvarsorganisasjonen NATO. På 30-tallet stod Lange imidlertid sammen med liberale- og sosialistiske internasjonister. Var Langes standpunkt for Folkeforbundets kollektive sikkerhet, et uttrykk for realisme eller idealisme? E. H. Carr argumenterte i 1939, for at det eneste realistiske var «appeasement» overfor Hitler-Tysklands utenrikspolitikk. Han ble umiddelbart møtte av den liberale internasjonisten Norman Angell, som skrev at: «If Chamberlinitie «appeasement» had succeeded and we had maintained peace, there would have been a certain plausibility in many of the theories Professor Carr expounds.» Det var kollektiv sikkerhet som i idealistenes øyne var det eneste *realistiske*.¹⁴⁶

For de som stod for Folkeforbundet og internasjonal solidaritet ble framtidsutsiktene mørkere i løpet av siste halvdel av 30-tallet. «Politisk er det mørketid – Spania – og, de «demokratiske» maktenes forræderi mot det spanske folk, virker så knugende at en er nødt til å skyve det tilside for ikke å bli lammet helt.»¹⁴⁷ Dette skrev Lange i et brev mot slutten av desember 1936. Münchenforliket i 1938, så Lange som nok et tilbakeslag for demokrati og rettsforestillinger, og et forræderi mot Tsjekkoslovakia. Ikke angrepspakten mellom Sovjetunionen og Tyskland i 1939, så han som et bevis for at Stalin brukte kommunistpartiene som redskap for sin egn utenrikspolitikk. «For Russland betyr pakten at ingen mer kan ha tiltro til russisk vennskap og russisk ord.»¹⁴⁸

Motstand og konsentrasjonsleir

Under den tyske okkupasjonen av Norge var Lange aktivt med i motstandsarbeidet for så å bli fengslet og sendt til den tyske konsentrasjonsleiren i Sachsenhausen. Da han fikk vite om okkupasjonen forsøkte han å komme i kontakt med ledelsen i LO og den norske regjeringen. Uten kontakter kjørte han frem og tilbake mellom Sverige og Norge. Det endte med at han ble værende i Stockholm. Her tok Lange et initiativ som skulle sette spor etter seg. Han opprettet et informasjonskontor med særlig tilknytning til arbeiderbevegelsen. Kontoret organiserte og

¹⁴⁵ Lange 1936: 194.

¹⁴⁶ Ceadel 2000: 383.

¹⁴⁷ INN. HL-arkiv. Brev fra Lange til Telemak Fredbärj. 23.12.1936.

¹⁴⁸ NNI. HL-arkiv. A-1. «Hva førte til krigen?» Foredraget er ikke datert. Trolig kort tid etter krigsutbruddet 1. september 1939.

ivaretok forbindelser mellom det okkuperte Norge og det nøytrale Sverige, og det ble også viktig for kontrakten med den norske eksilregjeringen i London.¹⁴⁹ I Stockholm ble det kjent som Dr. Langes kontor. Etter hvert kom Martin Tranmæl til Stockholm, som ble personen som overtok kontoret da Lange valgte å reise tilbake til Norge, allerede i august 1940.¹⁵⁰

Lange kunne ha blitt i Sverige til krigen var over, men reiste likevel tilbake til Norge i august 1940. Der ble han raskt avhørt og fengslet av tyskerne, og slapp ikke ut igjen før 19. juni 1941. Deretter ble han i en del av den tverrpolitiske delen av hjemmefronten i Norge, og skrev i motstandsavisen «Fri fagbevegelse». Han ble igjen arrestert i august 1942 og videresendt til den tyske konsentrasjonsleiren i Sachsenhausen, nord for Berlin, i februar 1943.¹⁵¹ Denne tiden av Langes liv er ikke uvesentlig, men hvordan kan vi forstå hvilken innvirkning det har hatt på et menneskes verdensanskuelse? Andre verdenskrig og den norske okkupasjonen definerte en hel generasjon. Det foreligger en rekke memoarer og dagboksnotater som kaster lys over refleksjonene samtidens aktører hadde i de tyske konsentrasjonsleirene, deriblant Langes bror, August Lange.¹⁵² Selv deltok Lange kort tid etter frigjøringen av Norge i et radioprogram, i regi av broren August Lange. Der pratet han nøkternt om sine oppgaver som sekretær i skomakerverkstedet i konsentrasjonsleiren. Han var blitt satt til det «vitenskapelige» arbeidet i leiren, et arbeid som krevde «åndskapasitet», ifølge hans fangevokter. Det innebar å registrere nye typer skomaterialer som tyskerne ønsket å teste. Det innebar også at disse skoene måtte testes. Fangene gikk timevis hver dag rundt på appellplassen, mens Lange registrerte skomaterialene.¹⁵³ Han kan regnes som en av de «heldige». Da han kom til Sachsenhausen, var han såkalt muselmann å regne. En betegnelse som ble brukt for dem som var nær å døden. Fra august 1942 til februar 1943 satt han inne på Møllegata i Oslo med kun et ullteppe. Sult, kulde og mørke var metoden tyskerne brukte for å knekke han.¹⁵⁴ Da han ankom Sachsenhausen fikk han hjelp fra sine medfanger. Den nye fangen kunne tysk og man kunne trenge en som holdt orden i papirarbeidet. Dermed fikk Lange «stillingen» som sekretær på skomakerverkstedet, og slapp fri fra oppstillingen på appellplassen.¹⁵⁵

¹⁴⁹ Pryser 1988: 473. Lie 287. Senere ble det kalt «Landsorganisasjonens Stockholmskontor» se side 305.

¹⁵⁰ Lie 1991: 304.

¹⁵¹ Anderson 1981: 156.

¹⁵² Lange 1945: 61-133.

¹⁵³ NB. NRK. «Intervju med norske fanger fra konsentrasjonsleiren Sachsenhausen. (Etter ankomsten til forlegningen i Ørenäs slott, Sverige). 10.05.1945. Halvard M. Lange snakker fra 23,25- 36,12.

¹⁵⁴ Anderson 1981: 155.

¹⁵⁵ Calmeyer 1990: 129-134.

Flere, deriblant Harry Fett, har pekt på at Sachsenhausen var Langes siste *utdannelse* på veien til å bli utenriksminister.¹⁵⁶ Mange år senere fortalte Lange at erfaringene under verdenskrigen hadde ført til en omkalfatring av hans liv. Sachsenhausen ble en del av Langes erfaringsrom. Hvordan kom flere år med umenneskelige forhold og overgrep til å prege hans holdning til internasjonale spørsmål, ikke minst krigsutbruddet og erfaringene med den tyske okkupasjonen? Bidro det til å endre han syn på rustningsspørsmålet og den liberale internasjonalsismen? Dette spørsmålet skal vi ha med oss når vi skal analysere Langes utenrikspolitikk og tilnærming til utenrikspolitiske og internasjonale problemer i de neste kapitlene.

Avslutning

På grunnlag av dette kapitlet vil jeg argumentere for at Lange tenkte internasjonalt. Han arbeidet for idealer som, rett og demokrati gjennom opplysning. For ham var det en sammenheng mellom arbeidet for et sosialistisk samfunn og fred. I denne verdensanskuelsen forente han sosialdemokratiske idealer, liberal internasjonalsisme med en personlig pasifisme. Statelig militærvirksomhet måtte erstattes med internasjonalt hjelpearbeid, tilslutning til Folkeforbundet og arbeidet der for fredelige løsninger på mellomstatlige konflikter. For Lange var utviklingen av et organisert internasjonalt samarbeid et middel for hindre krig, konflikter, fiendskap og utbytting av arbeiderklassen. Gjennom universitetsstudier i historie, gikk han inn i lærervirksomhet med en innstilling om at en opplyst befolkning kunne komme bort fra irrasjonell tenkning som førte til mistillit og fiendskap. Lange holdt fast ved Folkeforbundsiden da de fascistiske maktene utfordret samtidens folkerett. Midlet for å hindre fascistisk ekspansjon var solidaritet mellom de demokratiske statene og Sovjetunionen. Lange gikk igjennom en utvikling fra et prinsipielt ikkevoldsstandpunkt til internasjonal maktanvendelse.

¹⁵⁶ Fett 1948: 376-377.

Kapittel 3. 1946-1947: Brobygging eller tilpasning?

Den 2. februar 1946 tiltrådte Halvard M. Lange utenriksministerstillingen Einar Gerhardsens Arbeiderregjering. Hovedlinjene for norsk utenrikspolitikk var da allerede lagt, men i tiden som fulgte ble Lange og regjeringen stilt overfor en rekke utenrikspolitiske saker og utfordringer. Noen dager etter tiltredelsen beskrev Lange hovedlinjene i norsk utenrikspolitikk:

Som lojale medlemmer av De forente nasjoner må vi gjøre det vi evner for å være med å styrke organisasjonen og gjøre den til et effektivt redskap for internasjonalt samarbeid på alle områder. Vi må gjøre det vi kan for å bidra til å styrke tillitsforholdet landene imellom, det som den nye organisasjonen står og faller med, og derfor samarbeide med alle uten å vær med i noen blokkdannelser.¹⁵⁷

FN ble en hjørnestein i norsk utenrikspolitikk. I tillegg skulle Norge bygge ut et kulturelt og økonomisk samarbeid med Sverige og Danmark.¹⁵⁸ Disse hovedlinjene har i ettertid blitt betegnet som *brobyggingspolitikk*, og faller inn under årene fra 1946 til vinteren 1948. Historikere har vist at disse føringene la en rekke begrensinger på utenriksministeren.¹⁵⁹ Han måtte balansere mellom norsk interesser, hensyn til stormaktene i øst og vest, i tillegg til den norske opinionen generelt, og den norske arbeiderbevegelsen spesielt.

I dette kapittelet skal vi følge Lange igjennom de to første etterkrigsårene han satt som utenriksminister og ledet Norges forhold til omverden. Dette skal jeg gjøre i forbindelse med noen av de sentrale sakene han stod overfor. Med det norske FN-medlemskapet ble Norge konfrontert med flere internasjonale konflikter knyttet til en fremtidig etterkrigsorden og til spenningene mellom stormaktene i øst og vest.

I det følgende skal jeg vise hvordan utenriksministeren forholdt seg til disse utfordringene og diskutere om han stod for en egen «tenkning», og hvordan den i så fall kan knyttes til noen av de erfaringene han gjorde og de betraktningene han ga uttrykk for i sine yngre dager, som det ble beskrevet i det foregående kapittelet. I første omgang hadde det i hvert fall betydning da han ble spurt om og takket ja til å påta seg jobben som utenriksminister.

¹⁵⁷ Lange 1952: 13. «Utenriksminister Lange's tale i kringkastingen 4. februar 1946».

¹⁵⁸ Ibid.

¹⁵⁹ Sverdrup 1996: 201-228; 277-286.

Lange blir utenriksminister

Da nyheten om Trygve Lies ansettelse som generalsekretær i FN ble offentliggjort, spekulerte *Verdens Gang* på hvem som kom til å erstatte han som utenriksministerstillingen. Tre mulige kandidater ble lansert: Ambassadør og diplomat Wilhelm Morgenstierne, utenriksdepartementets konsulent i moderne politiske historie, Arne Ording og Halvard M. Lange. Den siste av dem var «særlig i forgrunnen» og en av dem i arbeiderbevegelsen som var «best orientert om internasjonale spørsmål» og som hadde «andre betingelser for å fylle stillingen».¹⁶⁰ De påfølgende ukene ble det lansert flere sterke kandidater med lang fartstid i utenrikstjenesten. Lange ble stående som den mest egnede kandidaten.¹⁶¹

Historikere har slått seg til ro med Gerhardsens egen forklaring på hvorfor han valgte Lange: «Jeg valgte Lange fordi vi stod hverandre nær under krigen, i Sachsenhausen. Jeg hadde lært ham å kjenne, jeg hadde tillit til ham.»¹⁶² Det var et personlig og et viktig valg. Sosiolog og historiker Rune Slagstad skriver at det som kjennetegnet Gerhardsens valg av regjeringsmedlemmer var at det var et relativt ungt kollegium som ikke hadde gått i Arbeiderparti-høvdingen Martin Tranmæls skole.¹⁶³ At Lange hadde et bred kjennskap til internasjonale forhold og i tillegg var språkmektig, måtte også være viktig for Gerhardsen, som hadde hørt Lange referere og oversatte tyske radiosendinger om krigens utvikling til sine medfanger i Sachsenhausen.

Hvordan reagerte så Lange på tilbudet om å bli Norges utenriksminister? Han tok det sindig og ba om betenkningstid for å vurdere sine egne kvalifikasjoner. Langes betenkeligheter betydde ikke at han ikke hadde lyst på stillingen. I et intervju med Per Monsen fortalte Lange at han var svært skuffet over å ikke blitt tatt med i regjeringen etter krigen, «jeg [følte] meg som den eneste som ikke hadde kommet med blant gutta».¹⁶⁴ Det var derfor en så stor glede for ham da han ble spurt om å tre inn i stillingen som utenriksminister at han «lå våken i to netter etterpå».¹⁶⁵ Så hvilke kvalifikasjoner vurderte han, og hvilke kvalifikasjoner burde en utenriksminister ha? Overfor Gerhardsen sa Lange at han var mottakelig for inntrykk og

¹⁶⁰ NB. *Verdens gang*. 16.01.1946.

¹⁶¹ NB. *Verden gang*. Spekulerte rundt utenriksministervalget gjennom januar måneden frem til valget ble kjent 1. februar 1946. En rekke andre kandidater ble også nevnt, deriblant arbeiderpartipolitikere, Terje Wold, Finn Moe.

¹⁶² Sitatet er hentet fra Anderson 1981: 177. se også: Sverdrup 1996: 205-206; Lahlum 2010: 87. At tilliten var gjensidig, vites gjennom at Lange støttet Gerhardsens statsministerkandidatur. Det var Lange som introduserte Norges nye statsminister i en kort bibliografisk tekst i ukebladet *Aktuell* NB. *Aktuell*. 30.06.1945.

¹⁶³ Slagstad 1998: 218.

¹⁶⁴ HML-intervjuet. bånd II. s. 5-6.

¹⁶⁵ *Ibid.*

dermed lett påvirkelig. Det kunne bli vanskelig for han å ta selvstendige beslutninger på Norges vegne.¹⁶⁶ Kanskje virket utenriksministerstillingen overveldende på ham. Han hadde aldri hatt noen formell beslutningsmakt, kun observert og analysert de internasjonale begivenhetene på avstand.

Denne tvilen gikk Lange imidlertid med til sine jevngamle historiekollegier, professor Sverre Steen og Arne Ording som ikke så noen grunnlag for slike bekymringer. Steen svarte uttrykkelig at Lange måtte gripe muligheten: «Enten gjør du deg umulig etter noen måneder, eller så blir du sittende i 20 år.»¹⁶⁷ Han fikk riktig i det siste. Arne Ording, som var utenriksdepartementets konsulent i moderne politisk historie, sa under en diskusjon med andre partifolk at han var «villig til å samarbeide med Halvard Lange og ingen annen!»¹⁶⁸ Slike tilbakemeldinger måtte nødvendigvis være betryggende. Langes bekymring viste seg heller ikke å være berettiget. Som historikere og samtidens aktører har observert, kom Lange til å føre en fast utenrikspolitisk linje på Norges vegne.¹⁶⁹ Kanskje det var bevisstheten over denne svakheten som førte til det motsatte, som Gerhardsen påpeker i sine memoarer.¹⁷⁰ Hans bekymringer vitner i hvert fall om hvordan han mente en utenriksminister burde være: faste, saklige holdninger og standpunkter.

En som delte Lange bekymringer, var imidlertid Arbeiderpartiets partisekretær, Haakon Lie. De kjente hverandre godt fra mellomkrigstiden, ikke minst gjennom arbeidet i AOF. Lie regnet Lange som en venn med mange gode egenskaper, skriver partisekretærens biograf, Hans Olav Lahlum. Bekymringen til Lie var at Lange fremsto som svak og langt mindre «vestvendt» i utenrikspolitikk enn han selv.¹⁷¹ I et internt arbeiderparti-notat advarte Lange mot å bli knyttet for nært de «super-kapitalistiske atlantiske makter» og mot å bli manøvrert inn i et motsetningsforhold til Sovjetunionen. Norge måtte føre en uavhengig utenrikspolitikk.¹⁷² Noen måneder før han ble utenriksminister, uttalte han i radioen at det gjaldt å påta seg byrden som måtte til for å gjenoppbygge verden, «nasjonalt og internasjonalt

¹⁶⁶ Gerhardsen 1971: 285. HML-intervjuet. Bånd II. s. s. 5.

¹⁶⁷ UD. HL-arkiv. Dd-L0013/0004. «Biografi». Udatert. I intervjuet med Per Monsen fortalt Lange at Steen svarte følgende: «Enten bommer du i løpet av en måned eller to, eller så blir du sittende som norsk utenriksminister i 20 år.» HML-intervjuet. bånd II. s. 5.

¹⁶⁸ Mordt 2003: 74. 01.02.1946.

¹⁶⁹ Sverdrup 1996: 206-207; Lahlum 2010: 243; Larssen 1973: 69; Haakon Lie 1980: 411.

¹⁷⁰ Gerhardsen 1971: 285.

¹⁷¹ Lahlum 2010: 241.

¹⁷² Sverdrup 1996: 197. Notatet var et sammendrag av drøftinger mellom Arbeiderpartifolk som satt i interneringscampen i Sverige etter oppholdet i Sachsenhausen. Pryser 1988: 461.

gjennom felles anstrengelser innenfor rammene i de forente nasjoner».¹⁷³ Vest-østdebatten kom til å prege det internasjonale klimaet og norsk utenrikspolitikk de neste årene. I sin utenrikspolitiske orientering var arbeiderpartiregjerings målsetning, som tidligere nevnt, å holde seg utenfor blokkdannelser. Gjennom alliansefrihet, et godt forhold til alle andre stater, og oppslutning om FN-pakten, skulle Norge bidra til avspenning mellom stormaktene. Før vi skal gå over til Langes tilnærming til spaniasaken, skal vi skissere opp Langes oppfatning av den internasjonale situasjonen, slik det stod for ham i 1946.

Brobyggingspolitikk

Som nevnt i innledningen var hovedlinjene allerede lagt, da Lange ble utenriksminister. I februar 1946, samtidig som den offisielle utnevningen, publiserte Lange en kort artikkel i Arbeiderbladet, der han tok utgangspunkt i Frede Castbergs korte bok *Dogmer kontra fredspolitikk*. Mer enn en anmeldelse var det et forsøk på å gjøre Castbergs bok tilgjengelig for Arbeiderbladets lesere.¹⁷⁴ Frede Castberg var venstremann og utenriksdepartementet folkerettsekspert. Artikkelen kan utnyttes som en inngang til å diskutere noen prinsipielle synspunkter Lange bar med seg inn i utenriksministerstillingen. Deretter skal vi se nærmere på en av Langes første utenrikspolitiske programerklæringen, der han presenterte retningen og formen for norsk utenrikspolitikk.

I artikkelen tok Lange utgangspunkt i den pågående diskusjonen i FN. Han stilte spørsmål om det kun var maktpolitiske motsetninger mellom stater som gjorde det vanskelig å finne fram til en felles fredspolitikk, eller om også tradisjoner og forestillinger spilte en rolle. I artikkelen understrekte Lange Castbergs hovedargumenter som var at man burde frigjøre seg fra mellomkrigstidens ideer som ikke lenger svarte til *virkeligheten*. Det ble listet opp fire forestillinger som ikke lenger harmonerte med etterkrigstidens fredspolitikk, gjennom den nye verdensorganisasjonen. Den ene var oppfatninger av at staten ikke var rettslig bundet av folkeretten. Den andre var statenes suverenitetsprinsipp. Den tredje var statenes rettslige likhet, og den siste gjaldt staters nøytralitetspolitikk. Disse fire «dogmene» måtte man frigjøre seg fra, for å fremme til en fredelig utvikling.

¹⁷³ NB. NRK (Norsk rikskringkasting). «Studenten fra 1920». Publisert 06.09.1945. lydopptaket av Langes foredrag er på engelsk, transkriberte og norsk oversettelse er å finne under lydfilen på nasjonalbibliotekets hjemmeside. Lydopptaket og den norske transkriberingen stemmer overens.

¹⁷⁴ NB. *Arbeiderbladet*. 01.02.1946. s. 2. Blant annet faguttrykk «gjør at heftet ikke uten videre er brukbart i de brede folkelige opplysningsarbeidet som vi nå, mer enn noe gang før, trenger til å få organisert om internasjonale problemer», skrev Lange.

Suverenitetsprinsipp lot seg ikke forene med arbeidet for en internasjonal rettsorden. Suverenitetsprinsippet hindret enhver ordning som ga mellomstatlige tvister en bindende løsning og hindret internasjonale organer myndighet til å avgjøre når et rettsstridig angrep hadde skjedd og sanksjoner burde settes i verk, slo Lange fast. «Målt med Castbergs mål er ikke F.N en slik organisasjon,» skrev Lange, fordi FN måtte bøye seg for stormaktene i Sikkerhetsrådets gjennom vetoretten. Dermed stod og falt den nye verdensorganisasjonen for fred og sikkerhet på at stormaktene opprettholdt et samarbeid, «brister det, ryker hele organisasjonen», skrev Lange. Det var derfor viktig at småstatene var innstilt på å fremme og bidra til at stormaktene opprettholdt samarbeidet. «Utviklingen av et tillitsfullt samarbeide på alle områder, ikke bare det politiske, og positive erfaringer fra det, er det eneste som med tida kan gjøre stormaktene villige til å fire på suvereniteten,» konkluderte Lange.¹⁷⁵

Når det gjaldt prinsippet om rettslig liket mellom stater, nøyde Lange seg med å si at den var forlatt, gjennom måten FN var bygd opp på. På denne måten opplyste han om grunnlaget for Norges utenrikspolitiske linje. Det siste dogmet var nøytralitetspolitikk, som nå var forlatt ifølge Lange, etter erfaringene med den tyske okkupasjonen. Han siterte Castberg på følgende synspunkt:

Fra de små, europeiske kulturstaters synspunkt må det, etter alt som nå er hendt, være klart at nøytralitetspolitikken definitivt har spilt fallitt. Bare i den større sammenslutning av stater kan den militæret svake, folkefattige stat håpe å vinne sikkerhet for sin eksistens og frihet. Og uten en kollektiv innsats av makt er ingen politisk sammenslutning av frie stater levedyktige.¹⁷⁶

Videre skrev Lange at det var «professor Castbergs heder at han hevdet dette synet, som i dag har seiret, også i de årene før den annen verdenskrig». Han nevnte ikke at han selv også hadde «hevdet dette synet» i årene før krigen. I den historiefaglige litteraturen har gjerne den tyske okkupasjonen av Norge blitt sett på som et vendepunkt for erkjennelsen av behovet for internasjonalt samarbeid.¹⁷⁷ Ved å følge Lange, og det miljøet han stod i før og etter krigen, ser vi at det var en kontinuitet. Med denne bakgrunnen kan vi stille spørsmål om ikke erfaringene med den tyske okkupasjonen ble et legitimitetsgrunnlag for en mer betonte internasjonalistisk utenrikspolitisk orientering.

¹⁷⁵ NB. *Arbeiderbladet*. 01.02.1946. s. 2.

¹⁷⁶ *Ibid.*

¹⁷⁷ Sverdrup 1996: 183-198.

At Norge hadde forlatt isolasjonisme og nøytralitetspolitikken lot Lange offentligheten vite i et foredrag han hold sommeren 1946. Foredraget hadde tittelen *Ungdommen og etterkrigsproblemene*, og var en orientering av den internasjonale situasjonen.¹⁷⁸ Han begynte foredraget med å påpeke skuffelsen av at verden ikke var nådd frem til fred og antagelsen av at en ny krig var uunngåelig. Dette var «typisk utslag av etterkrigstretthet», sa Lange, man måtte være forberedt på at det ville ta lang tid før forholdene ble stabile. Krigen satte dype sosiale, økonomiske og politiske spor, og med det tyske sammenbruddet hadde også den maktpolitiske situasjonen endret seg, påpekte Lange. «Å skape en ny likevekt, organisere pånytt til samarbeid en verden som er rystet i alle sammenføyninger, det er den veldige oppgaven som verdens folk står overfor etter denne krigen. Det organet som er skapt for å løse oppgaven, er de Forente Nasjoner.» Men denne organisasjonen var enda ikke ferdig utbygd. Samtidig understrekte han at stormaktene som hadde ledelsen i FN hadde store indrepolitiske vanskeligheter som krigen hadde skapt, noe som gjorde at de internasjonale problemene kom i andre rekke.

«Til alle de andre vanskene kommer så den mistilliten som rår folkene imellom,» samarbeidet mellom stormaktene under krigen hadde ikke ryddet til side mistilliten mellom Sovjetunionen og vestmaktene som oppsto i mellomkrigstiden, understrekte Lange. Denne mistilliten mellom øst og vest var et uttrykk for ideologiske forskjeller: «historisk betinget forskjeller i oppfatningen av enkeltmenneskets stilling i samfunnet, forskjellen i politiske tradisjoner og institusjoner og i ulikheten i metode til å løse samfunnsmessigproblemer». I tillegg kom ulikheten i sosiale og økonomiske strukturer og kulturtradisjon. «Disse ulikhetene gjør at de samme ordene ofte dekker helt ulike realiteter og vekker helt ulike følelser», sa Lange.

Etter å ha redegjort for etterkrigstidens internasjonale vanskeligheter reiste Lange spørsmålet: «Hvor kommer så Norden og Nordens ungdom inn i alt dette?» Han startet med å understreke den kjensgjerningen at nøytralitetspolitikk ikke hadde reddet «oss gjennom Ragnarokk». Det var stormaktenes allierte innsats man kunne takke for at Norden hadde gjenvunnet sin nasjonale frihet og sitt folkestyre. «Vi vet av bitter erfaring at i luftfartens og atomkraftens tidsalder ligger vi ikke utenfor verden, men i et brennpunkt,» understreket han, og fortsatte:

Vi vet at vårt og alle små staters eneste håp om sikkerhet og trygghet – politisk og militært – og at vår eneste mulighet for framgang i velstand, for sosial og økonomisk trygghet for alle lag av folket, ligger i organisert internasjonalt samarbeid for å trygge

¹⁷⁸ UD. HL-arkiv. Dd-L0003/0002.

fred og sikkerhet og for å bygge ut samkvemmet økonomisk og kulturelt mellom alle verdens folk. Vi kan og må ikke isolere oss, gjør vi det, er vi inne på en dødslinje.¹⁷⁹

Lange oppfordret til å ikke la seg binde av gamle tradisjonelle synsmåter, og man måtte være «målbevisst i kampen mot enhver tendens til nasjonal eller nordisk isolasjonisme». Man måtte følge med i og kreve å bli orientert om internasjonale spørsmål, og være den «villigste til å ta sin del av oppgaven og byrden som arbeidet med å bygge opp det den nye verdensorganisasjonen fører med seg». Dette var uttrykk to forestillingsrekker. For det første hang det nødvendigvis sammen med, som vi har sett, at Lange arbeidet i årene før krigen for at Norge ikke skulle gå bort fra Folkeforbundspakten og innta en nøytral, isolert holdning til internasjonal politikk, eller hvordan verden ellers utviklet seg. For det andre hang det sammen erfaringene fra den tyske okkupasjonen av Norge, og den teknologiske utviklingen som, slik Lange så det, ikke gjorde det mulig å innta en isolert stilling.

Nordens ungdommer stod overfor to oppgaver, for det første måtte man ikke la seg binde av gamle dogmer og ideologier. Vi «skal alltid huske at et hvilket som helst ideologisk system bare er et arbeidsredskap som skal hjelpe oss til å forstå virkeligheten, og slike arbeidsredskaper er som alt annet undergitt forvandlingens lov – må stadig prøves på sin tjenlighet til å fremme vår erkjennelse», ungdommene måtte forstå den «nye virkeligheten», for å kunne være med å forandre den. For det andre skulle man ikke forkaste det som var av verdi, kaste det gamle fordi det var gammelt eller hoppe på det nye fordi det var nytt. Det var nemlig ting som var verdt å forsvare: «rettstradisjonen» og politisk og økonomisk «folkestyre».¹⁸⁰

Norden kunne yte en innsats i internasjonal politikk «ved å bygge bru mellom øst og vest». Dette kunne de nordiske landene gjøre siden «vi ikke er mektige» var det ingen som hadde grunn til å «være redd oss» og «se på oss med mistillit». Hovedvilkåret for at Norden kunne bevare tilliten til alle kanter var at «vi ikke slutter oss til noe maktblokk» men bygger sin utenrikspolitikk på et «lojalt og aktivt medlemskap i de Forente Nasjoner».¹⁸¹

Det var idealistiske målsetninger Lange utmeislet i foredraget. Kort tid etter skulle han få oppleve vanskeligheten ved å opprettholde balansegangen mellom blokkene, i tillegg til samarbeidsproblemene mellom stormaktene. Som utenriksminister skulle han lede den norske

¹⁷⁹ Ibid.

¹⁸⁰ Ibid.

¹⁸¹ Ibid.

delegasjon på fredskonferansen som ble holdt sensommeren 1946. Den norske delegasjonens retningslinjer var å forsøke å bidra til en rask gjenreisning av Europa, at de tidligere fiendestatene så tidlig som mulig kom med i det internasjonale samarbeid. I tillegg skulle man følge den generelle brobyggingslinjen, det ville si at Norge skulle betone kompromissvedtak og samarbeidet mellom stormaktene.¹⁸² Vi skal ikke her følge den norske delegasjon beslutninger, men heller se på hvordan Lange oppfattet begivenheten og stemningen under hans første internasjonale konferanse.

Som fersk utenriksminister var det viktig for Lange å bli kjent med og orientere seg med sine øvrige «kollegaer». Dette opplevde han som særs problematisk. I et brev beskrev han utfordringene med å få ordnet med samtaler, og orienterte seg med andre. Han oppfattet at årsakene til vanskelighetene var forankret i Norges generelle utenrikspolitiske linje: «Det foregår sikkerhet et intenst arbeid bak kulissene hvor vi ikke er med – fordi vi ikke hører til noen av de mer eller mindre faste grupperingene som nå har dannet seg på konferansen.»¹⁸³ Han påpekte dermed ulempene ved den uavhengige politikken Norge forøkte å føre.

I løpet av fredskonferansen i Paris hadde Lange en lengre samtale med Ernest Bevin. I Langes eget notat fra samtalen skrev han følgende: «Det mest interessant ved samtalen var at Bevin stadig kom tilbake til hvor vanskelig det var å finne en løsning på alle de problemer vi sto overfor, på grunn av Amerikas helt foreldede synspunkt med hensyn til de økonomiske problemene.» Videre noterte Lange at han gjennom samtalen fikk inntrykk av at Bevin mente at «han og vi [stod] nærmere russerne enn amerikanerne». Men fordi situasjonen var så labilt militært sett, og en måtte regne med mulighetene av en krig en gang i framtiden, kunne ikke Bevin gå imot amerikanerne. Til Lange sa han: «After all, in case of war, they (the Americans) are our sheet anchor, as they are yours.»¹⁸⁴ Denne setningen kom Lange til å huske livet ut, imidlertid daterte han det til våren 1948.¹⁸⁵ Da var den internasjonale situasjonen forverret seg betraktelig, og trolig var Langes syn på USA som et «nødanker» rykket frem i bevisstheten.

I et brev hjem til sin kone beskrev Lange det han betegnet som de «dramatiske» talene stormaktene holdt på fredskonferansen. At motsetningene kom frem i lyset, vurderte han som en fordel, men han var ikke optimistisk over utsiktene til at det ble enighet mellom dem.

¹⁸² Sverdrup 1996: 207

¹⁸³ NNI. HL-arkiv. Brev fra Lange til Åse Lange. 16.08.1946.

¹⁸⁴ UD. 25.1/2. 2B. Langes samtale med Bevin. 03.09.1946. notert 04.09.1946.

¹⁸⁵ HL-intervjuet. Bind. VI. s. 9.

Konfliktspørsmålet han henviste til var den økonomiske ordningen av Donau-området: «Det er i virkeligheten to helt motsatte syn som törner i hop», Sovjetunionen med sin «lukket økonomi» for hele Balkanområdet, mot USAs «den åpne dörs» politikk.¹⁸⁶ For Norges del var det i «samsvar med hele vår økonomiske og geografiske situasjon å holde på den åpne döer – for å hindre at Europa blir delt opp i fast sammensveisede blokker,» skrev Lange. Samtidig var det viktig å «passe på at den åpne dören ikke betyr fullt og uhemmet spillerom for økonomiske imperialisme.»¹⁸⁷ Han understreket at det som hadde betydning for den videre internasjonale utviklingen var de økonomiske fredsvilkårene, og «ikke alminnelige prinsipp-erklæringer».¹⁸⁸

Da Lange redegjorde for forhandlingene under fredskonferansen i Stortinget, understreket han at konferansen ikke hadde skjerpert motsetningene mellom stormaktene. Det som imidlertid hadde skjedd, var at motsetningene mellom stormaktene var åpen for omverdenen. For fremtidige offentlige konferanser burde alt gjøres for at statene som hadde hovedansvaret, på forhånd arbeidet seg frem til en enighet i alle hovedspørsmål. Det var det saklige arbeidet og ikke voteringer som burde registrere de ulike synene. Dette burde være hovedsaken i internasjonalt arbeid.¹⁸⁹

En viktig erfaring Lange bar med seg fra fredskonferansen i Paris, var samtalen med den Sovjetiske utenriksministeren Molotov, på den russiske ambassaden. Ifølge Arne Ordings dagbok var den sovjetiske utenriksministeren positiv over Norges opptreden på konferansen, den var uavhengig og «business-like».¹⁹⁰ Spørsmålet om Svalbard ble også nevnt under av samtalen. I intervjuet med Per Monsen sa Lange at han husket samtalen med Molotov som en nybegynnertabbe. Han gikk nemlig til møte alene. I tillegg fikk han assosiasjoner fra sitt møte med nazistenes Gestapo.¹⁹¹ Han mintes Molotov, som en «maktbevist og en hard mann». Imidlertid hadde han et annet inntrykk av Molotov i selskapelige samvær. Da han var «uhyre elskverdig og humørfylt og morsom».¹⁹²

Lange hadde også en annen agenda med samtalene han hadde med sin «kollegaer», det gjaldt spørsmålet om Spania. Hvordan FNs Generalforsamling klarte å løse spørsmålene som sto på

¹⁸⁶ NNI. HL-arkiv. Brev fra Lange til Åse Lange. 16.08.1946.

¹⁸⁷ Ibid.

¹⁸⁸ Ibid.

¹⁸⁹ St. tid. 18.10.1946. s. 1675.

¹⁹⁰ Mordt 2003: 130. 03.08.1947.

¹⁹¹ HL-intervjuet. Bind III. s. 2.

¹⁹² Ibid.

dagsorden hadde mye å si for organisasjonens framtid, mente Lange, særlig spørsmålet om Spania – det fascistiske regimet som hadde overlevd krigen. Han var imidlertid ikke optimistisk, «det ser dessverre ikke ut til å ligge særlig lyst an,» skrev han til sin kone.¹⁹³ I det følgende skal vi se Langes tilnærming til spaniasaken, det preget Langes politiske agenda fra 6. mars 1946 til våren 1947.

Langes forhold til det fascistiske regimet i Spania

Spaniasaken preget Langes politiske agenda fram til våren 1947.¹⁹⁴ Den spanske borgerkrigen, fra 1936 til 1938, og general Francos maktovertagelse var et dystopisk symbol for dem som stod for en antifascistisk front i 1930-årene. Selv oppfattet Lange de vestlige demokratienes ikke-interveneringslinje som et svik mot det spanske folket, og protesterte imot daværende utenriksminister Kohts anerkjennelse av Francos regime i Spania.¹⁹⁵ Da Francos regime ikke bare levde videre etter krigen, men vinteren 1946 fengslet og henrettet flere politiske motstandere, utløste det en internasjonal protestbølge.¹⁹⁶ I Norge mottok regjeringen en rekke resolusjoner med krav om økonomisk boikott og diplomatisk brudd med Spania, i tillegg til anerkjennelse av den spanske eksilregjeringen. For Lange, regjeringen og Arbeiderpartiet ble det et viktig spørsmål hva Norge kunne gjøre i denne sammenhengen. Burde man presse på for internasjonale sanksjoner og derigjennom forsøke å gi den nye FN-baserte internasjonale orden et tydelig antifascistisk preg, og hvordan skulle en slik politikk i så fall forenes med Norges handelspolitiske og øvrige utenrikspolitiske interesser? Saken reiste dermed dilemmaer knyttet til handelspolitiske- og skipsfartsinteresser på den ene siden og Norges prinsipielle utenrikspolitiske retning på den andre.

I spaniasaken valgte Lange å følge videre den utenrikspolitikken som hans forgjenger Trygve Lie hadde utformet. Spaniapolitikken bygde på resonnementet om at Norge var langt mer avhengig av spanske importvarer enn Spania var avhengig av norsk import. Dermed ville en norsk boikott av Spania kunne skade norsk næringsliv, uten at det ville svekke Franco til fordel for et demokratisk styresett. En ensidig norsk aksjon ville dermed kun være en moralsk demonstrasjonspolitik.

¹⁹³ NNI. HL-arkiv. Brev fra Lange til Åse Lange. 14.08.1946.

¹⁹⁴ Behandling av spaniasaken i norsk utenrikspolitikk i årene 1946/47: Benum 1969; Sverdrup 1996: 245-256; Shipulina; 2013; Pharo 2018; en bred fremstilling finnes i Haraldstad 1994. Benum (1969) hevder at Lange ønsket normalisering av Norges diplomatiske og økonomiske forbindelser med Spania, allerede våren 1946. Senere forskning har vist, basert på UD's arkiv og Arne Ordings dagbøker, at dette ikke var tilfellet.

¹⁹⁵ Pryser 1988: 210.

¹⁹⁶ Sverdrup 1996.

I Stortinget 6. mars informerte Lange stortingsrepresentantene om Norges økonomiske forbindelser med Spania og om de mulige konsekvensene ved et brudd. Lange understreket imidlertid at regjeringen var villig til å akseptere de økonomiske skadevirkningene av en aksjon dersom det var utsikter for en felles internasjonal aksjon, som faktisk kunne endre de indrepolitiske forholdene i Spania.¹⁹⁷ Lange presiserte i Stortinget at regjeringen hadde orientert seg om slike utsikter. Han viste til en felles erklæring fra USA, Storbritannia og Frankrike. Erklæringen inneholdt to vesentlige momenter, hevdet Lange. For det første ble det understreket et ønske om å få slutt på det totalitære regimet i Spania, for det andre å unngå enhver handling som kunne skape borgerkrig i Spania.¹⁹⁸ «Regjeringen håper at denne erklæringen i løpet av den nærmeste fremtid må gi positive resultater. Skulle ikke dette bli tilfellet, vil spørsmålet melde seg om nye felles forholdsregler.»¹⁹⁹ Lange tok ikke opp muligheten for et norsk initiativ til en internasjonal aksjon i FN. Han var imidlertid klar over at FNs Sikkerhetsråd ikke så noen utsikter til å behandle saken, siden det fascistiske regimet i Spania ikke ble oppfattet som en fare for fred og sikkerhet i verden.

I Stortinget ble det fremmet tre forslag til politikk i spaniasaken. Fra NKP var et krav om at Norge skulle bryte sine økonomiske og diplomatiske forbindelser med Spania, og ta initiativ i spaniasaken i FN for en internasjonal aksjon mot Spania. Det andre forslaget var et benkeforslag fremmet av Arbeiderpartiets stortingsrepresentant Gustav Natvig Pedersen. Han var Stortingets visepresident og medlem av Stortingets utvidede utenriks- og konstitusjonskomite. Forslaget hadde følgende ordlyd:

Stortinget uttaler sin sterke sympati med det spanske folks frihetskamp. Stortinget har den fulle tillit til at Regjeringen vil stå i nøye kontakt med Stortinget og dets organer i dette spørsmål, slik at Norge kan gjøre sin plikt som demokratisk stat i en interalliert aksjon for å gjenopprette demokratiet i Spania.²⁰⁰

Det tredje forslaget var et motforslag til Natvig Pedersen. Det ble fremmet av Venstres representant Arthur Sundt, som uttalte tillit til regjeringens politikk i spaniasaken. Disse tre forslagene reflekterte stemningen i Stortinget fra kommunistene til høyresiden. Det endte med at Natvig Pedersens forslag ble vedtatt mot 45 stemmer, til tross for at Lange fremmet innvendinger mot at Stortinget skulle vedta et forslag, men som han sa: «Skulle Stortinget

¹⁹⁷ Sverdrup 1996: 246-246; St. tid. 06.04.1946. s. 295-297.

¹⁹⁸ St. tid. 06.04.1946. s. 296-297.

¹⁹⁹ Ibid.

²⁰⁰ Ibid.

finne at det er absolutt nødvendig, så faller jo det syn som [...] forslag[et] gir uttrykk for, helt sammen med Regjeringens, [...] men jeg ber Stortinget overveie om det er nødvendig å vedta en uttalelse.»²⁰¹ Stortingets vedtak falt i prinsippet sammen med regjeringens politikk, og reflekterte en oppslutning om at Norge ikke skulle bryte med Spania, men bringe saken opp i FN. Derimot var forslaget en implisitt mistillit til regjeringen og Langes oppfølging av saken i tråd med Stortinget vilje.

Langes vektlegging av de økonomiske konsekvensene var ikke bare et resultat av hensynet til norske interesser. Han delte arbeiderbevegelsens oppfatninger av Francos regime og han var, som vi har sett, generelt av den oppfatning at demokrati og menneskerettigheter var grunnleggende for en mer fredelig verden. Etter Langes resonnement ville imidlertid et ensidig norsk brudd med Spania kun være på et moralsk grunnlag, og dermed ikke tjene den politiske hensikten som måtte være å oppnå regimeendring i Spania. Som vi så i forrige kapittel, var Lange aldri for demonstrasjoner som et politisk virkemiddel. Det vekket følelser og sinne og kunne derigjennom bidra til politiske fordeler for en annenpart. På den andre siden kan hans innvendinger mot Stortingets forslag, tolkes som uttrykk for at han ønsket å bevare regjeringens handlefrihet i en sak som han oppfattet som svært vanskelig.

Med dette som utgangspunkt kan vi stille spørsmål om Lange så andre politiske muligheter ved å ta initiativ i spaniasaken på det internasjonale plan, eller var det kun et indrepolitisk press som motiverte han? I ettertid vet vi at Franco-Spania, vinteren 1947, la et økonomiske og diplomatisk press på den norske regjeringen til å innta en mer vennlig holdning overfor Spania. I løpet av våren og sommeren virket det ikke som om Lange så det som risikabelt at Norge stilte seg på en antifascistisk holdning i FN. I juli erklært Lange i Stortinget at den norske FN-delegasjonen på den forestående Generalforsamlingen skulle arbeide for en internasjonal aksjon mot Spania, i tråd med Stortingets vedtak.²⁰² Høyres stortingsrepresentant Carl Joackim Hambro oppfordret imidlertid Lange til å trå forsiktig i denne saken. «i all alminnelighet,» sa Hambro, «vil enhver uavhengig stat ønske at det skal vises stor forsiktighet med å utstede erklæringer eller attester eller vitnesbyrd om flid og vandel for regjeringer i andre land, med hvem man ikke står i et spent forhold til.» Han var derimot enig i at regjeringen burde pålegge den norske FN-delegasjonen å støtte ethvert forslag som tok sikte på å skape «regulære, ordnede, folkestyrte forhold i Spania».²⁰³ Hambro

²⁰¹ Ibid. s. 305.

²⁰² St. tid. 05.07.1946. s. 1221-1222.

²⁰³ St. tid. 05.07.1946. s. 1222.

ønsket ikke at Norge skulle ta noen initiativ i spaniasaken. «Små nasjoner har ikke noen god konjunktur, [...], og enhver ting som blir sagt av en liten stats regjering, vil meget lett kunne anvendes mot den på et senere tidspunkt.»²⁰⁴ Lange svarte ikke direkte på Hambros oppfordring til varsomhet. Var han klar over konsekvensene eller var et norsk initiativ i spaniasaken hverken radikalt eller risikabelt, slik han så det? Eller var det den indrepolitiske situasjonen som var det dominerende hensynet?

I juni 1946 skrev Arne Ording i sin dagbok at Lange var engstelig for at Norges handelsforbindelser med Spania skulle rammes, ikke minst importen av salt til den norske fiskeindustrien.²⁰⁵ På denne tiden hadde den spansk-norske handelen blitt redusert ned på et minimumsnivå, for ikke å provosere fram spontane aksjoner fra fagorganisasjonene.²⁰⁶ Lange og regjeringen stod sånn sett fanget. Hvis Norge ikke tok initiativ for en internasjonal aksjon kunne man risikere at det var fagforbundene som spolerte den norske handelsforbindelsene med Spania.

Det første forsøket på å fremme en antifascistisk politikk, var på Fredskonferansen i Paris. Den norske delegasjon diskuterte om Lange skulle nevne Francos regime i Spania, under Norges innlegg på fredskonferansen, noterte Arne Ording i sin dagbok. Videre skrev han at Lange «under lunsjen på Crillon gikk [...] med på å nevne Franco-Spania uttrykkelig». Hambro var derimot «absolutt» imot. Ording hadde imidlertid kommet fram til et kompromiss, som han skrev.²⁰⁷ Francos regime ble ikke nevnt, men derimot den fascistiske og nazistiske faren generelt. Det var en implisitt melding som antydte risikoen for at det enda fantes fascistiske bevegelser i verden.²⁰⁸

Lange brukte også oppholdet i Paris til å sondere det spanske spørsmålet med andre statsledere. Viktig var Storbritannias holdning, som tross alt var den stormakten som lå Norge nærmest, som Ording sa det.²⁰⁹ At Labour Party var Storbritannias regjeringsparti, må nødvendigvis ha veid tungt i et slikt antifascistisk spørsmål. Lange ønsket å vite om det var muligheter for at Storbritannia ville støtte en eventuell resolusjon i FN om internasjonal aksjon mot Spania. Bevin opplyst Lange om at den britiske regjeringen hadde forsøkt å presse Franco til å akseptere en konstitusjonell overgangsregjering. Frankrikes aksjon mot

²⁰⁴ St. tid. 05.07.1946. s. 1229.

²⁰⁵ Mordt 2003: 112. 05.06.1946.

²⁰⁶ Sverdrup 1996: 252.

²⁰⁷ Mordt 2003: 128. 01.08.1946.

²⁰⁸ Lange 1952: 15. «Fredskonferansen i Paris 1946»

²⁰⁹ Mordt 2003: 128. 01.08.1946.

Spania våren 1946 hadde imidlertid spolert den britiske planen, og styrket Francos legitimitet. Den eneste muligheten han så for å fjerne Franco var en militær intervensjon. Dette ønsket imidlertid hverken spanske sosialister eller den britiske regjeringen, «fordi den uvegerlig ville føre russiske tropper til Spania.» Bevin mistenkte også muligheten av at det var russerne som stod bak den franske aksjonen for å spolere for den britiske planen. For det andre kunne man ikke utelukke at russerne kunne forandre sin politikk overfor Franco, slik de hadde gjort overfor Argentina.²¹⁰

Samme dag som samtalen med Bevin, skrev Lange brev til Einar Gerhardsen om hvordan Storbritannia stilte seg til en eventuell resolusjon i FN. I brevet skrev Lange at britene ikke var stemt for aksjon mot Spania før det fantes et reelt alternativ til Franco. Norge kunne derfor ikke regne med noen vedtak om aksjon mot Spania i FNs Generalforsamling. Det eneste håpet som stod igjen, var at Generalforsamlingen ble utsatt til vinteren 1947, «i håp om at situasjonen i Spania så var modnet til en eventuelt politisk forsamling i februar-mars.»²¹¹ Det ble med håpet. Spaniasaken ble satt på Generalforsamlingens dagsorden høsten 1946, blant annet på norsk initiativ.

I forsamlingen oppfordret Lange medlemslandene til å trekke utformingen av FNs retningslinjer for medlemslandenes forhold til Spania. Lange begrunnet dette ved å si at det norske folket som hadde opplevd okkupasjon fra et totalitært styre og så med uro på hvordan det spanske folk «enda i dag» lever under et styre som kom til makten ved hjelp av «de overvunne aksemaktene».²¹² FN måtte gjøre det de kunne få å hjelpe de demokratiske kreftene i landet. Opprettelsen av et demokrati i Spania betydde at et støttepunkt for at fascismen ble fjernet og en kilde til stadig internasjonal friksjon ble borte. Det gjorde det samtidig mulig for det spanske folk å innta en plass blant demokratiene i FN. I tillegg til understrekning av det spanske regimets karakter, påpekte Lange at en løsning på det spanske problemet kunne øke verdensopinionens oppslutning om FN.

Hvis, [...], denne begeistring er kommet til uttrykk, må grunnen søkes – ikke i den mulige ufullkommenheten i Sekretariatets arbeid – men snarere i det faktum at det ikke har lyktes Sikkerhetsrådet å finne løsninger på spørsmålet som alle føler er av

²¹⁰ UD. 25.1/2. Lange i samtale med utenriksminister Bevin. 03.09.1946. notert 04.09.1946.

²¹¹ DU. HL-arkiv. Da-L0001/0003. Brev fra Lange til Gerhardsen. 03.09.1946.

²¹² Lange 1952: 20. «Innlegg i Plenum i FN». 26.10.1946.

vital betydning, nemlig De forente nasjoners forhold til Franco-regimet i Spania og kontrollen av atomenergien.²¹³

Vi kan ikke se bort fra at Lange så muligheten for at en samling rundt det spanske regimet kunne ha flere internasjonale virkninger. Det ville samle stormaktene rundt et felles mål, samtidig ville det styrke FNs legitimitet i «verdensopinionen» ved at en fikk et fredsarbeid med et positivt resultat.²¹⁴ Det endte imidlertid med nederlag for Lange og den norske delegasjonen. Det ble ikke noen samlet aksjon, kun et vedtak som moralsk fordømte det spanske regimet.²¹⁵ For Norge betydde det status quo i forholdet til Spania. Norge hadde imidlertid skrudd ned handelen med Spania til et minimumsnivå, for å unngå spontane aksjoner fra fagbevegelsen.

Ved årsskiftet 1946-47 reagerte spanske myndigheter overfor den norske spaniapolitikken med en motoffensiv. 5. januar 1947 kom den første noten fra Spania om å utestenge norsk skipsfart fra spanske havner.²¹⁶ Dette betydde, sa Lange i utenrikskomiteen, at Norge stod overfor to valg. Enten innta en handelskrig med Spania alene, eller bringe handelen på linje med de øvrige landene som hadde handelsforbindelser med Spania. Dersom Norge økte sin handel med Spania, ville Spania se bort fra noten, antok han.²¹⁷ Kommunistene og en del av Arbeiderpartiet var nå kommet på defensiven. De oppga det sentrale kravet om brudd med Spania og krevde nå status quo, som innebar opprettelse av handel på det samme nivå og fortsatt en ensidig norsk representant i Spania.

11. februar fulgt imidlertid Spania opp med en ny note som krevde at Norge skulle ta imot en spansk representant som en betingelse for å inngå handelsavtaler. Da Lange tok opp dette i utenrikskomiteen, samme dag, sa han at det var vanskelig å akseptere. For det første ville det bli oppfattet som et brudd på den norske linjen i spaniasaken og for det andre ville det bli oppfattet, i kretser i Norge, som illojalt overfor FN-resolusjonen som gikk ut på å begrense diplomatiske forbindelser med Spania. «jeg tror for min del, [...] ikke at det er politisk mulig i Norge i dag å gå med på et spansk krav om chargé d'affaires i Oslo,» konkluderte Lange.²¹⁸ Med tanke på Spania, var Langes vurdering at dersom Norge økte sin handel med Spania, var

²¹³ Lange 1952: 19. «Innlegg i Plenum i FN». 26.10.1946.

²¹⁴ Dette kan også være en av hovedmotivene for Trygve Lies engasjement for å få til et samlet vedtak i FN. Samtidig kan dette være et motiv for FN-delegasjonens vide resolusjonsforslag i spaniasaken. Se Pharo 1918 og/eller Shipulina 2013.

²¹⁵ Sverdrup 1996: 250.

²¹⁶ Sverdrup 1996: 251.

²¹⁷ UUKK. 20.01.1947.

²¹⁸ UUKK. 11.02.1947.

det mulig at Spania droppet den siste noten. Det ble derfor valgt at Lange i Stortinget bare skulle behandle de økonomiske forbindelsene med Spania. Noten om gjensidig diplomatiske forbindelser ble dysset ned som et forsøk på å manøvrere seg bort fra det spanske kravet.

Fantes det overhodet muligheter for å hindre at Norge ble utsatt for handelspolitisk press fra Spania? Det var tross alt et fascistisk regime med langt mindre anerkjennelse enn Norge i internasjonal politikk. Lange og Ording diskuterte muligheten for å manøvrere seg ut av den bilaterale konfrontasjonen de stod overfor. 14. februar skrev Ording følgende i sin dagbok: «jeg er urolig for at [spania]saken ikke er behandlet med tilstrekkelig fantasi. Spania er når alt kommer til alt ikke noen stormakt. Kunne det nytte å henvende seg til Trygve Lie gjennom Finn Moe, eller til engelskmennene underhånden? Eller forberede protester i FN?» Videre skrev han at «en «kapitulasjon» vil i hvert tilfelle være en påkjønning for samholdet i partiet og en stor stimulans for kommunistene».²¹⁹ De samme mulighetene tok Lange opp i utenrikskomiteen. Noen dager senere brakte Lange på nytt spørsmålet om spansk representasjon i Norge til utenrikskomiteen. Nøkternt augmenterte han både for og imot spansk representasjon uten å gi uttrykk for noe standpunkt. Var han på vikende front? Han var klar over og ga uttrykk for det overfor Ording, at normalisering av handelen betydde gjensidig representasjon. Var han nå selv ute med «følere» for utenrikskomiteen for å få en reaksjon? Hvilke argumenter fremførte Lange i dette spørsmålet? Folkerettslig stod ikke Norge sterkt i denne saken. Det var en folkerettslig sedvane at diplomatiske representasjoner skulle være gjensidig. Var det mulig å behandle spørsmålet i FN? Heller ikke her stod Norge sterk. Grunnlaget for represaliene fra Spania ble tatt på bakgrunn av irregulære diplomatiske forbindelser. Det hadde altså ikke noe med FN-vedtaket å gjøre, bortsett fra at det kunne sies å stå i strid med vedtakets ånd. «Men det er ikke juridisk, det er moralsk,» resonnerter Lange.²²⁰ Den andre begrunnelsen var Norges restriktive handelspolitikk. Dette kunne heller ikke henvises tilbake til noen FN-vedtak. Det eneste grunnlaget Norge hadde for å føre saken i FN, var Spanias uttalelse om represaliene på bakgrunn av Norges antifascistiske opptreden i FN. Han antok at opinionen ville protestere for at det var imot FN-vedtakets ånd, noe som også var vurderingen til FNs generalsekretær så vel som FNs sikkerhetsrådsavdeling, ifølge Lange.²²¹

²¹⁹ Mordt 2003: 225. 14.02.1947.

²²⁰ UUKK 21.02.1947.

²²¹ Ibid.

For det andre hadde den Internasjonale Transportarbeiderunionen formulert en solidaritetserklæring. Lange antok derfor at hvis Norge aksepterte diplomatisk gjensidighet, kunne det ha like store skadevirkninger på norsk næringsliv. Man kunne ikke se bort fra følelser i utenrikspolitiske saker: «følelser er psykologiske og derfor politiske realiteter». Det var derfor nødvendig at det ble gjort undersøkelser «for at det kan gjøres tindrende klart overfor den norske opinionen at vi har forsøkt.»²²² En slik tilnærming kom Lange til å innta også overfor spørsmål om skandinavisk eller nordatlantisk forsvarsforbund, som vi skal se i neste kapittel.

Den 22. mars 1947 besluttet regjering at Norge skulle søke å normalisere sine handelsforbindelser med Spania og motta en spansk diplomatisk representant. Dette møtte hard motstand fra NKPs stortingsrepresentanter, men også fra Arbeiderpartiets stortingsrepresentanter og Venstre. Jeg skal ikke følge den videre prosessen i denne saken. Det som gjenstod, var å oppnå tilslutning om regjeringens politikk fra Arbeiderpartiets Stortingsgruppe.

Blant de som stod hardest mot regjeringens pragmatiske dreining i spaniasaken var, Olav Oksvik. På 30-tallet, stod Lange sammen med Oksvik i motstanden mot utenriksminister Halvdan Kohts politikk, som gikk ut på å sende en norsk handelsrepresentant til Spania etter Francos maktovertagelse.²²³ Hva var det som hadde forandret seg? Er dette uttrykk for en endret intellektuell tilnærming, eller en nyvunnet pragmatisme som fulgte med utenriksministerposten? Svaret er delvis det siste. Det at han så tydelig var opptatt av hva som faktisk kunne gi ønskede virkninger i forholdet til Spania, viser i hvert fall at hans verdigrunnlag var uendret. Tross nederlaget førte Lange og regjeringen videre en antifascistisk holdning i FN og NATO.

FN og borgerkrigsspørsmålet i Hellas

Det var knyttet stor spenning til FNs Generalforsamling høsten 1947. Det var tale om at uenighetene mellom stormaktene kunne «sprengte» FN.²²⁴ Den norske FN-delegasjon fikk sterk kritikk for å «krype under bordet», siden de for det meste avhold seg fra å stemme i de fleste spørsmål.²²⁵ Det betydde imidlertid ikke at innsatsen for å gjøre seg opp en mening

²²² UUKK. 21.02.1947.

²²³ Pryser 1988: 210.

²²⁴ Sverdrup 1996: 214.

²²⁵ Sverdrup 1996: 219.

blant delegasjonsmedlemmene, var mindre. Blant sakene som stod på dagsorden var det spesielt Generalforsamlingens behandling av borgerkrigsspørsmålet i Hellas. Dette spørsmålet engasjert Lange seg i.

Det var den greske regjeringen som brakt borgerkrigsspørsmål inn for FNs Sikkerhetsråd. De mente at opprøret mot den greske regjeringen fikk våpenhjelp fra de kommunistiske grensestatene i nord. Borgerkrigen var derfor en fare for freden og sikkerheten i verden. Saken låste seg fast i FNs Sikkerhetsråd, da Sovjetunionen nedla veto mot flertallsforslaget fremsatt av USA. For å finne en løsning framla USA resolusjonsforslagene for behandlingen i FNs Generalforsamling. USAs resolusjonsforslag gikk ut på at Hellas nordlige grenseland hadde skylden for borgerkrigen ved at den ga våpenhjelp til opprørsstyrkene i Hellas. Det ble anbefalt at nabostatene innstilte våpenhjelpen, og det ble foreslått en kommisjon som skulle sørge for at disse anbefalingene ble fulgt. Sovjetunionen la på sin side fram et resolusjonsforslag som la skylden for borgerkrigen og våpenhjelpen fra grensestatene på den greske regjeringen og intervensjon i Hellas indreanliggende. Det betydde at den norske delegasjonen måtte utforme et standpunkt til borgerkrigsspørsmålet i Hellas.²²⁶ Det endte med at Norge avstod å stemme for det amerikanske forslaget og stemte imot Sovjetunionens forslag.²²⁷

I samarbeid med de øvrige skandinaviske utenriksministerne gjaldt det å få utforme selvstendig resolusjonsforslag. Det var enighet om at de skulle stemme over et resolusjonsforslag som den svenske delegasjonen hadde utformet. Her ble det ikke rettet spørsmål om skyld i borgerkrigen, men et forslag om en ny nøytral kommisjon som skulle undersøke årsakene til uroen på Balkanområdet.²²⁸ Lange ønsket at den svenske utenriksminister skulle fremme dette forslaget, men da det amerikanske forslaget ble vedtatt, trakk svenskene tilbake sin resolusjon.²²⁹

Da Lange redegjorde for den forestående Generalforsamlingen i FN i den utvidete utenriks- og konstitusjonskomiteen 1. september, sa han ingenting om hvordan Norge burde stille seg i saken, men satt FNs Generalforsamling og spørsmålet om Hellas i sammenheng med Sikkerhetsrådets vetorett. Han gjorde stortingsrepresentantene oppmerksom på at USA ville ta

²²⁶ Avsnittet bygger på Sverdrup 1996: 215-216.

²²⁷ Sverdrup 1996: 218-219. Sverdrup skriver også at det var noen grad av uenigheter mellom delegasjonsmedlemmene om avstemningen, Lange var imidlertid reist tilbake til Norge på dette tidspunktet, han deltok derfor ikke i avstemningen.

²²⁸ Sverdrup 1996: 218.

²²⁹ Sverdrup 1996: 218.

saken ut av Sikkerhetsrådets dagsorden og legge det over på Generalforsamlingen. På den måten kom behandlingen av hellassaken utenom vetoet, sa Lange. «Det er altså en linje som kan bety en fullstendig forandring av charterets system.» Norges holdning til hellassaken måtte være å opptre i tråd med den overordnede utenrikspolitiske retningslinje:

«Hovedhensynet for oss må være at vi ikke opptre slik at vi er med å skape en situasjon som sprenger organisasjonen,» sa Lange, og la til at Norge burde enten i form av egen resolusjon eller i form av tilslutning av et vedtak på Generalforsamlingen, gi uttrykk for at det innenfor FN-paktens bestemmelser ble trukket retningslinjer for bruken av vetoet, som ga FN muligheter til effektivt arbeid.²³⁰

Selv om brobyggingsperspektivet virket bestemmende for Lange holdning til spørsmål, måtte den norske FN-delegasjonen utforme et standpunkt og en begrunnelse for sin stilling. Vi skal se på hvordan de nordiske landene samlet seg om et «mellomstandpunkt» i saken. Det svenske forslaget unnlot skyldspørsmålet for borgerkrigen, men understreket at FNs undersøkelseskomiteen burde rette fokuset mot årsakene til borgerkrigen. Altså et bredere anlagt årsaksperspektiv enn selve skyldspørsmålet. For dette burde det utnevnes en nøytral kommisjon, uten stormaktene.²³¹

Det var det svenske forslaget Arne Ording tok utgangspunkt i da han i sin dagbok systematiserte hellassaken på følgende måte: for det første handlet det om Hellas indrepolitiske forhold. For det andre mellom Hellas og nabostatene. For det tredje gjaldt det at Hellas ble oppfattet som et strategisk område for stormaktene. Feilen med det amerikanske forslaget var at det bare tok hensyn til grensekrenkelsen og dermed *presset* materialet til FNs undersøkelseskomité for å oppnå fordømmelse av nabostatene. Norge måtte «holde en egen linje i dette spørsmålet hvis vi skal fortsette vår «uavhengige» utenrikspolitikk».²³² Norge burde derfor oppnå: 1. politiske avspenning i Hellas, 2. ordning av forholdet mellom Hellas og nabostatene i nord. «Her kan man slutte seg til en del av de konkrete forslag i det amerikanske forslag uten å ta med fordømmelse». 3. det siste punktet gjaldt avspenning mellom stormaktene. «Her kan man foreslå en kommisjon av «nøytrale» stater jvfr. Palestina,» noterte Ording.²³³ Denne analysen sluttet Lange seg til da Ording presenterte den

²³⁰ UUKK. 01.09.1947. Denne bekymringer gjorde Lange også klart overfor den amerikanske ambassadøren i Norge. UD. 25.3/12. «Nordisk stats - utenriksministermøte bind II L10442.» Langes samtale med den ambassadør Bay. 29.08.1947. referatet er skrevet 05.09.1947.

²³¹ Sverdrup 1996: 218.

²³² Mordt 2003: 304. 30.09.1947.

²³³ Mordt 2003: 304. 30.09.1947.

for den norske FN-delegasjonen. Selv understrekte han imidlertid at det var stormaktsinteressene knyttet til Hellas som gjorde borgerkrigen til en fare for freden. Hvis ikke FNs medlemstater rettet fokusert mot stormaktskonflikten, fryktet han at FN-paktens artikkel 51. ville bli anvendt. Det ville føre fremmede styrker til forsvaret av Hellas. En slik situasjon kunne ikke Norge være med på, ifølge Lange.²³⁴ For Lange var det det overordnede hensynet FN.

Under FNs Generalforsamling avtalte Lange og den svenske utenriksministeren Undén at de skulle finne frem til en felles linje i hellassaken.²³⁵ Til sin kone skrev Lange at Norge skulle sammen med Danmark og Sverige finne frem til et saklig og holdbart standpunkt «mellom de to mot-polene». Men, skrev han, «selv om vi får formulert og begrunnet det, har jeg liten tro på at vi får noen andre med oss på det.» Amerikanerne hadde samlet alle republikkene i Latin-Amerika om sitt standpunkt, og han trodde at også de fleste vesteuropeiske landene ville stemme for det amerikanske forslaget. «Russerne opptrer slik at de kan drive noen hver over i armene på USA. De ser ut til å være med i F.N nå bare for å bruke det som propaganda-forum.»²³⁶

Det viktigste for Norges standpunkt i hellassaken, sa Lange i et lukket møte i Stortinget, var å fremme at grensekrenkelse ikke kunne sies å være den egentlige årsaken til borgerkrigen, og at saken bare kunne løses «hvis en ser i øynene det faktum at stormaktene gjensidig mistenker hverandre for infiltrasjon i Hellas, for å sikre seg det støttepunktet for sin politikk.»²³⁷ Det var også dette Norge fremmet i sitt innlegg i FNs Generalforsamling. Det var en indirekte kritikk mot USA, så vel som mot Sovjetunionen. Samtidig var det ikke noe ideologisk kontroversielt å fremme et slikt syn. Da Lange vendte tilbake til Norge etter Generalforsamlingen sa han i et intervju at han ikke utelukket at Hellas nordligste grenseland bidro med våpen til opposisjonstyrkene, men det var ikke hovedårsaken til borgerkrigen. Grenselandenes våpenhjelp var mer et «symptom enn som ondets rot». Selve årsaken til borgerkrigen var indrepolitisk, de sosiale motsetningene i landet, opposisjonens manglende mulighet til å nå frem og de greske myndighetenes manglende oppgjør med den tyske okkupasjonen var i forskjellig grad avgjørende for borgerkrig i landet. Hadde det ikke vært stor indrepolitiske problemer i Hellas, hadde ikke grensekrenkelse eksistert, konkluderte Lange. For ham var

²³⁴ Sverdrup 1996: 217.

²³⁵ Sverdrup 1996: 217.

²³⁶ NNI. HL-arkiv. Brev fra Lange til Åse Lange. 28.09.1947.

²³⁷ Lukket møte i Stortinget. 28.10.1947.

dette et saklig begrunnet analyse av et komplekst internasjonalt problem.²³⁸ Til den amerikanske ambassadøren Huston, sa han at «even if the frontiers were sealed there would still be a civil war in Greece.»²³⁹

Den norske mellomposisjonen i det greske spørsmålet gjorde at Lange måtte forsvare seg overfor USAs ambassadør Huston. Amerikanerne hadde vanskeligheter for å akseptere at de nordiske småstatene ikke støttet den amerikanske resolusjonen i FN. Det overordnede prinsippet gikk jo ut på å støtte en liten stats selvstendighet.²⁴⁰ Huston noterte i sitt referat at Lange hadde gitt uttrykk for at den internasjonale situasjonen var nådd et stadium av «complete paralysis». I samtalen kritiserte Lange USAs opptreden i FN. For det første var han av den oppfatning at USA hadde inntatt en bestemt holdning i hellassaken, og dermed spolert sjansen for finne et kompromiss med Sovjetunionen. Denne tålmodigheten kunne man ikke gi opp før delingen mellom øst og vest var «justified». Slik han så det, var det ikke en grunn til å forlate forestillingen om én verden, selv om Sovjetunionen var «troublesome, trying, [and] uncooperative.»²⁴¹

Rasjonale for brobyggingspolitikken er en forklaringsfaktor til FN-delegasjonen stemmegivning, og Langes forsøk på å danne et tredje alternativ i hellassaken. Samtidig kan det være at Lange tolket Sovjetunionens utenrikspolitikk som defensiv, og ikke som aggressiv. Hans offentlige uttalelser om Sovjetunionens utenrikspolitikk og dens mistillit overfor vestlige makter gikk ofte på Sovjetunionens erfaring med vesten intervensjon under den sovjetiske revolusjonen.²⁴²

Lange oppfattet nok ikke dette som ettergivenhet overfor Sovjetunionen. Han avviste at Norges stemmegivning var uttrykk for at man var redde for russerne. For å forstå Lange her, tror jeg det er nødvendig å tolke ham ut fra et videre perspektiv. For Lange handlet det om kompromissløsninger som kjernen i alle internasjonale forhandlinger. Han oppfattet amerikanerne for å kjøre en altfor hard politikk overfor Sovjetunionen, uten å forsøke å møte de på et felles standpunkt. Muligens er det uttrykk for at Langes idealistiske syn at internasjonalt samarbeid bygde på erkjennelsen av å forene motstridende interesser.

²³⁸ NB. *Nordisk tidende*. 04.12.1947. s. 9.

²³⁹ FRUS. Volum 1, 1947. amerikanske referat fra samtalen mellom Huston og Lange. 25.10.1947.

²⁴⁰ Sverdrup 1996: 221.

²⁴¹ FRUS. Volum 1, 1947. amerikanske referat fra samtalen mellom Huston og Lange. 25.10.1947.

²⁴² UD. HL-arkiv. Dd-L0003/0002. «Ungdommen og etterkrigsproblemene».

FN i fare? Sosialdemokratisk opptreden i FN

Det var knyttet stor spenning til FNs andre Generalforsamling høsten 1947. Før og under FNs andre Generalforsamling var det mye snakk om at FN kunne bli «sprengt» eller/og at dette var en avgjørende generalforsamling for den fremtidige internasjonale utviklingen. Hva det innebar at FN kunne komme til å bli «sprengt», var det nok ulike forestillinger om. Historiker Jakob Sverdrup skriver at FNs andre Generalforsamling «lå langt fra forhåpningene som fortsatt ble knyttet til FNs rolle».²⁴³ FNs Generalforsamling ble preget av sammenstøt mellom USA og Sovjetunionen. USA forsøkte å mobilisere flest mulig stater mot Sovjetunionens «kommunismen», mens Sovjetunionens skjerpet sin propagandakrig mot USA «imperialismen».²⁴⁴ De internasjonale sakene som ble behandlet var den pågående borgerkrigen i Hellas, deltagelse av Korea i Generalforsamlingen og det amerikanske forslaget om å opprette en interimskomite for å styrke Generalforsamlingen på bekostning av Sikkerhetsrådet.

For ikke å forverre forestillingen om blokkdannelse i internasjonal politikk, søkte Norge å føre en alliansefri linje. Utenfor rammene av FN gikk Norge igjennom det som i norsk historiografi blir kalt «vestbinding» eller «vestorientering». Dette viste seg ved at Norge, etter nøling og reservasjoner, takket ja til det europeiske bistandsprosjektet fra USA – Marshallplanen. Militært var Norge knyttet til Storbritannia gjennom det norske bidraget til Tysklandsbrigaden og leveranser av militærmateriell.

Ved å lese den utvidete utenriks- og konstitusjonskomiteens møtereferrat fra september 1947, får vi langt fra inntrykk av at disse forhåpningene var ubetinget. Selv trakk Lange frem spørsmålet om Sikkerhetsrådets vetorett, og mente at det var dannet seg en sterk forestilling og overbevisning blant enkelte stater, at det var bruken av vetoretten som truet med å gjøre FN «ineffektiv til å løse alvorlige internasjonale politiske konfliktspørsmål».²⁴⁵ Han antok at det ville fra enkelt stater bli henvist til en revisjon av FN-paktens bestemmelser angående vetoretten. Denne opposisjonen skulle imidlertid ikke Norge slutte seg til, men i stedet gi kritisk uttrykk for bruken av vetoretten i en eller annen form.

Arbeiderpartiets stortingsrepresentant Jakob Friis fremmet at utenrikskomiteen burde drøfte hva Norge skulle gjøre hvis Sovjetunionen trakk seg ut av FN. Selv fremmet han et nordisk

²⁴³ Sverdrup 1996: 214.

²⁴⁴ Sverdrup 1996: 214.

²⁴⁵ UUKK. 01.09.1947.

samarbeid med en nøytrallinje innenfor FN. Heller ikke han trodde at FN ville bli oppløst dersom Sovjetunionen trakk seg fra samarbeidet. Også arbeiderpartirepresentant Konrad Nordahl mente at vetoretten lammet FN, og at FN var mindre effektiv enn Folkeforbundet var.²⁴⁶ Han var imidlertid enig i Lange, det var uklokt å stille seg imot vetoretten – hverken USA eller Sovjetunionen ønsket å være i FN uten veto. Norge burde heller arbeide for å begrense vetoretten.

Til Jakob Friis sa Lange at det ikke var noen grunn til en hypotetisk diskusjon om FNs framtid, han regnet ikke med at organisasjonen ble oppløst. Til Nordahl understreket Lange at det ikke var Sikkerhetsrådets veto som gjorde FN mindre effektivt enn Folkeforbundet. Forskjellen mellom Folkeforbundet og FN var at alle medlemstatene hadde veto i Folkeforbundet. Slik han så det, var det to grunner til at FN hadde støtt på større vanskeligheter i begynnerstadiet enn Folkeforbundet. For det første var hverken USA eller Sovjetunionen med i Folkeforbundet: «jo videre kretsen av stater er som blir med i en internasjonal organisasjon, desto møysommeligere blir arbeidet for å finne frem til felles standpunkt.» For det andre var spenningene mellom statene større etter «denne krigen» enn etter den første verdenskrig. «Det er den reelle politiske situasjonen som slår igjennom i alt arbeid innenfor de Forente Nasjoner.» Å si at FN var «fullstendig ineffektivt», var derfor ikke bare galt, det var også uklokt ved at det bidro til å skape en viss oppfatning i opinionen. Lange avsluttet med å si:

En skal se nøkternt på det, at i mange avgjørende politiske spørsmål har handleevnen vært lammet, men en skal ikke undervurdere det arbeid som gjøres på de mange spesialfelter, hvor omfanget av internasjonal planlegging og internasjonal administrasjon av arbeidsoppgaver er øket og stadig vokser. Det kan ikke oppveie svakheten ved at selve de storpolitiske spenningsmomenter slår igjennom og lammer på sentrale områder, men det er allikevel en positiv faktor i situasjonen, som man skal regne med, og som har sin betydning, og som vil få sin store betydning den dag det lykkes, og det må vi fortsatt ha lov å håpe på vil skje - å vinne over de store spenningene som i dag gjør seg gjeldende, og finne fram til en ny likevekt.²⁴⁷

Lange og den norske FN-delegasjonens opptreden i hellassaken kan tolkes som et uttrykk for brobyggingspolitikken. Norge fremmet en politikk i saken som tok hensyn til USA, så vel

²⁴⁶ UUKK. 01.09.1947.

²⁴⁷ UUKK. 01.09.1947.

som Sovjetunionens ønskemål. De fulgt på den måten selve forestillingen, eller idégrunnlaget til FNs eksistens, nemlig at stormaktene måtte forhandle seg frem til en kompromissløsning i avgjørende konfliktspørsmål.

Norge tok ikke ordet under FNs generaldebatt, for der var spenningene mellom USA og Sovjetunionen så pass store at det ikke var verdt å stikke seg frem, mente Lange. Hvis det var mulighet for å at Norge kunne bidra med en felles løsning i noen av sakene, «skal vi gjøre det vi kan.»²⁴⁸ Da Lange var i New York høsten 1947, på FNs Generalforsamling, skrev han til sin kone at det var tydelig at det ikke bare var amerikanerne, men også en del av FNs sekretariatets folk, delvis med Trygve Lie, som var «himla forbanne på russerne for den holdning i Sikkerhetsrådet – hvor de jo ikke er kommet noen vei med de store spørsmålene.» Lange mente at Trygve Lie ikke trodde at Sovjetunionen ville bryte ut av FN, «men jeg kan foreløpig ikke skjønne at vi kan gå med amerikanerne så hardt som de ser ut til å ville kjøre nå.»²⁴⁹

«Jeg tror ikke F.N ryker nå, men det ser ut som om vi ennå får mange år hvor det ikke blir råd til å komme stort videre med de sentrale sakene.» Sakene Lange siktet til var sikkerhetstyrkene, nedrustningen og atomkontrollen. «så spørs det bare om folk kan ha tålmodighet til å holde organisasjonen oppe til spenningen mellom stormaktene gir sig. Jeg har ikke gitt opp håpet om at den kan komme til å gjøre det.» Men for øyeblikket, skrev Lange videre, «ser det ut til at det må bli værre för det kan bli bedre.»²⁵⁰ Han syntes avisene «hjemme» hadde dramatiske overskrifter for situasjonen i FN forsamlingen. Det var dermed «liten öienlyd å få for «the still, small, voice of reason» som jo vi gjerne ville representere!» hevdet Lange.²⁵¹

Lange refererte ikke til hellassaken selv, men det var til de tre skandinaviske forsøkene, i tillegg til det norske synet i hellassaken han siktet til. I Langes øyne var det alt for stort søkelys på selve konfliktlinjene mellom USA og Sovjetunionen i pressen. Jeg tror vi kan tolke Lange dithen at det hadde vært bedre hvis pressen hadde fremmet de positive bidragene i FN. Det var selvsagt positivt at de nordiske landene førte en brobyggingslinje. Det var også de positive sidene ved FN Lange fremmet i sin redegjørelse over FNs generalforsamling i Stortinget.

²⁴⁸ NNI. HL-arkiv. Brev fra Lange til Åse Lange. 24.09.1947.

²⁴⁹ NNI. HL-arkiv. Brev fra Lange til Åse Lange. 17.09.1947.

²⁵⁰ NNI. HL-arkiv. Brev fra Lange til Åse Lange. 28.09.1947.

²⁵¹ NNI. HL-arkiv. Brev fra Lange til Åse Lange. 28.09.1947.

På bakgrunn av kommunevalget valgte Lange å være i Norge i stedet for å følge de videre forhandlingene i Generalforsamlingen. Det gjorde det også mulig for ham å redegjøre for sitt syn på den internasjonale utvikling for et lukket møte i Stortinget. Han mente det var til en viss grad «riktig» å se forhandlingene på generalforsamlingen i sammenheng med det forestående utenriksministermøtet i London om fredstraktatene med Tyskland og Østerrike. Den harde linjen, som USA førte under forhandlingen i Generalforsamlingen, var et «forspill», som Lange kalte det, til det kommende utenriksministermøtet. «Ser vi på det som et forspill til møtet i London, må det sies med en gang, at det ikke er noen lovende forspill.»²⁵² Han understreket at Generalforsamlingen var preget av sterke spenninger mellom USA og Sovjetunionen. Sovjetunionens holdning til undersøkelseskommissjonen på Balkan, bruk av veto i Sikkerhetsrådet og deres holdning til atomenergikommissjonen, skapte en forestilling hos den amerikanske utenriksledelsen om at det eneste «riktige og mulige» var å føre «en stram politikk også innenfor de Forente Nasjoner», resonnererte Lange. Han antok at USAs hensikt var å press Sovjetunionen til en mer imøtekommende holdning i spørsmålet om fredstraktatene med Tyskland, men også at Sovjetunionen på lengre sikt kunne utvikle en mer samarbeidsvillig holdning i FNs underorganer. Sovjetunionen hadde imidlertid ikke viker tilbake på det amerikanske presset. I Stortinget sa Lange at Sovjetunionen reagerte med et «voldsomt agitatorisk angrep på krigshisserne i Vest-maktene, spesielt i De Forente Stater», videre sa han at:

Noen uker senere fikk vi gjennom offentliggjørelsen av oppropet om Kominform og siden av Shhanovs tale på Warszawa-konferansen vite at det samtidig med Vysjinskis tilsvar til Marshalls tale i New York, eller omtrent samtidig iallfall, var gitt et generelt opplegg til et omfattende propagandafelttog mot hele vestmakt-politikken.²⁵³

Langes konklusjon på de inntrykkene han satte igjen med etter FNs generalforsamling, var at USA så vel som Sovjetunionen hadde forlatt tanken om et samarbeid. Dermed var den «opprinnelige» forutsetningen for FN som en fred og sikkerhetsorganisasjon bortfalt.²⁵⁴ I den forbindelse reiste Lange spørsmålet om det var grunn til å tro at FN kom til å bli «sprengt». Han pekte på to avgjørende grunner for at det ikke var noen umiddelbar fare for det. For det første vurderte Sovjetunionen FNs Generalforsamling som et for viktig propagandaorgan for sin egen politikk, til at de ville oppgi det. På den andre siden så det ut til, mente Lange, at

²⁵² Lukket møte i Stortinget. 28.10.1947.

²⁵³ Ibid.

²⁵⁴ Lukket møte i Stortinget. 28.10.1947

USA ville forsøke å gjennomføre sin egen utenrikspolitikk med «moralsk støtte i et 2/3 flertall i Generalforsamlingen i F.N.» og ellers i interimkomiteen. Lange avsluttet med å vise til to mulige utviklingsretninger:

Hvis det ikke viser seg mulig å nå fram til en vesentlig avspenning under møtet i London nå i november og desember, er det derfor fare for at vi står overfor en utvikling hvor de Forente Nasjoner for kortere eller lengere tid kommer til å være delt opp i to fraksjoner, og hvor organisasjonens evne til å handle i stor utstrekning kommer til å være lammet gjennom denne oppdelingen.

Samtidig var det en mulighet for at «De Forente Stater kommer til å handle i samarbeid med de av medlemstatene som ønsker å være med, under henvisning til Chartrets art. 51 om retten til individuelt og kollektivt selvforsvar».

Et annet utviklingstrekk ved FNs Generalforsamling, som Lange påpekte på, var at de statene i Europa som hadde som utenrikspolitisk retningslinje «i ethvert fall i noen grad» å føre en uavhengiglinje, hadde forlatt denne linjen. Det var bare de nordiske statene igjen, understreket Lange. Selv i statene utenfor Europa var det «tydelig tendens i retning av full oppslutning om De Forente Staters politikk.» Han la vekt på Storbritannia og mente at det var nyanser i deres holdning, de hadde forsøkt, ifølge Lange, å forhandle med Sovjetunionen og de slaviske statene, men i siste omgang stemte de «stort sett sammen med amerikanerne».²⁵⁵ Norden ble derfor stående alene med sin holdning. Det var også andre stater som hadde avholdt seg fra å stemme, men disse statene hadde gjort det på andre premisser, understreket han.

Et problem for den norske holdningen på FNs Generalforsamling, var ifølge Lange, at opinionen «ute» og «hjemme» ikke forsto premisset for den norske holdningen. «En får inntrykk av at fler og fler oppfatter den utelukkende som et utslag av at vi er redd for reaksjon i Sovjet-Samveldet hvis vi tok et annet standpunkt enn vi gjør.» Hvis denne oppfatningen av Norge ble vedvarende, kunne det bare bidra til å svekke Norges anseelse og til å minske utsiktene til å gjøre en «nyttig» innsats ved å følge den linjen vi har prøvd å holde. «Et standpunkt som får så liten tilslutning at det om og om igjen fører til at en bare kan avholde seg fra å stemme ved viktige voteringer, lar seg neppe opprettholde i det lange løp, uten stor skade for vår internasjonale anseelse.»²⁵⁶ Lange trodde ikke at Norges stilling enda var svekket. Det vistest blant annet gjennom at norske delegasjonsmedlemmer var blitt valgt til

²⁵⁵ Lukket møte i Stortinget. 28.10.1947.

²⁵⁶ Lukket møte i Stortinget. 28.10.1947.

verv i FNs underkomiteer der det gjaldt å «finne en løsning som alle kan akseptere». Det fantes slike spørsmål, problemet var bare at det kom i skyggen av de skillende politiske spørsmålene. Imidlertid hadde ikke norske medlemmer blitt valg til tilsynsrådet, noe som Lange tok som en indikasjon for at Norge var i ferd med å miste noe av sin posisjon landet «hittil har hatt».

Til slutt konkluderte Lange at den norske FN-delegasjonen og arbeiderregjeringen hadde vurdert det slik «at det ikke vil være riktig eller mulig på denne Generalforsamlingen for oss å ta noen annen holdning enn den vi hittil har tatt, for det ville bety at vi ikke lenger fortsatte å følge vår alminnelige utenrikspolitiske linje». Lange satt opp det forstående utenriksministermøte i London ved slutten av året som en avgjørende milepæl for den videre internasjonale utviklingen. Da «vil vi få vite om det kan bli nødvendig å ta selve den linjen opp til revisjon for alvor». Han fulgte opp med å si:

Ennå har vi lov til å håpe på at London-forhandlingene kan føre til en avspenning og dermed gi nye muligheter for positivt arbeid i de Forente Nasjoner på grunnlag av forestillingene om at vi lever i en verden. Viser det seg at London-møte fører til en fastlåsning av delingen både her i Europa og i verden ellers, må vi ta opp til drøfting hvilke konsekvenser det er nødvendig å trekke av det faktum at vi lever i *to* verdener.²⁵⁷

Den aktuelle faren Lange så for seg var ikke krig, men at stormaktene ville gli fra hverandre i to isolerte blokker. Det ville lamme FN og det internasjonale sikkerhetssystemet som organisasjonen var ment til å skape, og dermed på lengre sikt øke risikoen for krig. I Stortinget i slutten av oktober tegnet Lange opp et tredje alternativ som en mulig løsning: «For oss, mer enn for de fleste, er det sikkert at en ny stormaktskrig kan bety total utslettelse.»²⁵⁸ Det var nødvendig at Norge bidro til å hindre denne delingen av verden ved å fremme samarbeid mellom alle stater. Det fantes fremdeles mulighet for denne linjen mente Lange, ved at Norge fant sammen med medlemstater innenfor FN, «som gjennom sin egne holdning viser at de har samme syn som vi har på hva som er hovedoppgaven i internasjonale politikk i dag.»²⁵⁹

²⁵⁷ Lukket møte i Stortinget. 28.10.1947.

²⁵⁸ St. tid. 11.12.1947. s. 2099-2100.

²⁵⁹ St. tid. 11.12.1947. s. 2100.

Ideen om et tredje alternativ, eller «positiv nøytralitet», som Martin Ceadel betegner fenomenet, mellom Sovjetunionen og USA, var en populær strategi blant vesteuropeiske sosialistiske fredsvenner på denne tiden. Det som skiller positiv nøytralisme fra negativ nøytralisme, er ifølge Ceadel, at den ikke bare tok sikte på å trekke seg ut fra spenningene mellom stormaktene, men at nøytralitet kunne bidra til avspenning mellom stormaktene.²⁶⁰ Selve brobyggingsideen bygde på avspenningstanken. Etter høsten seanse i FNs Generalforsamling, må avspenning og forsoning ha stått i førersetet hos Lange. Han så også Marshallplanen ut ifra et tredje alternativ. Marshallplanen bidro til gjenreisning av Europa, og en mindre avhengighet mellom Storbritannia og USA i form av lån.²⁶¹ Et sterkere gjenreist Vest-Europa så han på som en mulighet til avspenning.

Kort tid etter gikk Lange med denne tanken til den britiske viseutenriksministeren Hector McNeil. I samtalen la Lange frem ideen om et samarbeid mellom de ulike europeiske arbeiderregjeringene innenfor rammene av FN. Det var nødvendig, mente Lange, at arbeiderregjeringen burde gå sammen og fremme en selvstendig linje mellom USA og Sovjetunionen. Til denne ideen var svaret at Storbritannia hadde fulgt den linjen, sammen med Australia, New Zealand og Canada, der de forsøkte å moderere de mest ytterliggående forslagene fra USA. For Lange var det ikke nok å moderere. Han understreket nok en gang at de europeiske landene måtte finne frem til en selvstendig og uavhengig linje.²⁶² Lange fikk et positivt svar fra McNeil som skulle formidle ideen videre til utenriksminister Bevin. Noen måneder etter meddelte ambassadør Sir Laurence Collier utenriksminister Bevins reaksjon på Langes idé, den var positiv, men med noen modifikasjoner. Fra britisk side var det nødvendig at slike konsultasjoner før FNs generalforsamlinger måtte også omfatte, foruten Storbritannia og de nordiske landene, Beneluxlandene og Frankrike. Dette var Lange enig i, men innvendte at et slikt samarbeid kunne møte motstand fra Sverige, men også fra «visse» kretser i Norge ved at Frankrike ble innbundet i et slikt samarbeid, «slik som de politiske forholdene for øyeblikket var der i landet.» På personlig initiativ nevnt Sir Laurence Collier at et slikt samarbeid nødvendigvis forutsatte et løsere samarbeid med USA. Til det svarte Lange at han så det som nødvendig at de vesteuropeiske landene med dets politiske tradisjon og i syn på sosialt og økonomisk demokrati, «arbeidet seg nærmere sammen for videre å hevde et felles syn både på internasjonal politikk og på økonomiske spørsmål innenfor rammene av FN.»

²⁶⁰ Ceadel 1987: 127.

²⁶¹ UUKK. 07.07.1947. Se også Sverdrup 1996: 283.

²⁶² UD. 25.1/2(2B). Samtale mellom Lange og McNeil. 24.11.1947.

Han sa imidlertid at han var klar over at man også måtte opprettholde et samarbeid med USA. «Dette samarbeidet måtte bare ikke arte seg slik at Europa uten videre danset etter Amerikas pipe. Meget ofte lot Amerikas evne til å forstå våre problemer svært meget tilbake å ønske,» avsluttet Lange.²⁶³ Hvor mye vekt Lange la på ambassadørens betoning av USA, er vanskelig å vite. Han gav imidlertid beskjeden videre til Ording, som skrev i dagbok at forsetningen for et samarbeid mellom de europeiske arbeiderregjeringene måtte være at det gav uttrykk for uavhengighet fra USA.²⁶⁴ Det må i hvert fall blitt klart for Lange at den britiske utenriksledelsen ikke ønsket å løsrive seg fra USA.

Da Lange var gått av som utenriksminister, sa han i intervjuet med Per Monsen at han nok hadde overdrevne forventninger FN, som en fred og sikkerhetsorganisasjon.²⁶⁵ Historiker Knut Einar Eriksen bemerker at Lange overdrev da han skrev i *Norges vei til NATO* om «de store forventningene som ble stilt til det kollektive sikkerhetssystemet» og at Norge satset fullt og helt på FN. Når Eriksen kan avkrefte dette, er det på grunnlag av studier som viser at FN-pakten hadde lite gjennomslag i konkrete utenrikspolitisk handlinger.²⁶⁶ For denne oppgaven er det interessante bemerkningen at Lange understreket forventningene til FN. Vi har sett at Lange siden mellomkrigstiden så på Folkeforbundspakten og FN som ideal. Trolig kunne han stille seg bak Lord Robert Cecil's utsagn «The League is dead, Long live the United Nations», og Erik Colban, som arbeidet i Folkeforbundet så vel som FN, skrev at FN i virkeligheten ikke var mer enn en generalrevisjon av Folkeforbundet.²⁶⁷ I kapittel 2, så vi at Lange oppfordret Christian L. Lange til å gi et realistisk bilde av hva som var mulig å oppnå i Folkeforbundet. Det handlet om at bare et lite skritt framover, var et skritt framover. At stormaktene, USA og Sovjetunionen etter krigen i prinsippet gikk inn for å delta i FN måtte han nødvendigvis se på som et stort skritt i denne sammenhengen.

Avslutning

Dette kapittelet har fulgt Lange i de to første årene han var utenriksminister. Fulgte Lange en egen linje? Hva besto den i, og i hvilken grad var den i forlengelse av det tankegodset Lange

²⁶³ UD. 25.1/2(2B). Samtale mellom Lange og Sir Laurence Collier. 12.01.1948.

²⁶⁴ Mordt 2003: 17.01.1948.

²⁶⁵ HL-intervjuet. Bånd. III. s. 7.

²⁶⁶ Eriksen 1987: 181-182. Eriksen viser f.eks. til at Norge gjorde lite praktiske tiltak for å styrke FN. FN relaterte utgifter ble holdt nede. Fra militært hold ble det klaget over militær forpliktelser. Endelig ble de negative sidene ved brobyggingspolitikk framtrædende: offentlige utenrikspolitiske debatter ble begrenset; skepsis om Trygve Lies kandidatur som FNs generalsekretær; norsk tilbakeholdt stemmegivning i FN.

²⁶⁷ Lord Cecil's sitatet er hentet fra Mazower 2012: 211. For Colban's bemerkning se Colban 1952: 210, og Wilhelmsen 2008: 34.

selv utviklet før og under krigen? Det er vanskelig å vurdere om Lange fulgte det samme tankesettet fra før krigen, siden han nå var utenriksminister. Det er imidlertid viktig å merke seg kontinuiteten fra Langes tenking før og etter krigen. Det gjaldt spesielt internasjonalt samarbeidet gjennom den universelle organisasjonen FN, i tillegg til at Norge ikke burde isolere seg fra omverden og internasjonal politikk. Vi så for eksempel i Spaniasaken at det var en klar antifascisme som drev Lange, men antifascismen måtte imidlertid ikke føres på bekostning av norsk interesser. I kapittel 2, så vi at han på 30-tallet var villig til det, men da i en annen kontekst. Så langt som denne oppgaven har fulgt Lange, har det ikke vært tegne til en demonstrasjonslinje fra han, men et forsøk på en nøktern analyse av forholdene, nasjonalt og internasjonalt.

I dette kapitlet har vi sett at Lange forsøkte å opprettholde regjeringens utenrikspolitiske hovedlinjer. Vi har imidlertid sett at det var en vanskelig balansegang å føre en uavhengig kurs, særlig i FN. Han var klar over at brobyggingspolitikk kunne føre til en isolering av Norge. I hellassaken så vi at Lange ikke bare forsøkte å finne en uavhengig kurs for Norge, men også en konstruktiv brobyggingspolitikk.

Kapittel 4. 1948-1949: Atlanterhavspakten: Vendepunkt eller milepæl?

Den 4. april 1949 underskrev utenriksminister Lange, på vegne av Norge, Atlanterhavspakten. Forløpet og beslutningsprosessen som førte Norge inn i det nordatlantiske forsvarssamarbeidet er grundig behandlet i den tidligere historiefaglige litteraturen. Lange har selv i boken *Norges vei til NATO* redegjort for det som ble avgjørende for regjeringens beslutning. Det sentrale i forskningen har vært å kartlegge og forklare hvorfor forhandlingene om et nøytralt skandinavisk forsvarsforbund strandet og hvorfor den norske regjeringen valgte sikkerhetspolitisk forankring i Atlanterhavspakten, som senere ble NATO. Den brede forskningsinteressen har sammenheng med at Atlanterhavspakten markerte et brudd med tradisjonell norsk utenrikspolitisk tenkning, fra isolasjon/nøytralitet til deltagelse i en militær forsvarsallianse. Historiker Olav Ristes forskning danner tyngdepunktet for forståelsen av Norges deltagelse i den nordatlantiske forsvarsalliansen. Ifølge ham var den sikkerhetspolitiske forankringen i vest en videreføring av den tradisjonelle sikkerhetspolitiske tenkningen om beskyttelse fra Storbritannia. Etterkrigstiden realiteter medførte imidlertid erkjennelsen av at det kun var USA som i siste instans kunne garantere Norges selvstendighet og integritet. Norges deltagelse i Atlanterhavspakten ble på den måten et skifte av *kulisser*. De sikkerhetspolitiske realitetene lå fast.²⁶⁸

I dette kapittelet skal jeg diskutere hvordan Lange personlig opplevde begivenhetene fra vinteren 1948 til våren 1949, og i hvilken grad dette påvirket hans forståelse av internasjonal politikk og Norges rolle. Denne perioden kan deles inn i fire faser. Den ene kan markeres med det kommunistiske kuppet i Tsjekkoslovakia og det sovjetiske paktilbudet til Finland. Dette reiste en viss frykt for at også Norge kunne vente et paktilbud i nærmeste framtid. Den andre fasen kan vi markere med da den svenske utenriksministeren reiste spørsmål om et nøytralt felles skandinavisk forsvarsforbund, noe Lange og regjeringen avsto. Den tredje kan markeres med da Lange sonderte de mulige sikkerhetspolitiske alternative med de øvrige skandinaviske landene på den ene siden og med USA og Storbritannia på den andre. Den siste fasen markerte avslutning på de skandinaviske forhandlingene.

I dette kapittelet skal vi se at Lange hele tiden holdt fast ved en sikkerhetspolitisk løsning som ikke isolerte Norge. Et skandinavisk forsvarsforbund med tilknytning til det vestlige landene

²⁶⁸ Riste 1991; Riste 2003: 53-58.

var å foretrekke. Hva var Langes egne oppfatninger og perspektiver, og spilte hans personlige preferanser en rolle for beslutningsprosessen? Aller først skal vi se på hvordan Lange reagerte på den britiske utenriksministerens initiativ om en økonomisk, politisk og militær konsolidering av Vest-Europa.

Utenriksminister Bevins vesteuropeiske idé

I forrige kapittel så vi at den hyppige bruken av vetoretten i FNs Sikkerhetsråd reiste spørsmål om effektiviteten av FNs kollektive sikkerhet og om det var nødvendig med en omlegging av den utenrikspolitiske kursen for Norge. Selv satte Lange utenriksministermøtet desember 1947, der stormaktene diskuterte fredstraktaten med Tyskland, som en milepæl for den internasjonale utvikling og vurdering av Norges utenrikspolitiske linje. Til tross for at møtet endte med nederlag, opprettholdt Lange fremdeles sin vurdering av den internasjonale situasjonen. Storbritannias utenriksminister tenkte Ernest Bevin i samme baner, men var imidlertid kort tid etter møte ute med en ny kurs. 22. januar 1948 tok Bevin til orde for å styrke Vest-Europa. Hans forslag gikk ut på å knytte de vesteuropeiske landene nærmere sammen, gjennom et politisk, økonomisk og militært samarbeid. Landene Bevin trakk frem i talen var Frankrike, Beneluxlandene og Italia, men fremhevet at det på lengre sikt måtte være mulig å knytte til seg flere vesteuropeiske land.²⁶⁹ Bevins initiativ til et vesteuropeisk samarbeid vekket stor oppmerksomhet og intensiverte debatten om Norges utenrikspolitikk. Hvordan burde Norge stille seg til et begynnende vesteuropeisk samarbeid, rettet mot Sovjetunionen?

Rett etter Bevin holdt sin tale ble den diskutert innen den norske regjeringen. Her tok statsminister Gerhardsen, industriminister Evensen og forsvarsminister Hauge til orde for en norsk tilslutning til Bevins plan. Gerhardsen argumenterte for at det var en Arbeiderpartiregjering som stod bak planen, og at arbeiderregjeringer, i kraft av sin sosialdemokratiske orientering, førte fredspolitikk. For det andre anså han det som en styrke at de vesteuropeiske landene stod sammen. I tillegg kunne en avvisning av Vest-Europa få økonomiske konsekvenser.²⁷⁰ De som argumenterte mot en norsk tilslutning til planen, gjorde det på bakgrunn av ulike premisser. Landbruksminister Oksvik stod for utviklingen av et nordisk samarbeid, mens de øvrige regjeringsmedlemmene, inkludert Lange, advarte mot

²⁶⁹ Sverdrup 1996: 287.

²⁷⁰ Eriksen 1972: 48-49.

tilslutning det til vesteuropeiske samarbeidet. Utfallet ble at Gerhardsen sluttet seg til flertallet av regjeringsmedlemmenes syn.²⁷¹

Den forsiktige reaksjonen innen regjeringen førte til en erklæring i Oslo Arbeiderpartiets representantskap 3. februar. Erklæringen antydte en klar tilslutning til Bevins vesteuropeiske idé. Bak erklæringen stod det ledende arbeiderparti-folk, som Martin Tranmæl, Haakon Lie og Konrad Nordahl. I tillegg var erklæringen godkjent av Einar Gerhardsen. En målsetting var å skape press på utenriksministerens brobyggingslinje.²⁷² Det er interessant å bemerke at denne gruppen i Arbeiderpartiet var den samme som viste motstand mot norsk nøytralitetspolitikk på 30-tallet. Kanskje var de nå bekymret for at utenriksministeren, med støtte fra deler av partiet, skulle lede Norge i samme retning. Haakon Lie, Martin Tranmæl og Einar Gerhardsen pekte på likheten mellom Hitler på 30-tallet og Stalin. Stilt overfor en slik trussel var, som vi så i kapittel 2, solidaritet med de vestlige demokratiene avgjørende.²⁷³

I forbindelse med Trontaledebatten i Stortinget 12. februar, gjorde Lange rede for sitt syn på Bevins plan. Her understreket han at Bevins tale ikke var noen fast utformet plan, men en idéskisse. Dette illustrerte han ved å gjengi relativt lange bruddstykker av talen til Bevin. Deretter konkluderte han med at det var snakk om felles britisk-franske forhandlinger med de tre Beneluxlandene. Dette var land med visse fellestrekk, de lå geografisk nært hverandre og hadde ikke-europeiske områder som det var nødvendig å utvikle økonomisk. Vi kan imidlertid bemerke at Lange sa dette, før avkoloniseringsprosessen ble fullt ut aktuelt. Det var imidlertid naturlig, sa han videre, at Norge fulgte den videre utforming av det vesteuropeiske samarbeidet, «med interesse og sympati, som det ledd det etter vår mening er i arbeidet for å stabilisere forholdene i vår verdensdel – og dermed legge grunnlaget for en fredelig utvikling i tiden framover.»²⁷⁴ Det var derimot ikke nødvendig for Norge å ta stilling hverken for eller imot et samarbeid mellom vesteuropeiske land, som Norge ikke hadde fått noen innbydelse til. På denne måten, skriver Eriksen, lot Lange veien vestover stå åpen. Han tok ikke noe definitivt standpunkt.²⁷⁵ I ettertid sa Lange at bakgrunnen for at han ytret sin mening om Bevins plan, var svenskenes nøytralitetsstandpunkt.²⁷⁶ Han understreket også i Stortinget at

²⁷¹ Eriksen 1972: 49. Eriksen har ikke skrevet Langes argumentasjon for sitt standpunkt.

²⁷² Eriksen 1972: 34 og 39.

²⁷³ Eriksen 1972: 45-46; 48. se også Sundvall 2013, Sundvall undersøker totalitetsperspektivet blant arbeiderpartifolk i årene 1939-40, med moskvaprosessen, ikkeangrepspakt mellom Sovjetunionen og Tyskland og Sovjetunionens angrep på Finland som omdreiningspunkter.

²⁷⁴ St. tid. 12.02.1948. s. 260.

²⁷⁵ Eriksen 1972: 40-41.

²⁷⁶ HL-intervjuet. Bånd. VI. s. 1.

den svenske utenriksminister Undéns nøytralitetsholdning hadde blitt tolket i USA og Storbritannia som et samlet skandinavisk standpunkt. Med den redegjørelsen fikk han ryddet opp i misoppfattelsen.²⁷⁷

Lange avsluttet sitt innlegg i Stortinget med å si at Norges utenrikspolitikk fremdeles var basert på «arbeidshypotesen» om samarbeid mellom stormaktene, samtidig som det var en «selvfølgelig plikt» å vurdere Norges stilling i tilfellet samarbeidet mellom stormaktene skulle svikte, «Slike overveielser krever tid, de krever alvor, de krever ansvar fra alle, og de må føres slik at også folket selv får være med i overveielserne i tiden framover.»²⁷⁸

Langes offentlige redegjørelser over den internasjonale situasjonen og Norges utenrikspolitiske oppgaver kan nok i hans samtidig og ettertid virke naiv. Det var ikke det at utenriksministeren ikke var dypt bekymret for den internasjonale utviklingen, eller i det hele trodde at stormaktene kunne finne fram til et samarbeid i nær framtid. Han var bevisst over sitt ansvar og sin posisjon som utenriksminister og at hans analyse av den internasjonale situasjonen hadde betydning for opinionsstemningen. Selv uttalte han at «ingen kjenner vel sterkere enn jeg hvilket ansvar det er forbundet med å skulle gi en vurdering av den internasjonale situasjonen, fordi denne vurderingen kommer til å bestemme på hvilken måte vi skal disponere våre nasjonale ressurser». Videre sa han at når han mente det ikke var noe som kunne sies å ha endret den internasjonale situasjonen var det «i full bevissthet om det ansvar som følger med en sådan uttalelse».²⁷⁹ Det overhengende problemet var at stormaktene gled fra hverandre og økte dermed faren for krig mellom dem. Lange var, som tidligere nevnt, klar over at Norge ville komme i skuddlinjen i en eventuell krig mellom stormaktene. Denne analysen av Norges stilling gjorde at Lange og forsvarsminister Hauge i starten av 1948 var opptatt av hvordan USA og Storbritannia så på Norges stilling.²⁸⁰

Det synes imidlertid ikke klart om Norge stod i direkte fare på dette tidspunkt. I løpet av de siste ukene av februar 1948 oppstod flere hendelser som skulle påvirke Langes analyse av den internasjonale situasjonen og Norges sikkerhetspolitiske situasjon. Det første var kommunistenes maktovertagelse i Tsjekkoslovakia, deretter fulgte Sovjetunionens henvendelse om militær- og vennskapsavtale til Finland. I realiteten var dette en utvidelse av Sovjetunionens maktinnflytelse, som reiste spørsmål om hvor langt denne innflytelsen skulle

²⁷⁷ St. tid. 12.02.1948. s. 259.

²⁷⁸ St. tid. 12.02.1948. s. 161.

²⁷⁹ St. tid. 12.02.1948. s. 258.

²⁸⁰ Sverdrup 1996: 291.

strekke seg. Det var i hvert fall sikkert at det var en pågående nervekrig, da det kom en rekke varsler fra norske og vestlige ambassader om at Norge kunne få en lignende henvendelse fra Sovjetunionen.

Vinterkrisen

Kommunistenes maktovertagelse i Tsjekkoslovakia i slutten av februar, overbeviste Lange om at det ikke lenger var et brofeste i det østlige Europa.²⁸¹ Det som skjedde i Tsjekkoslovakia var etter hans syn en «reaksjonær prosess».²⁸² I ettertid fortalte han at kuppet var en bekreftelse på «den uro jeg hadde følt tidligere på høsten overfor den sovjetiske politikken, og en bekreftelse på at det var nødvendig å ta opp til revisjon hele vår orientering i den internasjonale situasjonen hvis forutsetningene for brobyggingspolitikken sviktet».²⁸³ Til Stortingsrepresentantene, sa Lange, at betydningen av det kommunistiske kuppet lå på det psykologiske plan.²⁸⁴ Sovjetunionens fremstøt overfor Finland, viste derimot at den sovjetiske regjeringen var opptatt med å sikre seg militært sin nordlige flanke.²⁸⁵

Det sentrale dilemmaet for Lange og regjeringen var hvordan man avviste et eventuelt tilbud om forsvarsavtale med Sovjetunionen, og samtidig avverge at et slik nei ble fulgt opp av russisk aggresjon. Den 8. mars orienterte Lange den britiske ambassadøren Sir Laurence Collier om mulighetene for at Norge kunne bli stilt overfor spørsmål om pakt med Sovjetunionen. Han ønsket å vite hvordan USA og Storbritannia så på Norges strategiske posisjon og muligheten for å komme Norge til hjelp i tilfelle sovjetisk aggresjon. Collier spurte Lange om hvordan han så på muligheten for en tilslutning til Bevins plan. Lange svarte at regjeringen mente at man lettest kunne samle hele den norske befolkningen bak et «nei» til et sovjetisk paktilbud, dersom det ble begrunnet med at regjeringen ikke ønsket å binde Norge til noen av sidene, men holde seg til FN-pakten. Collier bad Lange vurdere om dette kunne være Sovjetunionens intensjon om et paktilbud til Norge, siden dette ville avskjære Norge fra å senere delta i et vesteuropeisk samarbeid. Dette var Lange enig i, men hovedhensynet måtte være at regjeringen hadde hele arbeiderbevegelsen, unntatt kommunistene, bak sitt standpunkt. Samtidig kom hensynet til Sverige og Danmark, men det fantes muligheter for å trekke dem med seg på et norsk standpunkt: «Der var ikke slik samtemmighet om

²⁸¹ HL-intervjuet. Bånd. VI. s. 1.

²⁸² Lukket møte i Stortinget. 29.04.1948.

²⁸³ HL-intervjuet. Bånd. VI. s. 2.

²⁸⁴ Møter for lukkede dører i Stortinget. 08.04.1949.

²⁸⁵ Ibid.

nøytralitetslinjen lenger, hverken i Sverige eller Danmark, som tilfellet var for bare kort tid siden.»²⁸⁶ Collier som på sin side ikke var like optimistisk som Lange, syntes det var bedre hvis Norge stilte seg positivt til vestunionen, og lot Danmark og Sverige følge etter. Denne tilnærming skulle Lange ikke følge.

Hensynet til den offentlige stemningen veide tungt for Lange. Det var en fare for at man kunne splitte arbeiderbevegelsen ved å velge side i konflikten mellom øst og vest. Han var klar over nøytralitets/isolasjonstendensene i den norske opinionen. Han var like klar over at den norske arbeiderbevegelsens rommet ulike ideologiske utsyn, samtidig var skillet mellom sosialister, sosialdemokrater og kommunister i internasjonale spørsmål ikke skarpt. For en arbeiderbevegelse som hadde antimilitarisme som sitt hovedprinsipp, kunne vanskelig la seg forene med et militært samarbeid med et kapitalistisk USA.

Langes uro over utviklingen den siste tiden, viste seg i en samtale han hadde med statssekretær Bryn i slutten av mars 1948. Ifølge Bryn hadde Lange festet seg til to mulige scenarier. Det ene var et mulig sovjetisk angrep på Finland. Det kunne bety at russiske styrker stod i Nord-Finland i begynnelsen av april. Dersom Norge avslo et sovjetisk forslag til pakt i den situasjonen, måtte man regne med et angrep fra Sovjetunionen. Alternativt så ville de vente til etter valget i Italia. Dersom det gikk i vestlig favør og den vestlige gikk inn i en avspenning, kunne Sovjet slå til i nord.²⁸⁷ Det er i hvert fall klart at Lange oppfattet at det kunne utvikle seg til en kritisk situasjon for Norge.

I et lukket møte i Stortinget den 8. april ga Lange sin analyse av den internasjonale utviklingen siden krigens slutt, og om forutsetningene for Norges brobyggingspolitikk fremdeles var til stede. Etter hans syn var det en maktpolitisk dragkamp mellom stormaktene som hadde preget den internasjonale utviklingen. Det var en polarisering mellom den økonomiske og den militære makten i verden, mens Vest-Europa forsøkte å gjenvinne trygghet og velstand for sin befolkning. «Spørsmålet i dag er om Europa kan bevare sin selvstendighet og vinne krefter til å spille en uavhengig rolle i verdenspolitikken», sa Lange. Det var motsetningene mellom USA og Sovjetunionen som var det avgjørende for den internasjonale utviklingen og Vest-Europas situasjon.²⁸⁸ Så gikk han over til å beskrive hvordan den maktpolitiske kampen hadde preget den internasjonale utviklingen. På den ene

²⁸⁶ UD. 25.2/63. Lange i samtale med Sir Laurence Collier. 08.03.1948.

²⁸⁷ Njølstad 2008: 339.

²⁸⁸ Lukket møte i Stortinget. 08.04.1948.

siden hadde Sovjetunionen, ved hjelp av kommunistpartiene, styrket sin posisjon i Øst-Europa. De hadde dessuten reist en rekke krav, blant annet overfor Tyrkia og Iran. For Norges vedkommende var det en diskusjon om felles forsvar av Svalbard. På den andre siden bygde USA støttepunkter i Stillehavet og Grønland. I tillegg var kampen mellom Sovjetunionen og USA ideologisk. Den kommunistiske tesen fremholdt at USA stod overfor en alvorlig økonomisk krise, som ville skape en amerikansk imperialisme. På den andre siden fremstilte USA Sovjetunionen som en aggressiv stat, ved forsøk på å undergrave vestlige land og ved å skape politisk og økonomisk kaos, for så å overta ledelsen i Europa.

Det var likevel ingenting som tydet på en akutt krigsfare. Ingen av stormaktene ønsket krig, sa Lange. Likevel var det fare for at den gjensidige frykten mellom stormaktene kunne føre til at en av stormaktene ville komme den andre i forkjøpet, eller at en av stormaktene feilvurderte situasjonen og dermed uintendert fremprovoserte et angrep. Siden de internasjonale spenningene var så store, var det alltid en mulighet for at en stormakt kunne besette et strategisk viktig område, som ikke var forsvart eller som de mente å ha krav på, uten at det førte til verdenskrig. Lange beskylte ikke noen av sidene for den «Kalde krigen», men fremstilte det som et ledd i sammenbruddet av de tidligere fiendestatene. Spenningene var en dragkamp om å fylle det maktpolitiske tomrommet etter krigen. Med så sterke spenninger mellom stormaktene var det fare for at et militært vakuum i Europa ville medføre fare for krig. Regjeringens oppgave var å hindre at Norge representerte et slikt vakuum, sa Lange.²⁸⁹

Lange hadde helt siden han tiltrådte stillingen som utenriksminister understreket det nære forholdet mellom de skandinaviske landene. Et tett skandinavisk samarbeid var blitt en tradisjon i internasjonalt samarbeid, og det ble ansett som en moralsk og politisk styrke at de skandinaviske landene stod sammen. Allerede den 8. april kunne Lange si at regjeringen la vekt på at de skandinaviske landene fant fram til en felles utenrikspolitikk: «Vi har ment at det skal tungtveiende grunner til før vi velger en linje som kan føre oss bort fra Danmark og Sverige eller fra en av dem.»²⁹⁰ Likevel lot han stortingsrepresentantene vite at de «militærpolitiske problemene» og «sikkerhetsproblemene» hvert enkelt av de tre skandinaviske landene sto overfor ikke var identiske, og at dette skapte vanskeligheter for å nå fram til en felles linje. Videre sa Lange:

²⁸⁹ UUKK. 08.04.1948.

²⁹⁰ Lukket møte i Stortinget. 08.04.1948.

Hvis det er mulig å få sikkerhet for at vi ikke vil bli stående alene om vi mot formodning skulle bli utsatt for aggresjon, uten at vi gjennom tilslutning til vest-pakten binder oss til å bli automatisk trukket inn i enhver krig i Vest-Europa, er det den gunstigste løsningen på vårt sikkerhetsproblem, og den som sannsynligvis vil gjøre det minst vanskelig å opprettholde et intimt samarbeid med de andre nordiske landene.²⁹¹

Den beste løsningen for Norges sikkerhet slik Lange så det var et samarbeid mellom de tre skandinaviske landene, med en «direkte tilknytning» til Storbritannia. 11 dager etter, den 19. april, holdt Lange en revidert utgave av det samme foredraget for den offentlige opinionen.

En måned tidligere hadde regjeringen blitt enige om at Lange på Marshallplan-konferansen i Paris, skulle foreslå overfor utenriksminister Bevin en utforming av Bevinplanen for de tre skandinaviske landene, som gikk ut på en tilknytning mellom Storbritannia og Skandinavia.²⁹²

Under samtalen med Bevin fikk Lange vite at han allerede hadde tatt opp Norges stilling med USA og sagt at man måtte vurdere hva de skulle gjøre dersom Sovjetunionens nervekrig mot Norge gikk over til handling. Bevin orienterte så Lange om tre forslag til regionale sikkerhetsordninger, som han også hadde lagt fram for amerikanerne: Den ene var et britisk-fransk-Benelux-system med støtte fra USA. Den andre var et system for sikkerhet i Atlanterhavet fra Spidsbergen til Gibraltar og Azorene, i samsvar med FN-pakten artikkel 51, med USA som deltager. Den tredje var et sikkerhetssystem for Middelhavslandene. Ifølge Bevin hadde han fått et positivt svar fra amerikanerne. Dette var første gang Lange fikk høre om planen om et regionalt samarbeid mellom atlanterhavslanene, men han ga ikke noe klart svar på atlanterhavssystemt. Han svarte imidlertid at det ville være hemninger til stede både i Danmark og Sverige mot et slikt system, og han var usikker på hvordan den norske arbeiderbevegelsen ville reagere. Arbeiderbevegelsens skepsis til USA gjorde det nødvendig at man ikke førte en politikk som sluttet opp om USA som var rettet mot Sovjetunionen, sa Lange.²⁹³ Den siste løsningen for Norge kunne ifølge Bevin være at Storbritannia og USA ga en garanti, for så å overlate til Norge og de øvrige skandinaviske landene å avvise et eventuelt paktilbud fra Sovjetunionen. I løpet av samtalen sa Bevin til Lange at «we were just in time to save the world from war or further troubles, provided we stuck together».²⁹⁴ Ifølge notatet

²⁹¹ Lukket møte i Stortinget. 08.04.1948.

²⁹² Njølstad 2008: 334.

²⁹³ UD. 25.2/63. Samtale mellom Bevin og Lange. 15.03.1948.

²⁹⁴ UD. 25.2/63. Samtale mellom Bevin og Lange. 15.03.1948.

svarte ikke Lange direkte på dette, men for en som helt siden ungdomsårene hadde holdt fram solidaritets mellom nasjonene, måtte det være gi et inntrykk.

Som tidligere forskning har pekt på fikk Lange under samtale sine i Paris nye perspektiver.²⁹⁵ Fra å forsøke å skaffe seg sikkerhet om at Norge ikke stod alene, dersom et paktilbud med Sovjetunionen ble en realitet, til at det ble framsatt ideer med mer langsiktig og faste ordninger, og muligheter for deltakelse i en atlantisk sikkerhetspakt med USA som den dominerende stormakten. På en tid da begrepet «kald krig» begynte å feste seg, må Lange ha vært inne på tanken om hvordan Norge burde stille seg med en eventuelt nordatlantisk sammenslutning på den ene side, og østblokken på den andre siden.

Felles skandinavisk nøytralitet?

Overfor har vi sett at Lange var opptatt av at de skandinaviske landene holdt sammen. Den 3.mai 1948 kom den svenske utenriksminister Undén ens ærend for å møte Lange. Like etter ble Hauge, Gerhardsen og Torp innkalt. Undén ville vite om den norske regjeringen ønsket å undersøke mulighetene for et skandinavisk forsvarsforbund. Forutsetningene for et slikt forbund fra svensk hold var å sikre skandinavisk nøytralitet. Lange hadde til dette svart, med senere støtte av Hauge og Gerhardsen, at det var ønskelig med en slik utredning, men på et fritt grunnlag.²⁹⁶ Som vi har sett tidligere, var ikke svensk nøytralitet overraskende for Lange. Som et motforslag til det svenske nøytraliteten utarbeidet Lange og Hauge et norsk utkast til mandat for undersøkelsene om et skandinavisk forsvarsforbund. I dette utkastet stod det at et skandinavisk forsvarsforbund måtte bygge på FN-pakten artikkel 52 om retten til å inngå regionale sikkerhetsavtaler.

Noen dager før Undéns besøk i Oslo, understreket Lange overfor stortingsrepresentantene at Sverige, Danmark og Norge var avhengig av forsvarsmateriell utenfra. Han trodde at selv med en betydelig grad av militær opprustning, så ville et skandinavisk forsvarssamarbeid ikke ha tilstrekkelig militær betydning. «Det er derfor jeg ikke kan akseptere den formulering av et nordisk militært samarbeid som nå hr. Friis igjen ga – et nordisk nøytralitetsforbund – hvis nøytralitet skal tas i ubetinget forstand, fordi jeg ikke tror det er realistisk, fordi jeg ikke tror det løser vårt sikkerhetsproblem.»²⁹⁷

²⁹⁵ Skodvin 1971: 106.

²⁹⁶ Spesialkomiteen. 08.05.1948.

²⁹⁷ Møte for lukkede dører i Stortinget. 29.04.1948.

Den 16. juni aksepterte Lange at undersøkelsene om skandinavisk forsvarssamarbeid skulle begrense seg til nøytralitetsalternativet, og at Norge skulle forplikte seg til ikke å påta seg noen forpliktelser utenfor Skandinavia så lenge undersøkelsene pågikk. Betingelsen for at Norge kunne gå med på dette var at forutsetningene om nøytralitet ble holdt hemmelige. Det kunne skape mistillit til vestmaktene dersom de fikk greie på det.²⁹⁸ For Lange var det å skape og opprettholde tilliten med de vestlige statene, helt sentralt for Norges.

Nøytralitet eller solidaritet?

I tiden som fulgte ble utfordringen for Lange og resten av regjeringen å manøvrere så diplomatisk som mulig i Skandinavia og overfor Storbritannia og USA, og overfor ulike deler av både arbeiderbevegelsen og andre deler av den norske opinionen. Følgende posisjoner skulle bli vurdert: for det første om det var muligheter for et å opprette et skandinavisk forsvarsforbund, for det andre hvordan de vestlige landene stilte seg til et slikt forbund og om det var muligheter for kjøp av forsvarsmateriell fra vestmaktene, i første rekke USA. Den 11. juni 1948 ble rammene for amerikansk deltagelse i et regionalt forsvarssamarbeid formulert og vedtatt gjennom Vandenberg-resolusjonen. Her ble prinsippet om gjensidig forpliktelse slått fast, det ville si at amerikanerne ikke ensidig skulle forsvare andre land, men at deltagerlandene måtte bidra til forsvaret av USA. For Lange og regjeringen brakte det opp spørsmålet om norsk medlemskap i det nordatlantiske forsvarssamarbeidet var en forutsetning for at Norge kunne kjøpe forsvarsmateriell fra USA. Med Vanderberg-resolusjonen ble det slått fast at det var vanskelig for Norge å kjøpe forsvarsmateriell på gunstig vilkår uten å være tilknyttet Vanderberg-resolusjonen. For Lange måte da spørsmålet bli om et skandinavisk forsvarsforbund med politisk og militær støtte fra vestmaktene måtte komme inn under Vanderberg-resolusjonen.

Den norske regjeringen fulgte to spor fra sommeren 1948 og frem til nyåret 1949. Gjennom en fellesskandinavisk forsvarskomiteé ble et frittstående skandinavisk forsvarsforbund undersøkt. I tillegg holdt utenriksministeren seg orientert om de nordatlantiske forsvarsforhandlingene.²⁹⁹

²⁹⁸ Sverdrup 1996: 309.

²⁹⁹ Eriksen 1972: 86.

Forsvarsministerens innspill

Når Lange vurdering av et mulig nordatlantisk forsvarssamarbeid endret seg kan det også forklares med påvirkning med påvirkning fra regjeringen, særlig forsvarsministeren. Jens Christian Hauge var en av Langes viktigste kollegaer, det kan ha vært med på å styrke Lange i hans måte å tenke på om dette. Hauge skrev til Einar Gerhardsen den 7. september 1948, følgende tanker:

Jeg kan for mitt vedkommende ikke være i tvil om at mulighetene for et virkelig fredsoppgjør stiger i samme mon som Vest-europa gjenvinner sin styrke økonomisk, sosialt, politisk og militært. Et fattig, kraftløst og uordnet Europa innebærer muligheter for framstöt, forlenger spenningstilstanden og innebærer krigsrisiko. Samhold og solidaritet mellom land som kan danne naturlige grupper og mellom grupper er for det første vesentlig for å gi noen styrke i den nåværende svakhetstilstand og avverge at land eller grupper av land blir tatt enkeltvis og etter hvert, for det annet for at selve gjenreisningen skal føre fram. Å stille seg nøytral, å isolere seg, enten som land eller gruppe, kan bare svekke den konstruktive og avvergende fredspolitik, som er i alles interesse. Det er i virkeligheten både usolidarisk og selvbedragerisk. Når svenske mener at et nøytralt Norden er et bidrag til en avvergende politikk har de et for snevert perspektiv, når de hevder at vi ikke må forspille noen mulighet for å holde oss utenfor, ser de bort fra det avgjørende avvergelseshensyn, og bryter med et solidaritetsprinsipp, som er alles, også Sveriges interesse. Vi kan helle ikke glemme et øyeblikk at faren for å bli tatt isolert er der.³⁰⁰

Som Hauge formulerte det, var det ikke fra de skandinaviske landene eller andre hold kommet noen forslag til en tilknytning mellom en regional avtale i Skandinavia og det vestlige sikkerhetssystemet. Norske myndigheter hadde ikke mer enn rykter om USA og Storbritannia planer. Fra USA tydet det på at et forslag i Norden kunne komme over nyttår, skrev Hauge, men syntes ikke det var klokt av Norge å vente på et forslag fra USA, fordi det kunne føre til at valgmulighetene ble mindre og unødvendig vanskelig. Videre skrev han at det måtte være mulig å knytte en regional avtale til FN, «Jeg tror nesten at en fullbyrdet kjensgjerning i denne retning ville kunne innebære noen beskyttelse mot å bli stillet overfor valgmuligheter som vi i øyeblikke anser som vanskelige. En tilknytning til FN måtte være et minimumskrav for et skandinavisk forsvarssamarbeid. Dersom ikke Sverige var ikke med på dette betydde det at de

³⁰⁰ UD. 38.3.3. Brev fra Hauge til Gerhardsen. 07.09.1948.

overhodet ikke var innstilt på noen annen løsning en «absolutt nøytralitetsforbund». «vi må da erkjenne og gi uttrykk for at en regional ordning på dette grunnlag er umulig sett fra norsk sikkerhetssynspunkter og norsk oppfatning av utenrikspolitikk.» Deretter skrev han at dersom dette ble splittet Norge og Sverige, ble det ikke vanskelig å få legitimitet fra den norske opinionen, «det betyr jo da i realiteten at svenske setter sin nøytralitetspolitikk over De forente nasjoner og dets sikkerhetssystem».³⁰¹ Hauge mente derfor det var uklokt at man hadde trukket betingelsen om en regional tilknytning til FN. «Halvard var opp hos meg før han reiste og jeg gjorde da gjeldende en del av disse synspunktene for ham, og rådet ham til å føre tilknytning til De forente nasjoners pakt inn i igjen i diskusjonen.»³⁰² Der er altså tydelig Hauge og Lange stod i tett forbindelse når det gjaldt forståelse av andre initiativer og vurdere muligheter og risiko ved dem.³⁰³

Dette bidro til å skjerpe den norske posisjonen og Langes tilnærming til svenskene. Under utenriksministermøtet i Stockholm fikk han gjennomslag for at det undersøkelsene ble iverksatt på tross av ulike syn i sikkerhetspolitiske spørsmål. I tillegg ble det bestemt at undersøkelsene skulle klargjøre hvilke konsekvenser det ville få dersom et skandinavisk forsvarsforbund hadde karakter av et regionalt forbund i overenstemmelse med FN-pakten.³⁰⁴

Blant historikere har det vært diskutert om de skandinaviske forsvarsforhandlingene var et spill for galleriet. Det har blitt stilt spørsmål om undersøkelsesprosess for et skandinavisk forsvarsforbund måtte gjennomføres for å tilfredsstille de i arbeiderbevegelsen som helst så et samlet Skandinavia, men uten at det var forventinger eller reelle ønsker om å finne en felles politikk?³⁰⁵ Undersøkelsene fikk bred støtte i Arbeiderpartiet, men Lange og regjeringen så også andre fordeler ved et skandinavisk samarbeid. I sine samtaler med vestlige stormakter la Lange vekt at et militært samarbeid med Sverige betydde et vesentlig bidrag til forsvaret av Skandinavia, så vel som den følelsesmessige betydning da ga ved at de skandinaviske landene stod sammen. I det militære perspektivet ble Danmark imidlertid vurdert som en belastning, det hadde derimot en betydning i politisk sammenheng. At de tre skandinaviske landene holdt sammen, som et geografisk område med sosialdemokratiske verdier, ble ansett som viktig.³⁰⁶ Eriksen skriver at Langes intellektuelle trang til å klare gjøre fakta, var en av grunnene for at

³⁰¹ Ibid.

³⁰² Ibid.

³⁰³ Olav Njølstad har utnyttet denne kilden, men har imidlertid ikke valgt å legge vekt på den første delen av brevet. Njølstad 2008: 413

³⁰⁴ Njølstad 2008: 414.

³⁰⁵ Se debatten mellom Geir Lundestad 1977, og Knut E. Eriksen 1977.

³⁰⁶ Eriksen 1972: 87.

den grundige prosedyren for et skandinavisk forsvarsforbund.³⁰⁷ For Lange var nok det viktigste med undersøkelse at det ga muligheter for at Sverige dreide vekk fra nøytralitetsstandpunktet. I samtalen med den amerikanske utenriksministeren sa Lange at han ikke var sikker på om undersøkelsene ville bidra til at Sverige oppga sitt nøytralitetsstandpunkt. Videre sa han at

jeg anså det imidlertid ikke for utelukket at en nettopp gjennom en diskusjon av de konkrete problemer kunne få overbevist svenskene om at selv en vidtgående samordning av de nordiske lands forsvarsressurser likevel ville etterlate betydelige huller som måtte fylles fra kilder utenfor Norden.³⁰⁸

I tillegg understrekte Lange det var et viktig hensyn overfor den norske opinionen, at det var klarhet om Sveriges nøytralitet. Dersom Sverige opprettholdt nøytraliteten, var et skandinavisk forsvarsforbund «umulig å akseptere».³⁰⁹

Dette håpet dreide Lange mer og mer vekk fra, jo mer han snakket med den svenske utenriksministeren. I løpet av oppholdet på FNs Generalforsamling i Paris, uttrykte Lange bitter over at den svenske utenriksministeren hold fast på nøytralitetsstandpunktet som en betingelse for et skandinavisk forsvarssamarbeid: «jeg [...] kan [ikke] skjønne det har noe videre hensikt å gå i gang med den felles-nordiske utredningen. På meg virker det som et brudd på forutsetningene vi var enige om i Stockholm for 14 dager siden,» skrev Lange hjem til sin kone.³¹⁰

I slutten av november ba Lange om en samtale med utenriksministerne Undén og Rasmussen for å diskutere det skandinaviske sikkerhetsproblemet og deres holdninger til et eventuelt nordatlantisk samarbeid.³¹¹ For de to utenriksministerne la Lange fram de amerikanske tankene om at militær hjelpen kun ble gitt til de landene som var villige til å inngå i et omfattende gjensidig forsvarssamarbeid. Utenriksminister Undéns tilsvarende var at det var rene «äventyrspolitik» å binde seg til et militært samarbeid med USA, som gjorde det klart at USAs forsvarsgrens gikk øst for Norge. En slik politikk, ville ifølge Undén, virke provoserende overfor russerne, og føre russisk krigsforberedende planer så tidlig som mulig i

³⁰⁷ Eriksen 1972: 165.

³⁰⁸ UD. 38.3.3. Lange i samtale med utenriksminister Marshall. 29.09.1948.

³⁰⁹ UD. 38.3.3. Lange i samtale med utenriksminister Marshall. 29.09.1948.

³¹⁰ NNI. HL-arkiv. Brev fra Lange til sin kone Åse Lange. 26.09.1948.

³¹¹ De følgende bygger på Langes referat fra samtalen med den svenske og den danske utenriksministeren. UD. 25.2/72. 25.11.1948. notert 26.11.1948.

en eventuell krig for å sikre seg det norske området. Han antok at det ikke lot seg gjør å få garantier for at man fikk hjelp til å hindre en okkupasjon. «Det eneste sikre man ville oppnå var at man ville få anledning til å gå under i en heroisk kamp.» Dette var ikke Sverige villige til å risikere. Ifølge Lange oppfattet Undén det slik «at vi bygger hele vår politikk på risikoen for et isolert angrep fra russisk side», en slik risiko forelå ikke for Sverige.

Lange mente at det var riktig å regne med et isolert russisk angrep på Norge, og at denne risikoen økte hvis det ikke ble gjort klart at et angrep på Norge ville utløse en «storkrig». «Vi så det nettopp som et ledd i en nøktern sikkerhetspolitikk, at det ble klart at vestmaktens militære grense gikk øst for vårt land.» Han understrekte at Norge hadde indisier for at Sovjetunionen allerede planla å sikre seg norsk område. Man måtte regne med at Sovjetunionens sikkerhetspolitikk gikk ut på å hindre at amerikanerne var i Nord-Norge. Samtidig antok Lange at det var en russisk offensiv strategi å ha herredømme over de vestnorske fjordene for ubåt-baser, og over Sola som flybase for angrep på Storbritannia. Han mente også at dette var amerikanernes og britenes oppfatning. Det var imidlertid ikke etter norske planer, sa Lange, at fremmede militærstyrker hadde baser på norsk territorium i fredstid.

Undén og Lange hadde ulike oppfatninger av stormaktene i øst og vest. Etter Undéns oppfatning ville de skandinaviske landenes innmeldelse i et nordatlantisk forsvarssamarbeid provosere russerne og øke risikoen for krig. Samtidig var han overbevist om at de vestlige stormaktene ville hjelpe de skandinaviske landene, uavhengig av om de skandinaviske landene førte en nøytralitetspolitikk. Lange oppfattet på sin side at et nordatlantisk forsvarssamarbeid ville redusere krigsfaren, noe han understreket overfor Undén.

Kort tid etter det skandinaviske møtet i København, redegjorde Lange for forhandlingsgangen og resultatet i Stortinget. Her understrekte han det han mente var det sentrale problemet man nå stod overfor. Et nøytralt forsvarsforbund, med eventuelle våpenleveranser, men videre tilknytning til de vestlig landenes forsøk på å skape en «solidaritet mot faren for aggresjon», kunne ikke Norge være med på. Et minimum av innrømmelse var at de skandinaviske landene ikke hadde paktmessig forbindelse, men det måtte være realitetsdrøftninger med vestmaktene om grunnleggende sikkerhetsspørsmål: «Vi måtte drøfte disse problemene som delproblemer innenfor den vestlige demokratiske verdens samlende freds- og sikkerhetsproblemer.»³¹²

³¹² St. tid. 03.02.1949. s. 175.

Den sikkerhetspolitiske debatten og standpunkt for et sikkerhetspolitisk samarbeid med vestmaktene var også en personlig påkjenning for Lange. Etter at stortinget hadde tatt standpunkt til Atlanterhavspakten, skrev yngstebroren, August Lange, at Halvard hadde forlatt arven fra faren, Christian L. Lange.³¹³ Dette sa ikke Lange seg enig i. Han syntes det var synd at de ikke var enig. Han konkluderte nøkternt med, at meningsforskjellene mellom ham og broren handlet om ulike vurderinger av den internasjonale situasjonen. I tillegg understrekte Lange at dersom han ikke var sikker «på at den politikken vi fører (den er nemlig ikke min «personlige politikk») på lengere sikt vil bidra til å skape avspenning og fred i verden, ville jeg ikke vært talsmann for den».³¹⁴ Historiker Øyvind Tønnesson konkluderer med at Christian L. Lange i siste instans anså makt som et nødvendig middel for å hindre krig, og det var de anglosaksiske stormaktene som måtte mobiliseres.³¹⁵

Tilnærming til arbeiderbevegelsen

Da Lange tok ordet på Arbeiderpartiets landsmøte skulle han argumentere for et regionalt sikkerhetspolitiske samarbeid med de nordatlantiske landene. Dette gjorde han ved å redegjøre for sitt syn på den internasjonale utviklingen siden krigens slutt, der han understrekte de trekkene ved det internasjonale bilde som vi tidligere har sett. Det var ikke noe ønske om å fremstille russerne som «busemennene i internasjonal politikk, eller å hevde at de bærer ansvaret for at samarbeidet så fort røk i stykker et[t]er krigen.»³¹⁶ Det var begått alvorlig feil også av vestmaktene. Russerne kunne ha gode grunner for sin mistenksomhet overfor de vestlige stormaktene. Helt siden den russiske revolusjonen i 1917 hadde Russland basert sin politikk på sikkerhet mot angrep. «De kommunistiske lederne i Russland glemmer ikke sine smertelige erfaringer om stormaktenes holdninger under borgerkrigen og i mellomkrigstidens frem til München-forliket,» påpekte Lange. Han fortsatt med å si at Norge heller aldri ville glemme Russlands innsats under krigen og frigjøring av Nord-Norge. Det siste var en holdning fra russisk hold som var i fullt samsvar med en «mange-hundre-årige gode granneforholdet mellom nordmenn og russerne.» Men, «all vilje til objektivitet kan en likevel ikke se bort fra at den russiske diplomatiske og politiske offensiven i Øst-Europa har vært en av de viktigste årsakene til at de internasjonale motsetningene etter krigen har blitt så tilspisset som de er i dag.»³¹⁷ Deretter la han hovedansvaret for at FN var maktesløst i alle de

³¹³ NNI. Brev fra August Lange til Halvard Lange. 04.03.1949.

³¹⁴ NNI. Brev fra Halvard Lange til August Lange. 09.03.1949.

³¹⁵ Tønnesson 2013: 388.

³¹⁶ DNAs landsmøteprotokoller. 1949. 120.

³¹⁷ DNAs landsmøteprotokoller. 1949. s. 120.

sentrale spørsmålene, på Sovjetunionen. «I Sikkerhetsrådet har de brukt sitt veto oftere enn alle de andre stormaktene til sammen, og de har avslått å være med på noen effektiv avtale om å innskrenke bruken av vetoet. Det var russerne som først gjorde debattene i F.N.s generalforsamling til ledd i propaganda-krig. Deres opptreden har om og om igjen i viktige saker sterkt nærmet seg obstruksjon. De har flere ganger nektet å bøye seg for vedtak i generalforsamlingen, og boykottet organer som har vært opprettet med tilslutning av et overveldende flertall av medlemstatene.»³¹⁸ «Fordi russerne og de andre slaviske landenes representanter så ensidig har brukt F.N.s hovedforsamling som propaganda-forum, har de etter hvert i en viss monn drevet de vestlige demokratiene til å svare med samme mynt.»

På arbeiderbevegelsens landsmøte understreket Lange at man var kommet fram til det paradokset at USA, som tradisjonelt ble oppfattet som «privatkapitalismens høyborg», bidro til en økonomisk planlegging i Europa som falt sammen med sosialismens prinsipielle syn.³¹⁹ Til tross for at president Trumans program på det internasjonale, økonomiske og sosiale området fremdeles viste ulikhetene mellom Norge og USA, slo USA inn på veier for å skape sosial rettferdighet og trygghet de skandinaviske landene fulgte, påpekte han, og «de har den samme primære interesse i å føre en politikk som trygge freden».³²⁰ Vi har sett at Lange hadde en tendens til å vise skepsis til USA og dets utenrikspolitikk. Ikke minst USAs økonomiske syn, som vanskelig lot seg forene med hans sosialdemokratiske preferanser. Mot slutten av sitt liv kunne Lange fortelle følgende: «I politikken verden må man velge det som er nærmest det ideale mål. Særlig i utenrikspolitikk og i en verden full av spenning står valget mellom forskjellige former og grader av risiko».³²¹

Det var ikke på spørsmål om forsvarsmateriell fra vestmaktene at de skandinaviske forhandlingene strandet, men på ulike utenrikspolitiske vurderinger mellom de skandinaviske landene, sa Lange. «Det norske synet var og er, at vi best kan yte vårt bidrag til stabilisering i vår verdensdel og dermed til fred i verden, på grunnlag av solidaritet mellom de demokratiske folk og et solidarisk regionalt samarbeid innenfor et område som er stort nok til å representere en viktig maktfaktor».³²²

³¹⁸ Ibid. s. 121.

³¹⁹ DNAs landsmøteprotokoller. 1949. s. 123.

³²⁰ Ibid. s. 132.

³²¹ NB. *Arbeiderbladet*. 05.07.1969.

³²² DNAs landsmøteprotokoller. 1949.

Så spent som den internasjonale situasjonen var på det nåværende tidspunktet, kunne ikke Norge representere et maktpolitisk tomrom. Dette ville øke risikoen for Norge, så vel som hele den internasjonale situasjonen «og virker derfor *mot* det som er hovedformålet for all vår politikk på det internasjonale området».³²³ Det kunne ikke være noen til om at Norge hadde vilje til å forsvare frihet, uavhengighet og fred.

Norge i Sikkerhetsrådet?

I løpet av høsten 1948 ble det reist spørsmål fra USA og Storbritannia om Norge kunne tenke seg å stille til valg til en plass i FNs Sikkerhetsråd. Den 4. september 1948, Lange informerte spesialkomiteen om denne henvendelsen, og at regjeringen hadde vurdert akseptere. Vi skal i det følgende se hvordan utenriksminister presenterte og argumenterte for norsk deltagelse i FNs Sikkerhetsråd. I det sammenhengen skal vi også se hvordan han møtte motforestillingene fra høyres stortingsrepresentant C.J. Hambro.

Lange begynte med å presentere bakgrunnen for henvendelsen om et norsk kandidatur til Sikkerhetsrådet. Han understrekte at de vestlige stormaktene ønsket at plassen skulle gå til et vesteuropeisk land. Selv mente han at årsaken var at flere vesteuropeiske land snart fikk medlemskap i FN, han nevnt Italia, Irland og Portugal. Lange trakk fram tre grunner for at Norge akseptere. Den første, og den viktigste slik Lange så det, var i overenstemmelse med de Norges forpliktelser i FN. For det andre kunne det bli en stor belastning for Norges forhold til andre vestlige land dersom Norge ble stående med ansvaret for at plassen i Sikkerhetsrådet gikk tapt for Vest-Europa. For det tredje hadde Norge muligheter til å gjøre nytte for seg i Sikkerhetsrådet. Han understrekte at Norges stemmegivning i Sikkerhetsrådet ville falle sammen med vestmaktenes. Det kom derfor til å understreke hvor Norge stod i internasjonalt spørsmål, enn det hittil var blitt gjort. Lange mente imidlertid at en plass i Sikkerhetsrådet gjorde det mulig for å formulere standpunkter på en måte som ikke virket utfordrende og ikke tilspisset motsetningene, eller skapte en atmosfære som ble vanskelig. Hvis man grep inn på et tidlig stadium i forhandlingsprosessen, kunne Norge bidra med å gjøre formuleringene mer saklig og mindre propagandistiske.³²⁴

Deretter gikk Lange over til å presentere sine betenkeligheter. For det første lå Norge i en vanskelig geografisk stilling. For det andre hadde man «et svevende internasjonalt spørsmål», nemlig Svalbard, som stilt Norge i en vanskelig posisjon. For det tredje kunne det reises tvil

³²³ Ibid. s. 131.

³²⁴ SA. Spesialkomiteen. 04.09.1948.

om Norge fylte FN-paktens krav til medlemmene av Sikkerhetsrådet om at de skulle kunne yte et bidrag til freden og sikkerheten i verden. Som et lite land hadde ikke Norge et stort selvstendig utenrikspolitisk apparat, noe han mente var ønskelig. Han trodde imidlertid at FNs sekretariat ville fylle denne oppgaven, og at man dermed fikk materiale til å utfylle oppgaven. Hambro betonet på sin side betenkeligheten i større grad enn utenriksministeren.³²⁵ En plass i Sikkerhetsrådet betydde at Norge ble utnyttet som brikke i spillet mellom stormaktene. Han understrekte at han ikke hadde tillit til amerikansk eller britisk utenrikspolitikk. «er Norge villig til og har det evnen til å føre en prinsipp-politikk i De Forente Nasjoner?» spurte Hambro retorisk. Videre sa han: «Hvis vi hadde evnen til å føre de store prinsippers tale og var villige til å ta risikoen ved det, er jeg enig i at det ville vært i tråd med det Norge har søkt å hevde internasjonalt.» Med Norges utsatte stilling hadde han vanskeligheter for å tro at det var mulig. Dessuten hadde hans store betenkeligheter til hele FNs som en internasjonal organisasjon. Når det kom til Vest-Europas posisjon, påpekte han at vesteuropa ikke representerte en maktfaktor. Det kunne derfor være naturlig hvis India fikk plassen, han bemerket at den internasjonale utviklingen førte makten bort fra Europa og til andre verdensdeler. Denne utviklingen kunne de små europeiske statene ikke kjempe imot. Han konkluderte med at Norge ikke hadde noe å vinne, men muligens en del å tape på å innta en posisjon i Sikkerhetsrådet.

Langes svarte Hambro følgende: «jeg tror at sier vi idag nei, dette vil og kan vi ikke påta oss, vil det meget lett bli fortolket dithen at vel, nu er vi på vei inn i isolasjon igjen.»³²⁶

Henvendelsen om norsk plass i Sikkerhetsrådet, kom på et tidspunkt da Lange og regjeringen var opptatt en sikkerhetspolitisk løsning for Norge. Det er tydelig at Lange tenkte at norsk holdning i dette spørsmålet kunne ha betydning for hvordan man ble oppfattet, og hvilke virkninger de kunne gi på de forhandlingene som han viste kom til å komme. En posisjon i Sikkerhetsrådet ville i hvert fall ikke isolere Norge. Han var derimot enig i Hambros argument om at Vest-Europa ikke var en betydelig maktfaktor, men pekte på forskjellen mellom økonomisk og militær makt på den ene side og moralsk og kulturelt på den andre, det siste representerte Vest-Europa, sa Lange. Videre understrekte han man ikke kunne slå seg til ro med denne erkjennelsen «og så å si være defaitistiske på Vesteuropas vegne og si at nå får India ta plassen». Norge måtte se det som sin oppgave, i samarbeid med andre vesteuropeiske

³²⁵ SA. Spesialkomiteen. 04.09.1948.

³²⁶ Ibid.

land, å gi Vest-Europa sin stryke tilbake.³²⁷ Lange argumenterte både som en internasjonalist og realist. På den ene siden tenkte han at et norsk bidrag i Sikkerhetsrådet kunne virke stabiliserende og bidra med en fornuftig stemme i FN. På den andre siden kunne norsk deltagelse øke Norges anseelse og styrke Norges posisjon i internasjonal politikk.

Avslutning

Var undertegnelsen av Atlanterhavspakten et vendepunkt i Langes utenrikspolitisk tenkning, eller var det et uttrykk for en gradvis dreining i hans tenkning som hadde startet lenge før? Norges sikkerhetsproblemer rommet to sentrale spørsmål, som mer eller mindre var knyttet tett sammen. Det ene var at Norge ikke kunne bli militært sterkt nok til å avskrekke et angrep eller føre en forsvarskrig, alene. Det andre var at Norge var avhengig av tilførsel av våpenmaterieell utenfra, til en effektiv og billig penge, for at ikke våpenproduksjon skulle gå utover den økonomiske og sosiale gjenreisning av landet. Lange trakk fram krigserfaringene og den tyske okkupasjonen av Norge da han legitimerte sin politikk. Den tyske okkupasjonen av Norge viste at offisiell nøytralitet, ikke var en garanti for å holde Norge utenfor en eventuell krig mellom stormaktene.

Som vi så i kapittel 2 støttet ikke Lange regjeringens nøytralitetsstandpunkt på 30-tallet. Den gangen mente han også at det ikke ville være mulig å holde Norge utenfor en eventuell krig mellom stormaktene. Hovedpoenget var imidlertid at den eneste muligheten for å hindre et krigsutbrudd var at statene som ikke ønsket krig måtte stå sammen mot stater som trosset den daværende folkeretten. I dette standpunktet stod han sammen med liberale internasjonalister og sosialistiske internasjonalister.

Jeg har i dette kapittelet pekt på at det er mulig at Lange ikke så noen fullstendig motsetning til norsk deltagelse i FNs kollektive sikkerhetssystem og et forsvarspolitisk samarbeid med de nordatlantiske maktene. Det var en del av hans sikkerhetspolitiske tenkning at Norge, og andre småstater bare kunne finne sikkerhet mot angrep innenfor en bred sammenslutning av makt. Denne tanken holdt han fast ved fra han ble utenriksminister. På den andre siden er det mulig at dette var uttrykk for et forsøk på å legitimere norsk deltagelse i en forsvarsavtale, med det kapitalistiske USA, som i realiteten var rettet mot Sovjetunionen.

³²⁷ Ibid.

Kapittel 5. 1949-1954: Et nordatlantisk samfunn

Etter at Atlanterhavspakten ble underskrevet 4. april 1949, meldte det seg en lang rekke internasjonale kriser og andre utfordringer. Som følger av Koreakrigen ble den relativt løst utformede Atlanterhavspakten til et integrert fellesforsvar under ledelsen av USA. Med både FN- og NATO-medlemskapet ble prosesser og begivenheter i andre deler av verden viktig for den som skulle fremme norske interesser og verdier overfor allierte og mulige fiender i «verdenssamfunnet». Det meldte seg en omfattende internasjonalisering i disse årene. Dette brakte nye dilemmaer frem. Samlingsbestrebelse i Norden og Europa gjorde seg gjeldene, så vel som at Atlanterhavspakten utviklet seg til en omfattende forsvarsorganisasjon: NATO.³²⁸ Avkoloniseringen gjorde det nødvendig å forholde seg til utviklingen i flere av NATO-alliertes tidligere kolonier. Krigen i Korea ble også en norsk sak. Lange måtte føre norsk utenrikspolitikk i en rekke overlappende perspektiver, og noen av dem kan altså sies å bli utviklet i denne perioden.

Foreliggende historiefaglige framstillinger har særlig vært opptatt av hvordan den Norges har vurdert og tilpasset seg amerikansk dominerte NATO. I tillegg har fokuset vært hvordan Norge har balansert mellom å sikre norske interesser, samtidig ivareta visse grader av selvbestemmelsesrett. Det har derfor blitt utviklet et analytisk grep som karakteriserer og fanger opp denne balansen med begrepene, integrasjon og avskjerming. På den andre siden har det blitt utviklet begreper som karakteriserer balansen mellom opprustning og forsøk på avspenning, med begrepene avskrekking og beroligelse.³²⁹ I et slikt perspektiv faller Lange vurderinger og perspektiver inn under begrepet integrasjon på den ene siden, og avskrekking på den andre.

I dette kapittelet følger vi Lange fra utbruddet av Koreakrigen. Vi skal se hvordan han reagerte på og oppfattet utbruddet av krigen. Deretter skal vi se hvordan han forholdt seg til det vesttyske problemkomplekset og Vest-Europas utvikling som pekte mot europeisk integrasjon. For det tredje skal vi se at Lange forsøkte å utvikle og virkeliggjøre ideen om et nordatlantisk samfunn. Her stiller jeg spørsmål om hvilke muligheter og begrensinger han tenkte seg innenfor det nordatlantiske samarbeidet. Er det mulig å si at Lange satte sitt eget preg på noen av disse sakene og den internasjonale utviklingen, eller drev han primært med

³²⁸ Eriksen og Pharo 1997:

³²⁹ Eriksen og Pharo 1994: 7. Se f.eks. Eriksen og Pharo 1997, som bruker dette analytiske grepet aktivt i sin fremstilling av norsk utenrikspolitikk i årene fra 1949 til 1965.

«realistisk» tilpasning? Til slutt skal jeg diskutere Langes forståelse av FN som en internasjonal ressurs og verdi, og hvordan og hvorfor var FN viktig.

Krigen i Korea – global kald krig

Fra sommeren 1950 var det utviklingen av Koreakrigen som dominerte det internasjonale bilde. Den 25. juni 1950 ble Koreakrigen utløst. I den vestlige verden var hovedtolkningen av det nordkoreanske angrepet, at den kommunistiske blokken var villige til å bruke militærmakt i sin ekspansjonspolitik. ³³⁰ Det kommunist styrte Nord-Korea hadde angrepet Sør-Korea som fikk militær støtte fra USA. Situasjonen ble oppfattet som svært dramatisk for den norske regjeringen. Norge sluttet seg til den amerikanske FN-resolusjonen som tilsa at det nordkoreanske angrepet var et folkerettslig brudd. FN, under amerikansk ledelse, skulle forsvar Sør-Korea. I det følgende skal vi se hvordan Lange i Stortinget og stortingets utenriks- og konstitusjonskomité stilte seg til utviklingen i Koreakrigen, med særlig henblikk på hans forståelse av maktanvendelse i internasjonale konfliktspørsmål.

I redegjørelsen i Stortinget, høsten 1950, sammenlignet utenriksminister Lange Koreakrigen med Italias angrep på Etiopia i 1935. Han understreket imidlertid at denne gangen hadde virkningen av en angrepshandling blitt en annen. Angrepet på Etiopia ble bare møtt med «halve forholdsregler» fra Folkeforbundslandene, «denne gang har de frie nasjoner som er samlet i F.N., grepet inn med makt for å stanse angrepet.» ³³¹ Deretter forsvarte han USAs politikk mot kommunistiske kritikk. Siden USA, etter avtale med Sovjetunionen, befrikk Sør-Korea fra Japan og fordi USA fremdeles hadde amerikanske tropper i landet, var det helt naturlig at USA hadde ledelsen i aksjonen mot det nordkoreanske angrepet. Det var derfor en «misforståelse» av kommunister å hevde at USAs aksjon var motivert av stormaktsinteresser og imperialisme: «De forente staters økonomiske interesser i Korea er ubetydelige. Strategisk sett er halvøya for De forente stater en ugunstig posisjon – den grenser jo både til China og til Sovjet-Samveldet», sa Lange. Slik han så det var årsaken til «den sterke folkestemningen» i USA og den amerikanske regjeringens «energiske aksjon» å finne i den amerikanske idealismen, i tillegg til at nordkoreanske angrepet var en trussel mot USA og «de andre frie lands» sikkerhet. «Var det ikke blitt reagert mot overfallet i Korea, ville veien ligget åpen for diktaturstatene til etter hvert å undergrave den frie verdens forsvarskraft og til slutt tvinge den

³³⁰ Eriksen og Pharo 1997: 36.

³³¹ St. tid. 22.09.1950. s. 1970.

til å ta krigen på de verst mulig betingelser.»³³² FNs inngripen i Koreakrigen var ifølge Lange den «frie verdens» kamp mot krig som middel til å løse internasjonale tvistesporsmål.

Med sin redegjørelse møtte Lange kritikken fra den kommunistiske blokken mot FNs forsvar av Sør-Korea. Samtidig møtte han kritikken fra sosialistiske kretser, som ga uttrykk for at Koreakrigen var en borgerkrig, og dermed ikke en angrepshandling mot en annen stat.

Kort tid etter utbruddet av Koreakrigen, trodde Lange at det ville bli fremmet forslag om at den kommunistiske regjeringen i Kina skulle få representere i FNs Sikkerhetsråd. Dette kom den amerikanske regjeringen til å motsette seg, sa Lange. Det var derfor viktig at Norge arbeidet for at saken ikke ble aktualisert. Norge hadde nemlig anerkjent den kommunistiske regjeringen i Kina, standpunkt for at den skulle bli representert i Sikkerhetsrådet var derfor naturlig. En virkning for et norsk nei til den kommunistiske regjeringens representasjon i Sikkerhetsrådet, kunne bli at man dyttet India fra den demokratiske fronten. At India støttet opp om den demokratiske fronten var spesielt viktig med tanke på eventuell eskalering av en konflikt i Asia. For det andre var et samhold innad i den demokratiske leiren, et annet viktig hensyn, ifølge Lange.³³³

Koreakrigen førte til radikale endringer i NATO. Frykten for at det nordkoreanske angrepet på Sør-Korea skulle lede til et angrep på Vest-Europa, førte til at USA la et massivt opprustningspress på NATOs medlemsland og en utvidelse av Atlanterhavspaktens geografiske område.³³⁴ På NATO-møtet høsten 1950 la USA fram et forslag om vesttysk opprustning. Dette gjorde at Lange over den utvidete utenriks- og konstitusjonskomiteen konkluderte med at det amerikanske målet ikke lenger var å befri Vest-Europa fra et angrep, men å forsvare mot og hindre at Vest-Europa ble angrepet.³³⁵ I det følgende skal vi se hvordan Lange resonerte i det vesttyske problemkomplekset.

Spørsmålet om Tyskland

Koreakrigen akselererte spørsmålet om Forbundsrepublikken Vest-Tyskland deltagelse i forsvaret av Vest-Europa. Dette gjorde at Lange, høsten 1950, måtte ta stilling til en eventuell vesttysk opprustning og hvilken ramme dette eventuell burde skje innenfor. Dette spørsmålet ble imidlertid i samtiden betraktet som ytterst komplisert. Det var bare fem år siden Norge ble

³³² St. tid. 22.09.1950. s. 1970.

³³³ UUKK. 04.09.1950.

³³⁴ Eriksen og Pharo 1997: 29.

³³⁵ UUKK. 04.09.1950.

frigjort fra okkupasjonsmakten Tyskland. For mange ville erfaringer og følelser tale imot en slik løsning. Lange hadde på sin side vært i tysk fangeleir og hadde siden ungdomsårene oppfattet Tyskland og tysk makt som et kjerneproblem. Det er derfor rimelig å anta at han ville være tilbøyelig til å vise motstand eller i det minste skepsis overfor planene om vesttysk opprustning og medlemskap i NATO. Vi skal i de følgende se hvordan han resonerte i dette spørsmålet, da det kom på NATOs dagsorden høsten 1950. Vi skal imidlertid først se hvordan han stilte seg til det tyske spørsmålet *før* utbruddet av Koreakrigen. Det var nemlig talspersoner for en opprustning av Tyskland våren 1950.

I løpet av våren 1950 gikk kontinentale småstater, deriblant Nederland og Belgia inn for Vesttysk opprustning for å styrke Vest-Europas østlige yttergrense. Slike forestillinger vant tilslutning fra norske arbeiderpartifolk, blant annet Haakon Lie og Finn Moe.³³⁶ Lange var på denne tiden imot enhver form for tysk opprustning. Imidlertid gjorde han det klart at Vest-Tyskland burde bli en del av Vest-Europas «familie av demokratiske stater». Vesttysk økonomisk deltagelse i OEEC (Organization for European Economic Cooperation) og politisk deltagelse gjennom Europarådet, var midler til å forebygge en ny tysk nasjonalisme. Samtidig som Lange foreslo å innlemme Vest-Tyskland i det vesteuropeiske økonomiske og politiske samarbeidet, gav han uttrykk for sin lettelse over at USA eller Storbritannia ikke hadde tatt initiativ til vesttysk medlemskap i Atlanterhavspakten og vesttysk opprustning.³³⁷ Da han begrunnet sitt standpunkt i den utvidete utenriks- og konstitusjonskomiteen, sa han at man måtte vurdere vesttysk opprustning ut fra to sammenhenger: for det første kunne vesttysk opprustning rettferdiggjøres ved overhengende trussel om et eventuelt krigsutbrudd. For det andre var det, og i tråd med Langes syn, et spørsmål om en kunne stole på de demokratiske tendensene i Vest-Tyskland. En eventuell remilitarisering kunne svekke sjansen for en demokratisk utvikling i Tyskland:

Der har min vurdering vært den at det ikke er mulig i dag å stole på den demokratiske viljen, på at den er trygt nok forankret, og at det ville være farlig for de tilløp der er i demokratisk retning, hvis en gjennom å tillate en opprustning ga offiserskasten muligheten for å gjenoppta sin tradisjon som stat i staten.³³⁸

³³⁶ Hermansen 1980: 45.

³³⁷ Lange 1952: 41.

³³⁸ UUKK. 09.05.1950.

Som vi så i kapittel to hadde Lange et syn på demokratisk utvikling som noe som kom nedenifra og opp, det var vanskelig å tenke seg at det tyske folk enda var modent for en demokratisk tankegang. Endelig ville selv en begrenset tillatelse til rustningsproduksjon i Ruhr, virke provoserende på og skjerpe den kalde krigen ytterligere.³³⁹ Vesttysk opprustning og deltagelse i Atlanterhavspakten, var utenkelig for Lange våren 1950.

I september 1950 opplyste Lange stortingsrepresentantene om at spørsmålet om vesttysk deltagelse i forsvaret av Vest-Europa ville bli reist på det forestående ministermøtet i NATO. Han hadde vanskeligheter for å tro at det ville bli enighet mellom USA, Storbritannia og Frankrike om remilitarisering av Vest-Tyskland. Dersom det ble tilfellet, skulle han gi uttrykk for Norges skepsis. Og i stedet for fremme ideen om et organisert politi, som kunne møte et eventuelt kuppforsøk i Vest-Tyskland eller invasjonforsøk fra Øst-Tyskland.³⁴⁰

Utviklingen på NATOs ministermøte gikk imidlertid ikke i retning av det Lange så for seg. Politistyrkeløsningen blant de «tre store» var nå forlatt til fordel for opprustning.³⁴¹ På NATOs ministermøte i september 1950 stilte USA som betingelse for å styrke sitt forsvarsbidrag i Vest-Europa at medlemslandene aksepterte vesttysk opprustning.³⁴²

Etter ministermøtet gikk Lange dermed inn for vesttysk opprustning. Til utenrikskomiteen sa Lange at spørsmålet om vesttysk deltagelse, for Norge sin del, ikke var det vanskeligste problemet: «Der vil alt det som trengs av bremsing bli besørget av franskmennene, så vi behøver ikke ta det som noen belastning for oss forsåvidt.»³⁴³ Lange fikk rett i at Frankrike ville sette seg imot vesttysk opprustning innenfor NATO. I oktober 1950 fremmet Frankrike ideen om en «europahær», med tilknytning til Vest-Europas internasjonale politiske organer. Opprustning av Vest-Tyskland var i Langes øyne en «kalkulert risiko». «Når vi er med på å å den» var det på bakgrunn av den «bitre nød», mellom på den ene siden det som ble vurdert som minimum av forsvarsstyrker, på den andre siden det medlemslandene kunne greie uten å «knekke nakken økonomisk». Vest-Europa kom derfor ikke utenom vesttysk deltagelse i forsvaret av Vest-Europa.³⁴⁴ Spørsmålet ble knyttet om til opprettelsen av fellesstyrer i

³³⁹ UUKK. 05.05.1950.

³⁴⁰ UUKK. 11.09.1950.

³⁴¹ Hermansen 1980: 53.

³⁴² Hermansen 1980: 54.

³⁴³ UUKK. 20.09.1950.

³⁴⁴ UUKK. 21.09.1950.

Europa innenfor NATO, og om Vest-Tyskland, i det hele tatt, ville godta å være et «B-mannskap» i NATOs fellesstyrer.³⁴⁵

Han vurderte vesttysk opprustning som en moralsk og strategisk avlastning for USA, som hadde tropper i Korea. «For vår egen del kan det bli av avgjørende betydning for vårt lands og vårt folks eksistens at hjelpen fra Amerika blir stor nok og kommer fort nok,» resonnererte Lange, det var derfor nødvendig å ta hensyn til den amerikanske opinionen, «som er avgjørende for den hjelp vi eventuelt kan komme til å få, selv om våre spesielle erfaringer, og vår – sikkerhet bedre – forståelse av betenkelighetene, gjør at det i og for seg byr oss imot allerede nå, bare fem år etter sist krig, å gå i våpenbrorskap med tyskerne.»³⁴⁶ «Det er amerikanske soldater – hvis ulykken er ute – kanskje kommer til å bære de store byrder, og amerikanernes egen vurdering av situasjonen må derfor tillegges stor vekt,» sa Lange til stortingsrepresentantene.³⁴⁷

Europeisk integrasjon

Ved slutten av 40-tallet og første halvdel av 50-tallet måtte Lange ta stilling til de europeiske kontinentalstatenes og amerikanernes ønske om et tettere vesteuropeisk samarbeid. Andre verdenskrig førte til at mange europeere betraktet nasjonalstatene som en hovedårsak til rivalisering, og dermed krig. Det var derfor ønskelig med et overnasjonalt styringsorgan som ville kontrollere dette. Det var også et sterkt ønske fra USA om en liberalisering av europeisk handel internt og med omverden for å løse Europas dollar-problemer og på lengre sikt stå på selvstendige ben. «Kald skulder mot Vest-Europa» er overskriften Knut E. Eriksen og Helge Ø. Pharo bruker for å karakterisere Norges holdning til USA og de vesteuropeiske bestrebelsene for en tettere økonomisk integrasjon, under overnasjonal myndighet.³⁴⁸

I 1949 holdt Lange foredrag i Council on Foreign Relations, med titteloverskriften *Europeisk samling. Falske håp og realiteter*.³⁴⁹ På dette tidspunktet hadde Europarådet blitt opprettet. Her satt han spørsmålsteget ved de europeiske samlingsbestrebelsene. Vi skal vi se hvordan han resonnererte med hensyn til forestillingen «Europas forente stater». Siden Lange holdt foredraget for et amerikansk publikum, begynte han med å si at de faktorene som trakk de vesteuropeiske statene sammen delte mange fellestrekk med det som knyttet de nord-

³⁴⁵ Ibid.

³⁴⁶ Lukket møte i Stortinget 22.10.1950.

³⁴⁷ Lukket møte i Stortinget 22.10.1950.

³⁴⁸ Eriksen og Pharo 1997: 123.

³⁴⁹ Lange 1952: 132.

amerikanske koloniene sammen. «På samme måte som de amerikanske koloniene måtte hjelpe hverandre for å forsvare sin frihet, må de vest-europeiske land i dag hjelpe hverandre. Og som koloniene måtte den gang, må landene i Vest-Europa i dag hjelpe hverandre med å overvinne alvorlige økonomiske vansker.»³⁵⁰ Utviklingen av produksjonsteknikk og de moderne krigsteknikken var faktorer som gjorde det nødvendig med internasjonalt samarbeid. «Ikke engang Vest-Europa som helhet kan make det. Det er derfor vi har Atlanterhavspakten», understreket Lange allerede i første avsnitt av sitt foredrag.

Europas historie var en historie om suverene nasjonalstater. Samlingen av Tyskland og Italia foregikk i takt med den tekniske og økonomiske utviklingen, men deretter hadde tendensen vært en oppdeling av mindre, selvstendige enheter på det europeiske kontinentet. Den nasjonale uavhengigheten i Øst-Europa foregikk i strid med befolkningens ønsker, og de udemokratiske metodene som ble brukt for å konsolidere Øst-Europa kunne ikke brukes til å danne et vest-europeisk forbund. Endelig var den sterke nasjonalfølelsen i de vest-europeiske landene en hindring for en europeisk integrasjon. Ved siden av disse faktorene fremmet Lange tre økonomiske faktorer som måtte overvinnnes før en eventuell samling av Vest-Europa kunne bli virkeliggjort. Den ene var den store forskjellen i levestandard mellom middelhavslandene og de nord-europeiske landene. Det andre var forskjellen i sosial sikkerhet i Vest-Europa. Og det siste var ulikhetene mellom det statene oppfattet som nødvendige økonomiske målsetninger, og hvordan disse målene skulle oppnås. Disse sosialdemokratiske idealene, gjorde det naturlig for Lange å skille mellom de skandinaviske landene og Storbritannia på den ene siden og de europeiske kontinental statene på den andre. I motsetning til arbeiderregjeringene i Skandinavia og Storbritannias planøkonomi, førte de fleste regjeringene på kontinentet en liberalistisk økonomi, understreket Lange.

Eriksen og Pharo skriver at en slik oppfatning av kontinentet viser at Lange og andre norske politikere og embetsmenn var lite informert om kontinentalstatenes politikk og samfunnsforhold. I tillegg viste Langes resonnement en «betydelig selvgodhet og en forestilling om at den anglo-skandinaviske velferdsmodellen var overlegen og et stykke på vei enestående».³⁵¹ Ifølge Carsten Holbaard var dette en utbredt forestilling blant vesteuropeiske sosialdemokrater. Venstresiden kunne ikke omfavne ideen om økonomisk, politisk og kulturelt samarbeid med kapitalistiske, katolske og til dels reaksjonære stater, som ville hindre

³⁵⁰ Ibid.

³⁵¹ Eriksen og Pharo 1997: 142.

en sosialistisk utvikling. I tillegg så de risikoen ved at Vest-Tyskland kunne bli den dominerende statene i dette samarbeidet.³⁵²

Lange stod fast på at et effektivt samarbeid på det økonomiske, forsvarsmessige og politiske burde ordnes ved at landene tok for seg fellesoppgavene rent praktisk og forsøkte å løse dem en for en. Et overnasjonalt organ kunne eventuelt komme som et resultat av det praktiske regjeringssamarbeidet etter hvert som det utviklet seg.³⁵³

Det tyske problemet ble sett i nær sammenheng med det Europeiske økonomiske spørsmålet. Mange antok at et økonomisk sterkt og forent Europa ville forhindre en ny tysk militarisme.³⁵⁴ Det franske forslaget om å opprette en kull- og stålunion og en europahær var i hovedsak et svar på tysk økonomisk og militær opprustning. Ideen om en europeisk kull- og stålunion ble lansert av den franske utenriksministeren Robert Schuman våren 1950.³⁵⁵ Denne planen skulle sikre fransk produksjonsinteresser mot tysk konkurranse og å hindre at den tyske stålindustrien skulle bli brukt til militærformål rettet mot Frankrike. I dette samarbeidet ble Italia, Beneluxlandene og Storbritannia invitert til å delta, men Storbritannia som avslo tilbudet. De skandinaviske landene ble ikke invitert. Lange anså de franske planene som et positivt skritt mot et fredelig Europa.

I de foregående kapitlene så vi at Lange var opptatt av å styrke Vest-Europas posisjon mellom øst og vest. Det kan derfor virke noe merkelig at han nå var skeptisk til planene om en europeisk integrasjon. Lange argumenterte nå for at Europaideen var en påtvunget prosess, og ikke et virkelig ønske fra en europeisk opinion: «Både Atlanterhavspakten og den Økonomiske samarbeidsorganisasjonene i Paris ble født av den historiske situasjons kategoriske krav om solidaritet på bestemt avgrensede områder. Europarådet derimot har sin opprinnelse i mer generelle, og en er fristet til å si, mer teoretiske overveielser,» sa Lange i en tale høsten 1950.³⁵⁶ Som vi har sett i kapittel 2, holdt Lange på den til dels konservative tanken om at endringer ikke burde bli påtvunget, men at befolkningen måtte overbevises gjennom folkeopplysning. Langes uttalelser om at han ikke var imot prinsippene i

³⁵² Holbraad 2003: 78

³⁵³ Lange 1951: 224. «Norsk utenrikspolitikk oppgaver i dag». Foredrag i Studentersamfunnet i Bergen. 07.09.1951.

³⁵⁴ Milloy 2006: 38.

³⁵⁵ Lange 1952: 194. «Europarådets rolle i internasjonalt samarbeid».

³⁵⁶ Lange 1952: 193-194. «Europarådets rolle i internasjonalt samarbeid. Foredrag i Den Norske Ingeniørforeningen.» 24.11.1950.

Europaideen gir derfor mening i denne sammenhengen. Det ble ikke ført en massiv opplysningsvirksomhet for Europaideen i Norge på denne tiden.

Høsten 1951 var det et regjeringsskifte i Storbritannia fra arbeiderregjering til konservativ regjering med Winston Churchill som statsminister og Anthony Eden som utenriksminister. Lange møtte Eden i FNs årlige generalforsamling samme høst, og kunne skrive følgende til Jens Boyesen «(forøvrig meget hyggelig og oppmuntrende, han var ingen tilhenger av Europa-bevegelsen!)»³⁵⁷

Høsten 1954 antok Lange at London-møtet kunne få den konsekvensen at Norge burde tenke på å melde seg inn i den «nye europeiske klubben». Videre mente Lange at Danmarks holdning til dette spørsmålet ville ha betydning for hvordan reaksjonen ville bli i norsk opinion «ikke minst i vårt eget parti» med tanke på et mulig medlemskap i Vestunionen.³⁵⁸

NATO: alle former for samarbeid

Da Atlanterhavspakten ble opprettet og undertegnet våren 1949 var den først og fremst en atlantisk militærallianse for å avverge aggresjon fra Sovjetunionen. I Stortinget høsten 1951 påpekte Lange ideen om et stadig tettere samarbeid av «det nordatlantiske samfunnet» og understreket at det var «retningsgivende for hele vår utenrikspolitikk».³⁵⁹ I et lukket møte i Stortinget sommeren 1950 definerte Lange begrepet «Atlanterhavssamfunnet». Det omfattet ikke bare de 12 landene innenfor Atlanterhavspakten, men også de land som var medlem av OEEC og USA og Canada.³⁶⁰ Med militærsamarbeidet i Atlanterhavspakten og senere NATO kom ideen om et tettere samarbeid mellom demokratiene i vest. I løpet av 1950-tallet ble det gjort forsøk på å utvide samarbeidet mellom NATOs medlemsland på det ikke-militære området. Særlig, var det den kanadiske utenriksministeren Lester Pearson som stod i spissen for at Atlanterhavspakten burde innebære både politisk og økonomisk samarbeid. Pearson ønsker å virkeliggjøre Atlanterhavspakten artikkel 2, der det stod at:

Partene vil bidra til den videre utviklingen av fredelig og vennskapelig mellomfolkelig forhold ved å styrke sine fire institusjoner, ved å skape bedre forståelse av de grunnsetninger som disse institusjoner bygger på og ved å fremme vilkår for stabilitet

³⁵⁷ UD. HL-arkiv. Da-L0001/0003. Brev fra Lange til Jens Boyesen. 08.11.1951.

³⁵⁸ UD. HL-arkiv. Da-L0002/0003. Brev fra Lange til Oscar Torp. 28.09.1954.

³⁵⁹ St.tid. 31.10.1951. s. 2334.

³⁶⁰ Møte for lukkede dører i Stortinget. 27.06.1950.

og velferd. De vil søke å fjerne konfliktstoff i sine mellomfolkelige økonomiske politikker og vil oppmuntre økonomisk samarbeid seg imellom.

NATOs opprustningsmål, ikke minst etter utbruddet av Koreakrigen, skapte bekymringer blant flere av medlemslandene for at NATO skulle bli en militarisert organisasjon og et redskap for USAs sikkerhet. Denne bekymringen ble en realitet da USA ønsket å utvide NATOs virkeområde ved å knytte ikke-atlantiske stater som Hellas og Tyrkia til alliansen. For å motvirke denne bekymringen blant medlemslandene satte USA Atlanterhavspaktens artikkel 2, på NATOs dagsorden i høsten 1950.³⁶¹ OEEC, var organisasjonen som skulle distribuere Marshallplanen. Det var meningen at Marshallplanen bare skulle vare til sommeren 1952. Spørsmålet var derfor om OEEC raison d'être også ville forsvinne. Dette reiste spørsmålet om en ny vesteuropeisk økonomiske institusjon.³⁶²

På Arbeiderpartiets landsmøte våren 1953 uttrykte Lange selv at et mål for medlemslandene i NATO var å skape et Atlanterhavssamfunn: «Dette betyr et organisert samfunn av frie stater for å beskytte og fremme de idealer de har felles, ikke bare en midlertidig forsvarsallianse.» Videre understreket han at dette målet var nedfelt i Atlanterhavspaktens artikkel 2. «De felles idealer er i første rekke troen på folkestyre, respekt for rettstaten og for individets frihet og for sosial rettferdighet.» Atlanterhavspakten var til for å forsvare den demokratiske livsformer, understreket Lange.³⁶³

Den stadig tettere integreringen av NATO-landene, reiste debatt blant stortingsrepresentantene om norsk suverenitet, både fra den politiske venstresiden og høyresiden.³⁶⁴ Eriksen og Pharo har beskrevet to ulike opposisjonelle grupper i den utvidete utenriks- og konstitusjonskomiteen. På den politiske høyresiden, som de har gitt betegnelsen «nasjonalkonservative», spesielt representert av C.J Hambro, viste motstand og skeptisime til norsk suverenitetstap. Den andre viste seg særlig i Arbeiderpartiets venstrefløy. Lange var enig i prinsippet om at NATO-samarbeidet var et samarbeid mellom suverene stater, og at den endelige avgjørelsen av hvilke forpliktelser hvert enkelt medlemsland skulle påta seg var et spørsmål for stortingsrepresentantene. Hans generelle syn på internasjonalt samarbeid, var

³⁶¹ Milloy 2006: 40.

³⁶² Milloy 2006: 38.

³⁶³ DNAs landsmøteprotokoller. s. 173.

³⁶⁴ Se f.eks. debatten i Møte for lukkede dører i Stortinget. 27.06.1950.

imidlertid at ethvert internasjonalt samarbeid forutsatte viljen til å resonere ut fra medlemslandenes felles interesser, ikke bare Norges.³⁶⁵

I løpet av de første årene av 1950-tallet fikk også stormaktene interesse av Atlanterhavspaktens artikkel 2. Spørsmålet var om artikkel 2 var et svar på de internasjonale problemene den nordatlantiske alliansen stod overfor. Disse spørsmålene var vesttysk gjenreisning og opprustning. For det andre kunne det tjene som en erstatning for Marshallplanen som var planlagt avsluttet i 1952. For det tredje kunne det være en mer attraktiv løsning for Storbritannia, i stedet for en vesteuropeisk integrasjon.³⁶⁶

Lange reflekterte over Atlanterhavspaktens artikkel 2, i utenrikskomiteen våren 1950. Redegjørelsen var i forbindelse med det forestående ministermøtet i NATO høsten 1950. I det følgende skal jeg redegjøre for hvilke refleksjoner Lange gjorde seg rundt spørsmålet om utvidelse av artikkel 2. Det gir nemlig grunnlag til å diskutere hvilke muligheter, eller begrensninger han så i NATO, som en felles demokratisk forsvarsorganisasjon. De fire punktet som medlemskapene skulle samordnes om var konsultasjoner mellom medlemstatene, informasjonsvirksomhet, og økonomisk samarbeid.

Det første spørsmålet gjaldt konsultasjonsspørsmålet mellom NATOs medlemstater. Det er en tradisjonell antagelse at småstater drar fordeler fra politisk konsultasjoner, fordi det åpner for at småstater kan påvirke politiske standpunkt. Ifølge Lange var det en «naturlig interesse» for Norge at stormaktene kun presenterte sine politiske avgjørelser for medlemstatene uten «at vi overhode har fått anledning til å gjøre vår mening gjeldende». Det var likevel noen betenkeligheter ved en slik ordning, ifølge Lange. Hvis medlemslandene forlangte en konsultasjonsrett måtte de være med på å ta et visst medansvar for den politikken som ble sluttresultatet, selv om ikke Norges meninger ble tatt tilstrekkelig hensyn til. «Men den konsekvensen tror jeg allikevel at det er nødvendig å ta for å komme ut av den situasjon som er utilfredsstillende, den at vi ikke får sjanse til å øve den innflytelse vi kan på beslutninger som i høy grad berører oss direkte.»³⁶⁷ Videre sa Lange at han ville forsøke å begrense konsultasjonen og plikten til å bære ansvaret for politikken til de problemfeltene som berørte det nordatlantiske områdets sikkerhet. Det ville ikke være lett å forklare overfor den norske opinionen om Norge kom i en situasjon som av følge av konsultasjonsretten og

³⁶⁵ Møtet for lukkede dører i Stortinget. 27.06.1950.

³⁶⁶ Milloy 2006: 40.

³⁶⁷ UUKK. 05.05.1950.

konsultasjonsplikten, og dermed skulle være nødt til å føre en politikk som ikke var forenlig med norske «synspunkter». Her brukte Lange Vietnam som et eksempel, der stormaktenes politikk kunne komme i konflikt med norske interesser. Lange gjorde det også klart for stortingsrepresentantene at en slik oppdeling av konsultasjonen kunne være utenkelig for noen medlemstater. Det kunne også være at franskmennene f.eks. sa Indo-China var en del av Vest-Europas sikkerhet. Videre sa han at «for hvert skritt vi tar her for å hevde nødvendigheten av at alle får være med å prege politikken, skal vi også være klar over at det fører med seg konsekvenser, det binder i noen grad vår handlefrihet».³⁶⁸

På det neste punktet gjaldt samarbeidet mellom medlemslandenes informasjonsvirksomhet. Her gav Lange også uttrykk for betenkeligheter. For det første var det uten tvil USA som ville sette sitt preg på propagandaoffensiven: «Men i samme utstrekning som vi kan oppnå muligheter for å være med å prege og påvirke innhold og form, tror jeg ikke vi skal stille oss absolutt avvisende til tanken om et samarbeide.» Norge kunne ha interesse av denne virksomheten dersom den hadde til hensikt å trenge gjennom «Jernteppet», og forklarte «de reelle verdier vi ser i vårt demokrati, gir også en lettfattelig og forståelig fremstilling av hvordan almindelig folk lever i våre samfunn», resonnererte Lange.³⁶⁹ Til dette la han til at den beste propagandavirksomheten imidlertid var å føre en fornuftig og rimelig utenrikspolitikk, og at man forøkte å gjøre alt for at denne politikken ble forstått etter sin mening. Dette kan vi feste ved hans skille mellom propaganda og opplysningsvirksomhet. Det er rimelig at vi kan tenke oss at han var bekymret for ren propagandapreget informasjonsvirksomhet. Lange utviklet også en stigende uro over den amerikanske antikommunistiske holdning.

Det andre punktet gjaldt økonomisk samarbeid mellom medlemslandene. Lange antok at det her lå noen begrensninger, og han visste ikke helt hva som kom til å bli diskutert i denne forbindelsen. Han spekulerte i to scenarioer. For det første antok han at medlemslandene bare skulle diskutere hvordan de skulle styrke det økonomiske samarbeidet med sikte på å øke samarbeidets forsvarsstyrke. På den andre siden kunne det være at man skulle diskutere et mer generelt økonomiske samarbeid mellom landene på begge sider av Atlanterhavet etter at Marshallplanen opphørte. I den forbindelse understreket Lange at Europas økonomiske problemer i høy grad var avhengig av USAs økonomiske situasjon. Fra et norsk perspektiv var USAs skipsfartspolitikkk vesentlig. Når Marshallhjelpen ble avsluttet burde Norge fremme

³⁶⁸ UUKK. 05.05.1950.

³⁶⁹ Ibid.

et forum med de samme medlemsforpliktelsene som de europeiske deltagerlandene, sa han. Baksiden ved at NATO ble rammen for det økonomiske samarbeidet, var de nøytrale landene, Sveits og Sverige, og Vest-Tyskland falt ut av det økonomiske samarbeidet. På den andre siden, antok Lange, at amerikanerne ikke trodde det var mulig å gå inn i OEEC.

Det var behov for å skape organer i NATO som håndterte de problemene som meldte seg. Lange mente at NATO trengte en permanent komité med et ekspedisjonssekretariat, som møttes kontinuerlig. Det var ikke en tilfredsstillende ordning at alle ekspedisjoner hadde gått gjennom det amerikanske utenriksdepartementet. Han var heller ikke begeistret over tanken om at generalsekretæren for dette sekretariatet skulle være en fremtredende politisk personlighet. «Det tror jeg vil ha en meget uheldig virkning, ikke minst i forhold til de Forente Nasjoner. Så jeg tror man fra norsk side der skal nøye seg med å gå inn for å forsøke å få akseptert at det vi trenger er et beskjedent ekspedisjonssekretariat i denne omgang.»³⁷⁰

Lange mente at det var viktig og at det burde være Norges utgangspunkt at det økonomiske samarbeidet var mellom demokratiene på begge sider av Atlanterhavet. Målet måtte være å gjøre det økonomiske samarbeidet så omfattende som mulig. Med alle demokratier, mente Lange også de nøytrale demokratiene. Han gjorde det klart at det var to grupper av land innenfor den «demokratiske atlantiske familien». Skillet gikk mellom de som hadde militære forpliktelser og de som ikke hadde det, altså mellom medlemmene av NATO og OEEC. Det var viktig, ifølge Lange, at landene som stod utenfor den militære forpliktelsen fikk mulighet til å være med i det politisk og det økonomiske samarbeidet.³⁷¹

På NATOs rådsmøte i Ottawa høsten 1951 ble det opprettet en komité for å undersøke videre muligheter for Atlanterhavspaktens artikkel 2. Komité ble kjent som «Committee of Five», bestående av utenriksministerne fra Canada, Italia, Belgia, Nederland og Norge.³⁷² 5-mannskomités rapport ble presentert på NATOs rådsmøte i Lisboa 1952, og inneholdt forslag til arbeid, koordinering og konsulering av medlemstatens utenrikspolitikk, sosialt og kulturelt samarbeid og informasjonsvirksomhet.

I sitt innlegg på rådsmøte i Ottawa la Lange avgjørende vekt på rådslagning av medlemslandenes utenrikspolitikk. Han så det som nødvendig at avgjørelser av medlemsland som berørte alles interesser måtte drøftes på forhånd i NATOs råd før avgjørelsen ble tatt og

³⁷⁰ UUKK. 05.05.1950.

³⁷¹ UUKK. 09.05.1950.

³⁷² Milloy 2006: 75.

offentliggjort. I forlengelse av sitt syn refererte han i sin tale til amerikanernes forhandling med Spania og frykten at disse forhandlingene var det første skrittet mot et spansk medlemskap i NATO. Dette ville føre til å svekke NATOs legitimitet, mente han.³⁷³

Atlantehavspakten utgjør en forholdsvis homogen samling av stater, bundet sammen av et intimt interessefellesskap, av tradisjoner som i stor utstrekning er felles og av felles idealer, ved å utvikle et nært samarbeid på alle områder innenfor denne gruppen, baner vi i virkeligheten veien for mere harmoniske internasjonale forbindelser også på et videre plan.³⁷⁴

Av norske historikere har dette engasjementet blitt kalt den norske atlantismen. Eriksen og Pharo har tillagt Lange og arbeiderpartiregjeringen flere motiver for sitt forsøk på å stryke samarbeidet mellom de nordatlantiske landene. For det første ville et tettere samarbeid fra norsk side mellom de nordatlantiske landene være å foretrekke framfor de vesteuropeiske integrasjonsbestrebelsene, et atlantehavssamfunn uten overnasjonal myndighet ble ansett om et mulig alternativ til kull- og stålunionen. For det andre, ved å gi NATO et mindre preg av å være en militærallianse, ville man lettere finne tilslutning i opinionen.³⁷⁵

En parlamentarikerforsamling i NATO gav muligheter for å informere å vinne tilslutning fra Stortingsrepresentantene. Lange hadde på følelsen av at han ofte ikke ble forstått eller fikk tilstrekkelig støtte fra utenrikskomiteen fordi representantene hadde manglende kunnskaper om den internasjonale situasjonen.³⁷⁶ Ikke bare så Lange fordeler for at norske representanter fikk mulighet til å møte i NATO. I et brev til sin kone skrev han at det var synd at det ikke var amerikanske kongressmedlemmer, eller senatmedlemmer som deltok på NATOs rådsmøter. Til sin kone skrev han følgende:

Det er dem, og ikke regjeringens folk, som mest trenger å få vite hvilke problemer det skapes for alle de andre medlemslandene når den amerikanske regjering, av hensyn til stemningen i kongressen tar initiativ på egen hånd slik den har gjort det både i spm. om Hellas og Tyrkia og ved å ta opp to-sidige forhandlinger med Spania.³⁷⁷

³⁷³ 33.2/5(7). Langes erklæring Nordatlantisk råd 15.09.1951.

³⁷⁴ St.tid. 31.10.1951. s. 2334-2335.

³⁷⁵ Eriksen og Pharo 1997: 38-50.

³⁷⁶ Eriksen og Pharo 1997: 43. UD. HL-arkiv. Da-L0001/0003. Brev fra Lange til Jens (Boyesen?). 08.11.1951. «eksperimentet med stortingsrepresentantene har vært vellykket. Jeg tror alle 8 reiser herfra med betydelig mer forståelse for vår plas[s]ering i det internasjonale bilde, enn de hadde da de kom herved, og at de derfor også vil støtte forslaget om at vi går noe opp med vår innsats.»

³⁷⁷ NNI. HL-arkiv. Eske 1. Brev fra Lange til Åse Lange 22.09.1951.

I arbeidet innenfor fem-mannskomiteen fremmet Lange forslaget om å knytte en parlamentarikerforsamling til NATO. Han argumenterte for at det var nødvendig at de nasjonale representantene tok del i NATOs drøftinger om de internasjonale spørsmålene, fordi de da ble tvunget til å analysere spørsmålene i den internasjonale konteksten og bidra til forståelse av den internasjonale situasjonen.³⁷⁸

Den stadig økende organisering av internasjonalt samarbeid reiste spørsmålet om parlamentarisk kontroll over regjeringenes standpunkter i de internasjonale organisasjonene. I alle de internasjonale organisasjonene ble det, og blir det tatt beslutninger som får betydning for et lands utenrikspolitikk og innenrikspolitikk. I de nordiske landene var det parlamentariske kontroll i det regjeringen fremmer proposisjoner eller melding til Stortinget når den hadde inngått en avtale, og regjeringen er avhengig av parlamentets samtykke for å ratifisere avtalen. På det nordiske interparlamentariske delegertmøte sensommeren 1953, ble det reiste debatt om den parlamentariske kontrollen av utenrikspolitikk i tilstrekkelig grad var tilfredsstillende.³⁷⁹ Finn Moe, stilte spørsmålet annerledes: «medvirker parlamentene noe synderlig i utenrikspolitikken?» Han mente for det første at parlamentene ikke var tilstrekkelig orientert, siden medlemmene ikke var representert i de internasjonale organisasjonene. For det andre risikerte parlamentet å bli stilt overfor *fait accompli*.³⁸⁰

Her argumenterte Lange for at det var fare for den som deltar i internasjonale forhandlinger på sitt lands vegne kunne komme «ut for miljøinnflytelser, kan få et erfaringsområde som etter hvert skaper en viss avstand mellom regjeringsmedlemmet og det parlamentet som han står ansvarlig overfor». Dette var en side av saken, slik han så det, på den andre side trodde han ikke at man kunne løse problemet gjennom å binde regjeringen handlefrihet gjennom formelle bindinger, det ville skade landets interesser i bestemte situasjoner hvor det må handles raskt. I stedet fremmet Lange forslaget om en intensivering av løpende orientering mellom regjeringsmedlemmer og parlamentsmedlemmer om alle internasjonale problemer som man sto overfor. På den andre siden så han ikke noen problemer for at parlamentsmedlemmer kunne få anledning til være med på internasjonale kongresser, slik at de kunne «bli utsatt for de samme innflytelser som regjeringsmedlemmene blir utsatt for når de er ute av internasjonale kongresser, kan få anledning til å få noe av den samme opplevelsen av den

³⁷⁸ UUKK. 11.12.1951. Langes egen forklaring her, er også den Eriksen og Pharo legger til grunn for at Lange tok til orde for en parlamentariker forsamling.

³⁷⁹ Det XXIX nordiske interparlamentariske delegertmøte i Oslo 14.-16. august 1953.

³⁸⁰ Ibid.

internasjonale atmosfære og av sitt lands plass i det internasjonale bilde som man som regjeringsmedlem får ved å delta i internasjonale konferanser.»

I siste del av sitt innlegg pekte Lange på et viktig moment, nemlig at de nordiske land var i en særstilling idet de har etablert en parlamentarisk kontroll over utenrikspolitikken enn de aller fleste av de andre forhandlingspartnere de nordiske land sto overfor. «Nettopp i denne familie blir det meget vanskelig forstått, og kan ofte skape en meget uheldig posisjon for det land som man representerer, hvis man er enda sterkere bundet for så vidt enn man er det i dag.

«Derfor tror jeg» fortsatte Lange, at man burde, for det første finne former for informatoriske konferanser tilknyttet OEEC og Atlanterhavspakten, for det andre finne anledninger til å bringe parlamentenes medlemmer som skal ta standpunkt til disse saker sammen innbyrdes og sammen de de internasjonale teknokrater. Slik kunne parlamentsmedlemmene få opplysninger av dem, «og så de i samvær med parlamentsmedlemmer fra andre deltakerland kan få noen av den samme opplevelse av sitt lands plass i det samlede bilde som regjeringsmedlemmene har.» Til slutt understreker Lange at han med sitt syn på dette spørsmålet ikke er på linje med dem som mener at parlamentsmedlemmers deltagelse burde begrenses, i internasjonalt samarbeid.

Et demokratisk NATO

Spørsmålet om gresk og tyrkisk medlemskap i NATO kom på Langes utenrikspolitiske dagsorden høsten 1951. NATO var en regional forsvarsorganisasjon for det nordatlantiske området til forsvar for det liberale demokratiet og dets verdier. Det var i hvert fall det Lange la vekt på da han i vinteren 1949 skulle overbevise Arbeiderpartiets landsmøte om norsk medlemskap i Atlanterhavspakten. Et medlemskap for Hellas og Tyrkia ville nødvendigvis forsterke organisasjonens militære uttrykk og forestillingen om NATO som en militærforsvarsorganisasjon rettet mot Sovjetunionen. Dette holdt Lange på da spørsmålet ble tatt opp igjen høsten 1950: «Vår reaksjon synes jeg må være helt gitt. For oss vil det ikke være noe ønskelig om pakten på denne måten blir utvidet.»³⁸¹

Han la vekt på at forsvarspaktens navn ville bli «karikatur» og gjøre at samarbeidet da stod i fare for å bli en rent «anti-russisk koalisjon».³⁸² Opptagelsen av udemokratiske land ville utvanne det ideologiske innholdet i pakten. I tillegg kunne det skape presedens for

³⁸¹ UUKK. 11.01.1950.

³⁸² Ibid.

opptagelsen av flere udemokratiske land. Hvor skulle man da sette strek?³⁸³ På den andre siden mente Lange at dersom det viste seg at det var stemning for Tyrkisk medlemskap blant stormaktene, var det ikke noen hensikt for Norge å eksponere sitt syn. Han refererte til episoden der Norge hadde satt seg imot tyrkisk og gresk medlemskap i Europarådet og landene allikevel ble innbundet samarbeidet. Dette var noe Norge merket i sitt forhold med Tyrkia.

Langes vurdering var for det første at en opptagelse av udemokratiske stater ville svekke NATOs rent idémessige innhold, som han sa: «de felles kulturelle tradisjoner, den felles oppfatning av politisk, økonomisk og sosialt demokrati som arbeider seg frem innen Atlanterhavspaktens samfunn.»³⁸⁴ Det er lett å se at han tenkte på en mulig innvirkning på NATO-landenes indre forhold, kanskje ikke minst den sosialdemokratiske innflytelsen, som jo måtte være vesentlig et anliggende for en arbeiderpartipolitiker. Her var han også inne på de utfordringene medlemstatenes ulikheter ville ha med hensyn til NATOs ikke-militære område. For det andre antok han at det kunne gi en betydelig innvirkning for den internasjonale situasjonen, hvis Sovjetunionen og de øvrig kommunistiske statene ville utnyttet situasjonen gjennom sin propaganda. En opptagelse av udemokratiske stater kunne bli vurdert fra den vestlige opinionen så vel som fra Sovjetunionen som et bevis for Atlanterhavspaktens aggressive hensikter, og dermed sementere øst- og vestblokkene ytterligere.

Ideer om de underutviklede landene

I 1949 lanserte FN sitt utvidede hjelpeprogram og President Truman lanserte sitt 4-punktes program. Dette utvidet det internasjonale området til å gjelde den «den tredje verden», altså de tidligere koloniene, spesielt i Asia. Koreakrigen intensiverte NATOs opprustningsprogram, men den rettet også fokuset mot de fattige landene. Utenriksminister Lange plukket raskt opp denne tråden.

I spørsmålet om FNs utvidete hjelpeprogram, finner Eriksen og Pharo et sprik mellom interne vurderinger blant FN-delegasjonene og Langes erklæringer i Stortinget. Hjelpeprogrammet reiste dilemmaer med hensyn til norsk økonomi, som Lange og den øvrige delegasjonen var opptatt av, mens i Stortinget understreket Lange at FNs hjelpeprogram var et gledelig trekk. Her viste han til at det var en sammenheng mellom levestandard og krigsfare, og til erfaringen

³⁸³ UD. 2/5.(7). Lange i samtale med utenriksminister Acheson. 16.09.1951.

³⁸⁴ UUKK. 29.05.1951.

med Marshallhjelpen til vestlig land.³⁸⁵ Eriksen og Pharo forklarer dette spriket med at vurderingene ble fremmet i ulike sammenhenger. FN-delegasjonen måtte vurdere det realpolitisk med hensyn til norsk økonomi og eventuelle framtidige implikasjoner dette kunne få. I Stortinget måtte Lange ta hensyn til at hjelpeprogrammet ga uttrykk for internasjonal solidaritet, som ble delt av den norske regjeringen så vel som store deler av opinionen.³⁸⁶

Under utviklingen av Koreakrigen tok Lange opp, i den utvidete utenriks- og konstitusjonskomiteen, et sentralt poeng i forbindelse med han oppfattet som den kalde krigens ideologiske kamp. Begrepene som betegnet demokrati og rettstater som de vestlige landene brukte i kampen mot kommunistene, hadde ikke noe konkret innhold for befolkningen i den asiatiske landene. De visste ikke hva et demokrati var, påpekte Lange, for dem hadde ikke «demokrati» noe egenverdi, og rettsbegrepene de vestlige landene bruke innenfor Sikkerhetsrådet, var ukjent. Dette var en side av kampen for fred, sa Lange, og fortsatte: «skal vi kunne vinne for et fredelig samarbeid med de demokratiske land de store masser som kampen nå står om i Asia, må vi legge adskillig større tyngde enn vi hittil har gjort i arbeidet for å komme dem til hjelp på en måte som de skjønner og som de merker i sitt daglige liv».³⁸⁷ I den forbindelse trakk Lange opp Trumans 4-punkt program, som han mente kunne virke sterkere enn debatter i FNs Sikkerhetsråd, «hvor det kunne ordnes på den slik måte at det virkelig gir praktiske utslag i folkene daglige liv i disse land».³⁸⁸

I kapittel 2, så vi at Lange argumenterte for at internasjonalt hjelpeprogram var konstruktiv fredspolitikk, siden det virket tillitsbyggende mellom stater. Særlig var det viktig å tilby til stater som man oppfattet som mulig aggressive. Dette så vi igjen da han argumenterte for hjelp til «underutviklede land». Denne gangen var han primært opptatt av at fattigdom og nød kunne gir næring til autoritære ideologier, men også at bistand kunne være et middel til å skape tillit. Vi kan også nevnt at det var elementer av antiautoritet. Dette var rettet mot autoritær nasjonalisme, som han identifiserte med fascismen på 30-tallet, men også i den revolusjonære sosialismen.

«Det er like viktig at vi gjør noe radikalt for å bedre de økonomiske og sosiale kår i land som ellers lett kan bli bytte for angripere som lover himmerik på jord, hvis de bare slutter seg til

³⁸⁵ Eriksen og Pharo 1997: 171.

³⁸⁶ Ibid.

³⁸⁷ UUKK 04.09.1950.

³⁸⁸ Ibid.

totalitære idéer,» uttalte Lange på FNs generalforsamling høsten 1950.³⁸⁹ Videre understreket han at «De forente nasjoners oppgave er ikke bare den negative – å stoppe angrep, men like meget den positive – å utrydde krigens årsaker.»³⁹⁰ Slike utsagn kjenner vi igjen fra Lange. Rydde bort krigsårsakene var sosialismen viktige oppgave, slik Lange så det i mellomkrigstiden. Denne tanken hadde nok ikke forsvunnet.

Da Lange, i Stortinget høsten 1951, redegjorde for Hellas og Tyrkias medlemskap i NATO, understreket han samtidig at så snart det ble mulig å senke forsvarsbevilgningene «bør vi alle samle oss om et mellomfolkelig løfte av store dimensjoner med å sikte på å stille de høyt utviklede lands tekniske og økonomiske ressurser til rådighet for de områder som ligger uhyggelig langt tilbake i både økonomisk og sosial forstand».³⁹¹ I trontalen 31. Januar 1952 uttalte Lange at utviklingshjelp var fredsarbeid i ordets rette forstand.

Avkolonisering

Vi så i kapittel 2, at Lange mente imperialismen var en av årsakene til krigen. Lange uttalte imidlertid ikke sin holdning til prinsippet om nasjonal selvbestemmelses rett. I perioden som blir behandlet i dette kapittelet ble Norge et av foregangsland i avkolonisering, fram til 1955. I dette spørsmålet stod Norge sammen med Sverige, Danmark og Canada.³⁹² Norges engasjement i slike spørsmål forklares med den norske egalitære og demokratiske tradisjonen og Norges relativt korte eksistens som uavhengig stat. For det andre Arbeiderpartiets og regjeringens ideologiske orientering basert på den sosialistiske internasjonalisme. Eriksen og Pharo legger imidlertid til at den norske politikken ovenfor den tredje verden også var realpolitisk motivert. For det første spilte hensynet til den indrepolitiske opinionen en rolle. Det var nødvendig å opprettholde forestillingen om at Norge bidro til å skape en bedre og en mer fredelig verden. For det andre gjaldt forestillingene om at Norge, ved å fremme avkolonisering, kunne oppnå innflytelse som formidler innenfor FN. Verdiene som avkolonisering og bistand representerte kunne gi Norge muligheter til å påvirke den internasjonale utviklingen. For det tredje skriver Eriksen og Pharo at avkolonisering og bistand samsvarte med forestillingene til utenriksminister Lange og andre sentrale arbeiderpartifolk.

³⁸⁹ Lange 1952: 189.

³⁹⁰ Lange 1952: 189.

³⁹¹ St.tid. 31.10.1951.

³⁹² Eriksen og Pharo 1997: 182.

Lange antok at i tiden fremover var det nødvendig å gjøre den norske opinion klar over at kolonispørsmålet var vanskeligere enn det ble fremstilt i norske pressen. «Det vi kommer til å si her over i disse sakene, kommer ikke minst til å ta sikte på en slik opplysningsvirksomhet i norsk opinion.»³⁹³

I FN stemte Norge imot sine vestlige allierte i kolonispørsmålet, som hevdet at FN ikke skulle kunne drøfte spørsmål som berørte de nasjonale bevegelsen i koloniene og kolonimaktene. Lange begrunnet det norske standpunkt med at NATO ikke kunne bli sett på som en organisasjon til vern om kolonimaktens interesser.³⁹⁴

Lange hevdet på Arbeiderpartiets landsmøte i 1953 at man ikke kunne se bort fra at de kommunistiske maktene, Kina og Sovjetunionen, bevisst søkte å utnytte koloniernes frigjøringsbestrebelse i sin kamp mot demokratiet. Det var dette som hadde skjedd i Indo-China. Arbeiderbevegelsens tradisjonelle antiimperialistiske holdninger hadde førte til at man ukritisk sympatiserte med kolonifolkens frigjøringskamp og undervurdert kolonimaktens politikk. Frigjøringsbevegelsen i koloniene, mente Lange, var ofte preget av fantastisk nasjonalisme, som bygde på et feudalt samfunnsystem. Samtidig var en nasjonal reising av de «utviklede folk» en historisk nødvendighet, sa han. FNs hovedoppgave i fremtiden måtte være å bygge bro mellom koloniene og de demokratiske landene i Europa og Amerika. Her kunne Norge, som ikke var en kolonimakt, bidra til å skape avspenning og en gradvis utjevning mellom motsetningene, mente Lange.³⁹⁵

Forsvarsfelleskapet og den hjemlige opposisjonen

Høsten 1954 viste Dag Bryn, i et brev til utenriksministeren, sin bekymring overfor det han oppfattet som en økende misnøye i utenrikspolitiske opposisjonen. Han henviste til de økende forsvarsutgiftene, og amerikansk og norsk utenrikspolitisk hovedlinje i sin helhet. Frem til nå var det ingen med betydelig innflytelse som hadde angrepet fundamentet i norsk utenrikspolitikk, eller utenriksministeren personlig, skrev Bryn til Lange, «Men at det i Norge er tilstede en latent nøytralistisk og isolasjonistisk stemning av ikke ubetydelig styrke, vet vi jo. [...] Når vi hittil alltid har kunnet avverge fremstøtene fra den kant, så er det vel ikke minst fordi vi som regel har fått hjelp til det av russerne.»³⁹⁶ Bryn var bekymret for at

³⁹³ UD. HL-arkiv. Da-L0001/0003. «Privat korrespondanse div 1946-1953». Brev fra Lange til Jens 12.11.1952. Antagelig er det Jens Boyesen.

³⁹⁴ DNAs landsmøteprotokoller. 1953. s. 178.

³⁹⁵ DNAs landsmøteprotokoller. 1953: 178-179.

³⁹⁶ UD. HL-arkiv. Da-L0002. «Privat korrespondanse div 1954-1961». Brev fra Dag Bryn til Lange 25.09.1954.

utenriksdepartementet og regjeringen ikke forsvarte Norges utenrikspolitiske hovedlinje like godt som tidligere, «spesielt ungdom og intellektuelle – er lei av å høre om at vi bygger vår sikkerhet på NATO og at NATO er defensiv og fredelig. For de fleste er dette nesten blitt en banalitet.» For ungdommen og de intellektuelle hadde derimot denne læresetningen blitt en «barnelærdom som eo ipso innbyr til kritisk granskning og forkastelse». Denne siden av opposisjonen kunne få støtte fra videre hold fordi de bydde på noen «nytt» «(tror mange folk), men i hvert fall noe uprøvet». Norske utenrikspolitikk manglet et ideologisk grunnlag som pekte fremover, «Det vi trenger er utenrikspolitiske ideer som kan tenne.» Han savner noe som gikk utover praktiske utenrikspolitiske saker.

Bryn mente norsk utenrikspolitikk siden 1948 var for forsiktig og dels nølende, men i tydelig retning med å fire på den nasjonale suvereniteten, ved å oppgi isolasjonen sin gjennom et økende internasjonalt samarbeid. Internasjonal integrasjon militært, økonomisk og kulturelt var den nye internasjonale trenden og understreket at denne retningen var i Norges interesse.

I forlengelsen av dette skrev Bryn et forslag til stortingsredegjørelse av norsk utenrikspolitikk. Det innebar at Lange burde avslutte med en utvidelse av utenrikspolitiske idealistiske «perspektiver». Norge og verden hadde utviklet seg fra «splendid isolation» til fordel for «felleskapets idé». De utfordringene statene nå møtte var en oppdragelse til praktisk internasjonalisme. Til slutt burde Lange uttale at de ulike regionale samarbeidene Norge deltok i ble oppfattet av ham som et skritt på veien til universelt samarbeid, som var ideen FN bygde på «En Verden»-tenkning.

Noen dager senere skrev Lange et svar til Bryn. Han kommenterte Bryns analyse av den hjemlige opposisjonen. Han var ikke uenig med Bryn i at det var en tendens til motvilje mot NATO, spesielt forsvarsutgiftene, den amerikanske utenrikspolitikken og norsk utenrikspolitisk hovedlinje. Det kan likevel virke som om Lange syntes Bryn hadde et noe unyansert bilde av opposisjonen. «Jeg tror nemlig denne ulysten har nokså forskjellig bakgrunn i de ulike kretser hvor den gjør seg gjeldende.» Det var nødvendig at man hadde så klart bilde av disse kretsene før man formet en politisk «kampstrategi». Lange skrev at han delte Bryns oppfatning av de unge og intellektuelle i Arbeiderpartiet og Oslo Venstre. Han trodde imidlertid ikke at det var her motstanden var farligst eller sterkest. «Farligere er vel grunnstemningen hos storparten av ««bøndene» i vår egen stortingsgruppe og i en del av Venstre, Krist.folkeparti og Bondepartiet.» Denne gruppen, som Eriksen og Pharo har karakterisert med begrepet nasjonalkonservative, mente Lange «aldri i sitt hjerte forsonet seg

hverken med at vi må drive en aktiv forsvarspolitik eller med at vi har forlatt isolasjonismen.»³⁹⁷ Lange oppfattet Bryn sitt opplegg som god hvor det gjaldt ungdommen og de intellektuelle, men trodde internasjonalistiske ideer om «En verden» ville ha uheldig virkninger på Arbeiderpartiets stortingsgruppe «og på «böndene» i sin alminnelighet». Derfor mente Lange at de burde være varsomme med uttrykkene «supranasjonal» og «integrasjon». Unngå det han oppfattet som en fiktiv motsetning mellom forpliktende internasjonalt samarbeid og supranasjonal. «I virkeligheten har vi jo i praksis akseptert meget vidtgående begrensninger i vår suverenitet både innenfor OEEC og Atlanterhavspakten, tenk bare på Annual Review prosessen hvert år.» For det andre mente Lange de ikke burde bruke begrepet «en verden», siden begrepet hadde connotations med «En Verdens-bevegelsen».

Betydningen av De forente nasjoner

Den norske linjen måtte være å gjøre alt for å ikke svekke FN, som et «arbeidsredskap» og «forhandlingsapparat», mente Lange. Da det ble reist spørsmål i den utvidete utenriks- og konstitusjonskomiteen om ikke FN kunne fungere bedre uten Sovjetunionens deltagelse, svarte Lange at det var en verdi i FN ved at den skulle fungere som et verdensomspennende forum hvor man «kan bruke ord istedenfor kuler». FN måtte opprettholdes som et apparat som gjorde det mulig å holde mellomstatlig kontakt, «snakke ut i mindre forpliktende former i første omgang enn hvis det skjer gjennom de tradisjonelle diplomatiske kanaler.» I tillegg understreket han betydningen av FNs som et meglingsorgan. FN hadde vist seg å fungere som en meglingsorganisasjon i en rekke konflikter, riktig nok av sekundær art, men det hadde likevel en verdi, understreket Lange.³⁹⁸ Samtidig måtte man bevare FN som en rammeorganisasjon for det «mangartede internasjonale samarbeide» innenfor humanitære, økonomiske, sosiale og kulturelle side av internasjonal politikk. Det var imidlertid FNs kollektive sikkerhetsprinsipp som ikke lot seg gjennomføre med Sovjetunionen, og nettopp derfor var Norge medlem av en forsvarsallianse med de nordatlantiske statene. Samtidig var Atlanterhavspakten et middel til å oppnå «en varig og stabil fred»³⁹⁹

³⁹⁷ UD. HL-arkiv. Da-L0002/0002. Brev fra Lange til Bryn. 29.09.1954. Begrepet nasjonalkonservatisme se Eriksen og Pharo 1997: 25.

³⁹⁸ UUKK. 22.06.1950.

³⁹⁹ Ibid.

Avslutning

I dette kapitlet har vi sett at Lange stilte seg bak FNs vedtak om kollektiv sikkerhet, for å stoppe det nordkoreanske angrepet på Sør-Korea. At han argumenterte for sammenhengen mellom det nordkoreanske angrepet med Italias angrep på Etiopia, understrekte dermed viktigheten av å hindre en angrepskrig med maktmidler. Dette var en prinsipielle side av hans tenkning, som han så i sammenheng med Norges sikkerhetspolitiske interesser. Han var først skeptisk til det vesttysk deltagelse i forsvaret av Vest-Europa, men etter det amerikanske kravet, sluttet han seg til det. Det syntes likevel ikke som en tvunget tilslutning. Han vurderte argumentene for og imot og så de i sammenheng med norske interesser. I stedet for en vesteuropeisk integrering, arbeidet Lange for et tettere samarbeid mellom de nordatlantiske landene, på det militær, politiske og økonomiske området. FN var et sentralt redskap for internasjonal organisering av fredelig samhandling, og i den sammenhengen ga han forvarsel om bistand som et fremtidig felt for å bygge fred for å fjerne historiske krigsårsaker.

Kapittel 6. Langes utenrikspolitiske tenkning: kontinuitet eller brudd?

Var det politisk realisme som preget Halvard Manthey Langes utenrikspolitiske tenkning og tilnærming, eller går det en linje fra hans unge år i pasifismens tjeneste mellom verdenskrigene til dannelsen og utviklingen av samarbeidet i NATO, og da den kalde krigen ble et fast strukturelt trekk i internasjonal politikk? Denne oppgaven har forsøkt å forstå Langes verdensanskuelse, syn på og forståelsen av internasjonal maktanvendelse, Norges rolle i internasjonal politikk og hans forestillinger om årsaker til krig og betingelser for fred.

Denne oppgaven har avdekket viktige elementer av kontinuitet i Langes verdensanskuelse. Helt fra barne- og ungdomsårene opererte Lange med et internasjonalt perspektiv. Hans engasjement i fredsarbeidet fra et pasifistisk ståsted, til opplysningsarbeidet for Folkeforbundets institusjoner, særlig ILO, og som sekretær og lærer for den nordiske folkehøyskolen i Genève. Som vi har sett i kapittel to, var det også arbeiderbevegelsens internasjonale utsyn som lå bak hans tilslutning til den reformistiske fraksjonen av den sosialistiske ideologien. Da han i 1925 argumenterte for at man måtte tenke som en «verdensborger», var det fordi han erkjente at stater, nasjoner og mennesker stod i et gjensidig avhengighetsforhold. Da han som utenriksminister argumenterte for Norge ikke måtte isolere seg fra omverden, var det med bakgrunn i dette avhengighetsforholdet. Også Langes argumentasjon for et nordatlantiske samarbeid på det økonomisk og politisk i tillegg til det militære kan sees som uttrykk for denne forestillingen.

For det andre var det stor grad av rasjonalisme til grunn for hans tenkning. Dogmatiske forestillinger var han aldri tilhenger av, men derimot bevisst motstander av. Han vokste opp med, og stod selv for, opplysningsideer som progressivitet og et optimistisk syn på menneskets fornuftige natur. Dette kom til uttrykk allerede i hans pedagogiske tilnærming og kunnskapssyn knyttet til hans engasjement i opplysningsarbeidet i mellomkrigstiden. Hans kunnskapssyn finner vi elementer av da han var utenriksminister. I tillegg var det kontinuitet i Langes tilnærming til problemene, han var klar over at ulike interesser og verdier mellom stater, og at dette måtte tilnærmes på en saklig og kritisk måte.

Alle disse elementene av kontinuitet gjør at vi kan plassere Lange i den idealistiske skoleretningen i IP-faget. Vi kan konkludere med at de ulike elementene av kontinuitet som oppgaven har identifisert i Langes verdensanskuelse, besto av idealer som rasjonalitet og

internasjonalt organisert samarbeid, og internasjonalt «hjelparbeid» eller bistand på den ene siden, og motstanden mot autoritære regimer og undertrykkelse på den andre siden. Det første var et middel til å bekjempe det siste. I spørsmålet om det tyske problemkomplekset tidlig på 50-tallet, kom dette særlig til syne.

På en annen side var Langes tilnærming og vurderinger i høy grad påvirket av skiftende nasjonale og internasjonale kontekster. Det ser vi når det gjelder sikkerhetsaspektet og betydningen av makt i etterkrigstiden, og da blokkene i den kalde krigen stivnet. Forløpet og utbruddet av andre verdenskrig førte til en vektlegging av internasjonal maktanvendelse, og dermed maktes rolle for realiseringen av en internasjonal orden. Også Langes personlige erfaringer med diktatur og konsentrasjonsleir under den tyske okkupasjonen av Norge, må nødvendigvis ha hatt betydning. Etter krigen så han på forsvaret som en stabiliserende faktor. Internasjonale maktvakuum kunne utfordres til aggressiv utenrikspolitikk. I hvert fall var dette nødvendig i en etterkrigsperiode, altså før FN kunne regnes som en internasjonal realitet. Da rivaliseringen mellom stormaktene viste seg å lamme FNs muligheter til å bli en sikkerhetspolitisk ressurs, så Lange relativt tidlig nødvendigheten av en sikkerhetspolitisk erstatning til FNs prinsipp om kollektive sikkerhet. Norge måtte delta i regionale sikkerhetspolitiske løsninger, enten fullt medlemskap i Atlanterhavspakten eller med et skandinavisk forsvarsforbund med en tydelig tilknytning til de nordatlantiske statene. Isolerte og nøytrale løsninger var aldri et alternativ for Lange. I denne oppgaven har jeg imidlertid identifisert at spørsmålet om internasjonal maktanvendelse allerede var til stede i siste halvdel av 30-tallet. Framveksten av fascistiske regimer og en rekke brudd på datidens folkerett, gjorde at Lange argumentert for en demokratisk blokk, og var imot den de vestlige landenes «appeasement» overfor Hitler-Tyskland. Et sentralt dilemma knyttet til maktanvendelse er at man kan forårsake større skade enn om man lar være. Denne risikoen var Lange villig til å ta både på 30-tallet, og på 40-tallet.

Fra barne- og ungdomsårene tilhørte Lange et internasjonalt miljø, gjennom sitt engasjement i den pasifistiske bevegelsen, men også universitetsstudier så vel som hans virksomhet i arbeiderbevegelsen. Ikke minst gjennom oppveksten i en familie som var knyttet til et internasjonalt embetsmiljø. I arbeidet med denne oppgaven savnet jeg forskning over den norske arbeiderbevegelsen internasjonale karakter og forbindelser, som kunne bidra til å belyse Langes virksomhet og utsyn i mellomkrigstiden. Til tross for en nasjonal utenrikspolitisk posisjon, var Langes perspektiver internasjonale. Dette kom ikke med utenriksministerrollen, men var noe han bar med seg fra oppveksten.

Lange ivaretok Norges interesser overfor omverden i sin posisjon som utenriksminister i nesten 20 år. Da han gikk av i 1965, hadde han opparbeidet seg bred kunnskap, men også en respektert posisjon i internasjonale fora. For å utvide kunnskapen og forståelsen av Norges rolle i etterkrigstiden og den kalde krigen, kan en analyse av Langes internasjonale nettverk fra et transnasjonalt perspektiv, kaste lys over dette.

Bibliografi

Utrykte kilder

Nasjonalbiblioteket (NB), Oslo.

Arne Ording – perioden 1946-1955

Gunnar Jahns dagbøker – perioden 1940-1955

Nasjonalbibliotekets digitale avisarkiv:

Søkt etter «Halvard Manthey Lange» «Halvard M. Lange», «Halvard Lange»

Nasjonalbibliotekets digitale kringkastingsarkiv:

Søkt etter «Halvard Lange»

Nobelinstituttets bibliotek (NNI).

Halvard Langes private arkiv.

Gjennomgått samtlige bokser. I tillegg til to uorganiserte pappkasser.

Riksarkivet (RA).

Utenriksdepartementet (UD):

Sakarkiv:

25.1/61, 25.2/72, 25.2/63, 25.3/12, 33.2/5, 33.3/3, 33.6/7, 38.3/3

Halvard Langes arkiv:

Da. L0001-L0002. Dc. L0001-L0002, L0004-L0005. Dd. L0001-L0004.

Stortingsarkivet.

Møtereferater fra Den utvidede utenriks- og konstitusjonskomiteen (UUKK)

Møtereferater fra Spesialkomiteen for særlig utenrikspolitiske spørsmål og beredskapssaker (Spesialkomiteen)

Trykte kilder

Nasjonalbiblioteket (NB), Oslo.

Tidsskrifter:

Arbeider-ungdommen, Det 20de århundre, Verden venter, Beretning om det XXIX nordiske interparlamentariske delegertmøte

Digitale kilder

Foreign Relations of the United States (FRUS):

<https://history.state.gov/historicaldocuments/truman>

Landsmøteprotokoller fra Arbeiderpartiet:

https://www.arbark.no/Digitale_dokumenter_Landsmoteprotokoller_Arbeiderpartiet.htm#nil

Store norsk leksikon (SNL):

Ovide Jean Decroly. (2009, 14. februar). I Store norske leksikon. Hentet 25. november 2019 fra https://snl.no/Ovide_Jean_Decroly

Stortingsforhandlinger for Utenrikske anliggender. (1945/46-1954):

<https://www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Stortingsforhandlinger/Saksliste/?pid=1945-1954&mtid=113>

Litteraturliste:

Agøy, N. I. (2000) Et folket partnerskap Fredsbevegelsen og arbeiderbevegelsen til 1940. *Arbeiderhistorie*. Årbok for arbeiderbevegelsen Arkiv og Bibliotek. Oslo. s. 87-99.

Anderson, G. (1981). *Halvard Lange: Portrett av en nordmann*. Oslo: Gyldendal.

Benum, E. (1969). *Maktsentra og opposisjon: Spaniasaken i Norge 1946 og 1947*. Oslo: Universitetsforlaget.

Bergh, T., Pharo, H., & Eriksen, K. (1987). *Vekst og velstand: Norsk politisk historie 1945-1965* (3. utg. ed.). Oslo: Universitetsforlag.

Bull, T. (1987). *Mot Dag og Erling Falk* (4. utg. ed.). Oslo: Cappelen.

Calmeyer, B. (1990). *Skomakeren fra Sachsenhausen*. Oslo: Dreyer Forlag.

Carr, E., og Cox, M. (2016). *The twenty years' crisis 1919-1939: An introduction to the study of international relations* (Reissued with a new introduction and additional material by Michael Cox. ed.). Basingstoke: Palgrave.

Ceadel, M. (1980). *Pacifism in Britain, 1914-1945: The defining of a faith*. Oxford: Clarendon Press.

Ceadel, M. (1989). *Thinking About Peace and War*. Oxford university press

- Ceadel, M. (2000). *Semi-detached Idealists, The British peace movement and international relations, 1854-1945*. Oxford university press.
- Colban, E. (1952). *Femti år*. Oslo: Aschehoug.
- Cortright, D. (2008). *Peace: A history of movements and ideas*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dahl H., F. (1973) *Norge mellom krigene: Det norske samfunn i krise og konflikt 1918-1940* (2. utg. ed.). Oslo: Pax forlag
- Den Boggende, G. (1986). *THE FELLOWSHIP OF RECONCILIATION, 1914—1945*. ProQuest Dissertations and Theses.
- Dunne, T. (2002). Teori om våpen: Om E.H. Carr og internasjonal politikk. *Internasjonal politikk*, 60(3), 353-366.
- Eriksen, E. Og Lundestad, G. (1972). *Kilder til moderne historie I*. Oslo: Universitetsforlag.
- Eriksen, E. og Pharo, H. Ø. (1997). *Kald krig og internasjonalisering, 1949-1965* (Vol. B. 5). (red) Riste, O. *Norsk utenrikspolitikk historie*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Eriksen, K., Pharo, H. (1994) *Norsk sikkerhetspolitikk som etterkrigshistorisk forskningsfelt*. Bergen: LOS-senteret.
- Eriksen, K. E. (1977). NATO, Norden og «den utro tjener» Halvard Lange. *Internasjonal politikk*. Nr. 2. s. 261-297.
- Fett, H. (1948). *Godviljens menn*. Oslo: Gyldendal.
- Fure, O. (1996). *Mellomkrigstid: 1920-1940* (Vol. B. 3). Oslo: Universitetsforlag.
- Gerhardsen, E. (1971). *Samarbeid og strid*. Oslo: Tiden.
- Goldmann, K. (1994). *The logic of internationalism: Coercion and accommodation*. Routledge.
- Goldstein J., Keohane, R., & Social Science Research Council Committee on Foreign Policy. (1993). *Ideas and foreign policy: Beliefs, institution, and political change* (Cornell studies in political economy). Ithaca: Cornell University Press.
- Gram-Skjoldager, K. (2012). *Fred og Folkeret: Dansk internationalistisk udenrigspolitik 1899-1939*. Museum Tusulanum Press.

- Harang, M. T. (2014). *Antimilitarisme og fredsarbeid: en undersøkelse av antimilitaristiske holdninger i Norges Fredslags tidsskrift*. (Mastergradsavhandling). Universitetet i Oslo, Oslo.
- Heldal, H. (1994). *Norge i ILO 1919-1939. Norske statsmyndigheters, arbeidsgiveres og fagforeningers holdning til Den internasjonale arbeiderorganisasjon (ILO)*. Oslo: Tiden Norsk forlag.
- Hermansen, H. (1980). *Fra Krigstilstand Til Allianse: Norge, Vest-Tyskland Og Sakerhetspolitikken 1947-1955*, 258.
- Holbraad, C. (2003). *Internationalism and Nationalism in European Political Thought*. Palgrave Macmillan.
- Jenssen, L. C. (2003). Olav Ristes forfatterskap. I (red) Holtmark, S. G., Tamnes, R. og Pharo, H. Ø. Motstrøms. *Olav Riste og Norsk internasjonal historieskrivning*. Oslo: Cappelen forlag.
- Knutsen, T. L. (2007). En tapt generasjon? *Internasjonal Politikk*, 64(3), 9-43.
- Knutsen, T. L., Neumann, I. B, og Leira, H. (2016). *Norsk utenrikspolitisk idéhistorie: 1890-1940*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Koht, H., & Lange, H. (1937). *Arbeiderreising: 3: Krise og reaksjon* (Vol. 3). Oslo: Tiden.
- Lalhum, Hans, Olav. (2010). *Haakon Lie, Historien, mytene og mennesket*. Oslo: Cappelen Damm. (2.utg).
- Lange, A. (1945). Ved livets grense. i *3 fra Sachsenhausen*. Oslo: Forlaget av Johan Grundt Tanum.
- Lange, H. (1934). *Nazi og Norge*. Oslo: Tiden.
- Lange, H. M. (1925). *Hvordan kan vi arbeide for internasjonal fred*. Oslo: Norges Sosialdemokratiske Ungdomsforbund.
- Lange, H. M. (1933) Tyskland under hakekorset. *Meddelelsesblad (Arbeidernes faglige landsorganisasjon i Norge)*. 1933 vol. 28 Nr. 1-11/12.
- Lange, H. M. (1934). Demokrati og Diktatur. *Samtiden: tidsskrift for politikk, litteratur og samfunnsspørsmål*, 45. s. 575-587.
- Lange, H. M. (1936). Arbeiderbevegelsen og Freden i (red) Holm, Stig. *Krig eller Kultur*. Stockholm: Tidens förlag.

- Lange, H. M. (1952). *Norsk utenrikspolitikk siden 1945: Foredrag og debattinnlegg*. Oslo: Forlagt av Johan Grundt Tanum.
- Lange, H. M. (1966). *Norges vei til NATO*. Oslo: Pax forlag A/S.
- Lange, H., & Meyer, H. (1934). *De politiske arbeiderinternasjonaler 1914-1934*. Oslo: Det norske arbeiderpartis forlag.
- Larssen, O. (1973) *Den langsomme revolusjonen*. Oslo: Aschehoug.
- Leppänen, K. (2011). Education for internationalism at the Nordic school for adult education in Geneva 1931-1939. *History of Education*. Vol. 40, s.635-649.
- Lie, H. (1980). *Loftsrydding*. Oslo: Tiden.
- Lie, H. (1985). *Skjebneår: 1945-1950*. Oslo: Tiden.
- Lie, Haakon. (1991). *Martin Tanmæl. 2: Veiviseren*. Oslo: Tiden.
- Lundestad, G. (1977). USA, skandinavisk forsvarsforbund og Halvard Lange: En revurdering. *Internasjonal Politikk*, 0(1), 139.
- Løvold, A., Leira, H. (2006). *Norsk utenrikspolitisk biografi (1905-2005)*. NUIP
- Maurseth, P. (1987). *Gjennom kiser til makt: (1920-1935)*. (Vol. B. 3). I (red) Kokkvoll, Arne., Sverdrup, Jacob. *Arbeiderbevegelsens historie i Norge*. Oslo: Tiden.
- Mazower, M. (2012). *Governing the world: The history of an idea, 1815 to present*. New York: Penguin Press.
- Milloy, J. C. (2006). *The North Atlantic Treaty Organization 1948-1957: Community or Alliance?* McGill-Queen's University Press.
- Mordt, Gerd. (2003). *Arne Ordings dagbøker*. Bind 2. Universitetsforlaget.
- Olav, Njølstad. (2008). *Jens Chr. Hauge – Fult og helt*. H. Aschehoug & Co. Oslo.
- Ottosen, Kristian. (2008). *Liv og død: Historien om Sachsenhausen fangene*. Oslo: Aschehoug.
- Pharo, H. Ø. (2005). Den norske fredstradisjonen – et forskningsprosjekt. *Historisk Tidsskrift*, 84(02), 239-255.
- Pharo, H. Ø. (2018). Small State Anti-Fascism: Norway's Quest to Eliminate the Franco Regime in the Aftermath of World War II. *Culture & History Digital Journal*, 7(1), E008.

- Pryser, Tore. (1988). *Klasse og nasjonen: (1935-1946)*. (Vol. B. 4). I (red) Kokkvoll, Arne., Sverdrup, Jacob. *Arbeiderbevegelsens historie i Norge*. Oslo: Tiden.
- Riste, O. (1991). Isolasjonisme og stormaktsgarantiar: Norsk tryggningspolitikk 1905-1990. *Forsvarsstudier* (3), 4-48.
- Riste, O. (1995). *London-regjeringa: Norge i krigsalliansen 1940-1945* (2. utg. ed., Samlagets bøker for høgare utdanning). Oslo: Samlaget.
- Riste, O. (2003.) Idealer og eigeninteresser: Utviklinga av den norske utanrikspolitiske tradisjonen. I (red) Holtmark, S. G., Tamnes, R. og Pharo, H. Ø. *Motstrøms. Olav Riste og Norsk internasjonal historieskrivning*. Oslo: Cappelens forlag.
- Rokkan, S., Hagtvet, B., & Alldén, L. (1987). *Stat, nasjon, klasse: Essays i politisk sosiologi* (Det Blå bibliotek). Oslo: Universitetsforlag.
- Shipulina, T. (2013). *Et universelt FN?: Norge og spørsmålet om medlemskap i FN for Spania, Kina og Korea*. (Mastergradsavhandling). Universitetet i Oslo, Oslo.
- Skodvin, M. (1971). *Norden eller NATO? Utenriksdepartementet og alliansespørsmålet 1947-1949*.
- Slagstad, R., & Ledelse, organisasjon og styring. (1998). *De nasjonale strateger* ([En Pax-bok]). Oslo: Pax.
- Sundvall, E. W. (2013). *Nazikommunisme?: Arbeiderpartiets syn på Sovjetunionen 1939-40*. (Mastergradsavhandling). Universitetet i Oslo, Oslo.
- Sverdrup, Jakob. (1996). *Inn i storpolitikken*. (Vol. B. 4). (red) Riste, O. *Norsk utenrikspolitikkens historie*. Oslo: Universitetsforlaget. Oslo: Universitetsforlaget
- Tjelmeland, H. (2009). Ein norsk sonderweg i internasjonal politikk etter 1945? i (red) Niemi, E. og Smith-Simonsen, C. *Det hjemlige og det globale: festskrift til Randi Rønning Balsvik*. Oslo: Akademisk publisering
- Tønnesson, Ø. (2005). Christian Lous Lange, fredsprisen 1921. i (red) Njølstad, O. *Norske Nobelprisvinnere fra Bjørnsen til Kydland*. Oslo: Universitetsforlag.
- Tønnesson, Ø. (2013) *With Christian L. Lange as a Prism: A Study of Transnational peace Politics, 1899-1919*. (Doktorgradsavhandling). Universitetet i Oslo, Oslo.

Tøsse, S., & Norsk voksenpedagogisk forskningsinstitutt. (1998). *Kunnskap til makt: Politisk opplysningsarbeid i norsk arbeidarrørsle frå 1880-åra til 1940* (NVI-rapport). Trondheim: Norsk voksenpedagogisk forskningsinstitutt.

Wilhelmsen, A. (2008). *En norsk FN-visjon?: norske forestillinger og opinionsdannelse om organiseringen av en fredelig verden 1941-1955*. (Mastergradsavhandling). Universitetet i Oslo, Oslo.

Winter, J. M. (2006). *Dreams of Peace and Freedom: Utopian Moments in the Twentieth Century*. Yale University Press.

Ørvik, N., & Forsvarets krigshistoriske avdeling. (1960). *Sikkerhetspolitikken 1920-1939: Fra forhistorien til 9. april 1940: 1: Solidaritet eller nøytralitet* (Vol. 1). Oslo: Tanum.

Østerud, Ø. (2007). *Statsvitenskap: Innføring i politisk analyse* (4. utg. ed.). Oslo: Universitetsforlaget.